

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

Загальна та прикладна фонетика

Для спеціальності 035 Філологія 035. 10 Прикладна лінгвістика

Автор: Желязкова В. В., доцент кафедри
загальної та прикладної лінгвістики

Затверджено на засіданні кафедри від 28 серпня 2017 р.

Миколаїв – 2017

3. Витяг із ОКХ

Бакалавр повинен знати:

- анатомію, фізіологію та акустичні властивості звуків мовлення в різних мовах;
- різні класифікації голосних та приголосних звуків;
- фонетичні закони і керовані ними фонетичні процеси;
- основні напрями вивчення фонетичних явищ, прикладні аспекти фонетики.

Бакалавр повинен уміти:

- виділяти основні одиниці мовленнєвого потоку;
- створювати інтонаційні моделі мовлення;
- розрізняти звуки та суперсегментні одиниці на осцилографах, спектрографах, інтонографах;
- комплексно аналізувати мовленнєвий потік, враховуючи фоносемантичні і фоностилестичні особливості тексту;
- володіти різними системами транскрибування (фонетичною, фонематичною, практичною, морфемною) та системою транслітерації;
- вільно працювати зі звукоаналізуючими комп'ютерними програмами "COOL EDIT", "SOUND FORGE", "PHONEXT" та ін.

Витяг із ОПП «Загальна та прикладна фонетика»

1. Мета вивчення дисципліни.

Метою викладання навчальної дисципліни «Прикладне мовознавство (Загальна та прикладна фонетика)» є: вивчення звукової форми мовленнєвого існування людини та оволодіння основними методами вдосконалення цього існування.

2. Завдання курсу.

- прищепити студентам знання про анатомо-фізіологічний, акустичний та функціональний аспекти фонетики;
- навчити аналізувати вимову звуків, створювати інтонаційні моделі;
- навчити прогнозувати складнощі у навчанні та особливості психологічного сприйняття звукових засобів;
- прищепити навички розрізнення звуків та суперсегментних одиниць на осцилограмах, спектрограмах та інтонограмах різних видів;
- навчити працювати зі звукоаналізуючими комп'ютерними програмами "COOL EDIT", "SOUND FORGE", "PHONEXT", відповідною частиною програми "VAAL";
- ознайомити з різними типами фонологічних систем; різними фонологічними школами;
- навчити комплексно аналізувати мовленнєвий потік, враховуючи фоносемантичні та фоностилестичні особливості тексту;
- досягти стійкого володіння різними системами транскрибування та системою транслітерації.

3. Методи і прийоми навчання.

Усний виклад матеріалу (описово-розповідний, проблемний виклад), метод спостереження над мовою, бесіда (евристична, репродуктивна,

узагальнююча, аналітико-синтетична), робота з підручником, програмоване навчання, використання наочних посібників (рисуноків, схем, таблиць).

4. Дидактичні засоби навчання.

Підручники, довідники, словники, навчальні посібники, засоби наочності (зображувальні: репродукції картин, фотографії; знаково-символічні: схеми, таблиці), комп'ютер, мультимедійні дидактичні засоби (комп'ютерні презентації слайд-шоу).

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНА ТА ПРИКЛАДНА ФОНЕТИКА

Ступінь бакалавра
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
035 Філологія
Код та найменування спеціальності
035. 10 Прикладна лінгвістика
Предметна спеціалізація
Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Желязкова Вікторія Валеріївна, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук.

Програму схвалено на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики
Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики _____ (Коч Н. В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією філологічного факультету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 1
Голова навчально-методичної комісії _____ (Мхитарян О. Д.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 12
Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Василькова Н. І.)

Вступ

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Загальна та прикладна фонетика» складена Желязковою В.В. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки ступеня бакалавра спеціальності 035 Філологія, предметна спеціалізація 035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є зміст фонетичних систем різних мов.

Міждисциплінарні зв'язки: лінгвістика, лінгвістика тексту, психологія, логопедія та дефектологія, вступ до мовознавства, прикладне мовознавство.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Загальна та прикладна фонетика» є: вивчення звукової форми мовленнєвого існування людини та оволодіння основними методами вдосконалення цього існування.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Загальна та прикладна фонетика» є:

1. Прищепити студентам знання про анатомо-фізіологічний, акустичний та функціональний аспекти фонетики.
2. Навчити аналізувати вимову звуків, створювати інтонаційні моделі.
3. Навчити прогнозувати складнощі у навчанні та особливості психологічного сприйняття звукових засобів.
4. Прищепити навички розрізнення звуків та суперсегментних одиниць на осцилограмах, спектрограмах та інтонограмах різних видів.
5. Навчити працювати зі звукоаналізуючими комп'ютерними програмами "COOL EDIT", "SOUND FORGE", "PHONEXT", відповідною частиною програми "VAAL".
6. Ознайомити з різними типами фонологічних систем; різними фонологічними школами.
7. Навчити комплексно аналізувати мовленнєвий потік, враховуючи фоносемантичні та фоностилістичні особливості тексту.
8. Досягти стійкого володіння різними системами транскрибування та системою транслітерації.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні **знати:** історію виникнення, становлення та розвитку фонетики; анатомо-фізіологічний і акустичний аспекти фонетики; особливості артикуляційних змін у мовленнєвому потоці; функціональний аспект фонетики; характеристики звукоаналізуючих комп'ютерних програм.

вміти: орієнтуватися в наукових парадигмах загальної та прикладної фонетики; виділяти та аналізувати основні одиниці мовленнєвого потоку; створювати інтонаційні моделі мовлення; володіти різними системами транскрибування (фонетичною, фонематичною, практичною), системою транслітерації; комплексно аналізувати мовленнєвий потік, враховуючи фоносемантичні та фоностилістичні особливості тексту; працювати зі звукоаналізуючими комп'ютерними програмами.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: бути здатним до критичного мислення й ціннісно-світоглядної реалізації особистості; вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми; бути здатним до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; вміти працювати в команді та автономно; вміти застосовувати знання у практичних ситуаціях.

II. Фахові компетентності володіти методами наукового аналізу і структурування мовного матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів; професійно застосовувати поглиблені знання з фонетики; вільно користуватися спеціальною термінологією; комплексно аналізувати мовленнєвий потік, враховуючи фоносемантичні та фоностилістичні особливості тексту; працювати зі звукоаналізуючими комп'ютерними програмами.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства.

Тема 1. Поняття фонетики. Предмет фонетики. Історія вивчення фонетики. Аспекти фонетичних досліджень. Місце фонетики в системі мовознавства та серед нелінгвістичних наук.

Кредит 2. Анатомо-фізіологічний і акустичний аспекти фонетики.

Тема 1. Артикуляційний апарат людини. Артикуляційна характеристика голосних і приголосних звуків. Артикуляційна база.

Фонетичні процеси. Чергування звуків. Поняття фонетичного закону. Основні фонетичні процеси. Позиційні зміни: редукція (кількісна, якісна), оглушення дзвінких приголосних. Комбінаторні зміни: акомодация, асиміляція (повна, неповна, прогресивна, регресивна, контактна, дистанційна), дисиміляція (прогресивна, регресивна, контактна, дистанційна), гаплогія, дієреза, епентеза, метатеза, субституція.

Тема 2. Артикуляційні зміни у мовленнєвому потоці. Живі та історичні процеси. Членування мовленнєвого потоку. Сегментні та суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку. Сегментні одиниці мовленнєвого потоку. Фраза. Синтагма (мовленнєвий такт). Явища проклізи й енклізи. Склад та його типи. Суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку. Інтонация: складові інтонації, основні інтонаційні моделі. Наголос: типи наголосу; характеристики словесного наголосу.

Тема 3. Перцептивний аспект фонетики. Роль апарату артикуляції людини в утворенні звукової хвилі. Рівні сприйняття звуків. Перцептивна фонетика, її загальні завдання. Основні методи дослідження сприйняття.

Кредит 3. Функціональний та прикладні аспекти фонетики.

Тема 1. Функціональний аспект фонетики.

Фонологія. Функції фонем. Диференційні ознаки фонем. Різновиди транскрипції. Поняття транскрипції. Загальні принципи транскрибування. Різновиди транскрипції: фонетична, фонематична, практична. Система транслітерації. Додаткові транскрипційні знаки. Комп'ютерні транскриптори.

Тема 2. Прикладні аспекти фонетики.

Фоніка як прикладний аспект фонетики. Поняття фоніки. Завдання фоніки. Загальні особливості фонетичного оформлення мов. Милозвучність мовлення як основна вимога фоніки. Какофонія. Звукопис. Стилiстичні функції звукопису в художньому мовленні: звуконаслідування, поняття ономотопеї, звукообразних слів, функції звукопису, поняття звукообразу. Фоносемантика. Поняття фоносемантики. Завдання фоносемантики. Розділи фоносемантики. Методика О. Журавльова. Система ВААЛ.

Тема 3. Автоматичне розпізнавання суцільного мовлення. Системи розпізнавання/розуміння мовлення. Система SPEECHLIS, HWIM. Практичне використання систем розпізнавання мовлення. Перспективи автоматичного розуміння мовлення. Сучасні комп'ютерні звукоаналізуючі програми. "DIATON", "COOL EDIT", "SOUND FORGE", "PHONEXT", "VAAL".

3. Рекомендована література

Базова

1. Бондарко Л.В., Вербицкая А.Б. и др. Основы общей фонетики. – СПб, 1991. – 253 с.
2. Воронин С.В. Основы фоносемантики. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 244 с.
3. Головин Б.Н. Введение в языкознание: Учеб. пособие для филологич. Специальностей вузов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1983. – 231 с.
4. Голуб И.Б. Фоника // Стилистика современного русского языка: Учебное пособие для вузов по спец. «Журналистика». – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 259–327.
5. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів філолог. спец. університетів і пед. інститутів – К.: Вища школа, 1974. – 296 с.
6. Дорожная С.С. Тень содержания в звуке: Введение в русскую фоносемантику: Учебное пособие. – Пермь, 2003. – 190 с.
7. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
8. Зиндер Л.Р. Общая фонетика: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Высш. школа, 1979. – 312 с.
9. Качуровський І. Фоніка: Підручник. – К.: Либідь, 1994. – 168 с.
10. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Академія, 2006. – 336 с.
11. Кодухов В.И. Введение в языкознание.: Учебное пособие для пед. институтов спец. № 2101 «Русский язык и литература». – изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1987. – 288 с.

12. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. – 368 с.
13. Кочергина В.А. Введение в языковедение: Основы фонетики-фонологии, грамматика: Учебное пособие по спец. «Восточ. яз. и лит.» – М.: МГУ, 1975. – 208 с.
14. Левицький А.Е., Сингаївська А.В., Славова Л.Л. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
15. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Учебник для филолог. спец. вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1987. – 272 с.
16. Норман Б.Ю. Лингвистические задачи: Учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 272 с.
17. Панов М.В. Современный русский язык: Фонетика: Учебник для филолог. спец. университетов и пед. институтов. – М.: Высшая школа, 1979. – 256 с.
18. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради.: Навчальний посібник для студ. гуманіт. спец. вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
19. Реформатский А.А. Введение в языкознание: Учебник для суд. филолог. спец. вузов – М.: Аспект Пресс, 2000. – 536 с.
20. Росетті А. Вступ до фонетики. – К.: Наука, 1974. – 123 с.
21. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 365 с.
22. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 435 с.
23. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с.
24. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія: Завдання і вправи: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995. – 151 с.
25. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П., Плющ Н.П. Типологія інтонації мовлення. – К., 1977. – С. 405.
26. Бондарко Л.В. Исследование восприятия звуковых единиц // Актуальные вопросы фонетики в СССР. М., 1987. – С. 40–70.
27. Брызгунова Е.А. Звуки и интонация русской речи. М.: Наука, 1978 – 213 с.
28. Вакуленко М.О. Як записувати українські власні назви латинкою // Вісник геодезії та картографії. – К., 1995. – № 1 (3). – С. 68–72.
29. Венцов А.В., Касевич В.Б. Проблемы восприятия речи. СПб.: Наука, 1994. – 124 с.
30. Голуб И.Б. Гармония звуков, мыслей и чувств // Русская речь, 1981. – № 6. – С. 25–30.
31. Голуб И.Б. О некоторых особенностях звукового строя поэзии Есенина // Есенин и русская поэзия. – Л.: Наука, 1976. – С. 290–292.
32. Голуб И.Б. Символика звуков // Русская речь, 1980. – № 6. – С. 35–36.
33. Гурджиева К.А. К постановке проблемы звукового символизма // Сборник научных трудов/МГПИИЯ им. М. Тореца. М., 1972, вып. 65. – С. 20–25.

34. Гурджиева Е.А. Звуковой символизм и факторы, влияющие на него // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореца, 1973, т. 72. – С. 34–38.
35. Джапаридзе З.Н. Перцептивная фонетика (основные вопросы). Тбилиси, 1985. – 123 с.
36. Дыбо В.А. Славянская акцентология. – М.: Просвещение, 1981 – 123 с.
37. Єрмоленко С.Я. Естетична природа слова в народній пісні // Укр. мова і літ. в школі. – 1976. – №7. – С. 34–45.
38. Жовтобрюх М.А. Слово мовлене: Українська літературна вимова. – К.: Знання, 1969. – 48 с.
39. Жирмунский В.М. Задачи поэтики // Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л., 1977. – С. 28–31.
40. Журавлев А.П. Звук и смысл: Книга для внеклассного чтения уч-ся старш. классов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
41. Журавлев А.П., Павлюк Н.А. Язык и компьютер: Книга для уч-ся ст. классов средн. шк. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
42. Журавлев А.П. Фонетическое значение. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 160 с.
43. Иванова-лукьянова Г.Н. О восприятии звуков // Развитие фонетики современного русского языка. – М., 1966. – С. 25–27.
44. Клименко А.П. Вопросы психолингвистического изучения семантики. Минск: Наука, 1970. – 120 с.
45. Коструба П.П. Фонетика, фонологія і морфонологія // Методологічні питання мовознавства. – К., 1966. – С. 94–99.
46. Кушнерик В.І., Найдеш О.В. Фоносемантика та лексико-семантичні групи // Матеріали I-ої Міжнар. наук. конф. «Мови європейського культурного ареалу: проблеми розвитку і взаємодії». – Київ: Вид-во Київ. ун-ту. – 1995. – С. 62–63.
47. Кушнерик В.І., Найдеш О.В. Лексико-семантичні групи та фоносемантичні явища // Матеріали міжнар. наук. конф. «Семантика мови і тексту». – Івано-Франківськ. – 1996. – С. 163–164.
48. Львова Н.Л. Фонетико-семантичне дослідження трьох видів текстів // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. – Вип. 232. Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 180–191.
49. Львова Н.Л. Вимірювання фонетичного значення тексту // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. – Вип. 234. Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 38–46.
50. Пелевина Н.Ф. О семантизации звуковой стороны художественного текста // Вопросы семантики: Межвузовский сб. Вып. 2. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – С. 88–95.
51. Поливанов Е.Д. Фонетическая конвергенция // Вопр. языкознания. – 1957. – № 5. – С. 77–83.
52. Прокофьева Л.Н. Национальная система цвето-звуковых соответствий русского языка // Единицы языка и их функционирование. – Саратов, 1997. – С. 27–29.
53. Сафронова Е. Г. Интонационное своеобразие стиха (на основе Экспериментальных данных) // Русский язык за рубежом, 1982. – № 4. – С. 12–14.

- 54.Сербенська О. Роль аудіовізуальних засобів у творенні звукового образу Держави // Українська мова і держава. – К., 2001. – С. 75.
- 55.Хромов В. Изобразительная сила звука // Наука и жтзнь. – 1975. – № 10. – С. 38–86.
- 56.Чистович Л.А., Кожевников В.А. Восприятие речи // Физиология сенсорных систем. Л., 1972. – С. 13–20.
- 57.Шухардт Г. О фонетических законах // Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию. – М.: Наука, 1950. – С. 23–55.

Допоміжна

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Комкнига, 2005. – 576 с.
2. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Горпинич В.А. Русско-украинский орфоэпический словарь / Под ред. В.М. Русановского. – К.: Освіта, 1992. – 254 с.
4. Головащук І.С. Складні випадки наголошення. Словник-довідник. – К.: Либідь, 1995. – 192 с.
5. Орфоепічний словник / Укладач М.І. Погрібний. – К.: Рад. шк., 1984. – 629 с.
6. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. - Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000. - 88 с.
7. Словник епітетів української мови / Укл. С.П. Бибик, С.Е. Єрмоленко та ін. – К.: Довіра, 1998. – 431 с.
8. Словник української мови. – Т.2: Г-Ж. – К.: Наукова думка, 1971. – 552 с.
9. Єрмоленко С.Я., Бабик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. - 224 с.
- 10.Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О.(співголова), Зяблюк М.П. та ін. - 2-ге видання, випр. і доп. – К.: Видав. «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: виконання індивідуальних завдань, контрольних і практичних робіт, самостійна робота студента, укладання словника до курсу, написання реферату, опрацювання матеріалів із Інтернет-ресурсів.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЗАГАЛЬНА ТА ПРИКЛАДНА ФОНЕТИКА

Ступінь бакалавра
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
035 Філологія
Код та найменування спеціальності
035. 10 Прикладна лінгвістика
Предметна спеціалізація
Філологічний факультет

2017 – 2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної нормативної дисципліни «Загальна та прикладна фонетика» для студентів спеціальності 035 Філологія, шифр спеціальності 035.10 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Розробник:

Желязкова В.В., старший викладач кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук _____ (Желязкова В.В.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики

Протокол № 1 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Коч Н. В.)

«28» серпня 2017 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		<i>денна форма навчання</i>
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 03 Гуманітарні науки	Нормативна
	Спеціальність 035 Філологія	
Індивідуальне науково-дослідне завдання – робота з комп'ютерними звукоаналізуючими програмами	Предметна спеціалізація 035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика)	<i>Рік підготовки:</i>
		2-й
Загальна кількість годин – 90		<i>Семестр</i>
		3-й
Тижневих годин для денної форми навчання: 4 аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 2	Ступінь бакалавра	<i>Лекції</i>
		10 год.
		<i>Практичні, семінарські</i>
		20 год.
		<i>Лабораторні</i>
		-
		<i>Самостійна робота</i>
60 год.		
		Вид контролю: іспит

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: 90 год.: 30 год. – аудиторні заняття, 60 год. – самостійна робота (33%/ 67%).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Загальна та прикладна фонетика» є: вивчення звукової форми мовленнєвого існування людини та оволодіння основними методами вдосконалення цього існування.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Загальна та прикладна фонетика» є:

9. Прищепити студентам знання про анатомо-фізіологічний, акустичний та функціональний аспекти фонетики.
10. Навчити аналізувати вимову звуків, створювати інтонаційні моделі.
11. Навчити прогнозувати складнощі у навчанні та особливості психологічного сприйняття звукових засобів.
12. Прищепити навички розрізнення звуків та суперсегментних одиниць на осцилограмах, спектрограмах та інтонограмах різних видів.
13. Навчити працювати зі звукоаналізуючими комп'ютерними програмами "COOL EDIT", "SOUND FORGE", "PHONEXT", відповідною частиною програми "VAAL".
14. Ознайомити з різними типами фонологічних систем; різними фонологічними школами.
15. Навчити комплексно аналізувати мовленнєвий потік, враховуючи фоносемантичні та фоностилістичні особливості тексту.
16. Досягти стійкого володіння різними системами транскрибування та системою транслітерації.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: бути здатним до критичного мислення й ціннісно-світоглядної реалізації особистості; вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми; бути здатним до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; вміти працювати в команді та автономно; вміти застосовувати знання у практичних ситуаціях.

II. Фахові компетентності володіти методами наукового аналізу і структурування мовного матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів; професійно застосовувати поглиблені знання з фонетики; вільно користуватися спеціальною термінологією; комплексно аналізувати мовленнєвий потік, враховуючи фоносемантичні та фоностилістичні особливості тексту; працювати зі звукоаналізуючими комп'ютерними програмами.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства.

Тема 1. Поняття фонетики. Предмет фонетики.

Тема 2. Історія вивчення фонетики. Аспекти фонетичних досліджень. Місце фонетики в системі мовознавства та серед нелінгвістичних наук.

Кредит 2. Анатомо-фізіологічний і акустичний аспекти фонетики.

Тема 1. Артикуляційний апарат людини. Артикуляційна характеристика голосних і приголосних звуків. Артикуляційна база.

Фонетичні процеси. Чергування звуків. Поняття фонетичного закону. Основні фонетичні процеси. Позиційні зміни: редукція (кількісна, якісна), оглушення дзвінкх приголосних. Комбінаторні зміни: акомодация, асиміляція (повна, неповна, прогресивна, регресивна, контактна, дистанційна), дисиміляція (прогресивна, регресивна, контактна, дистанційна), гаплогія, дієреза, епентеза, метатеза, субституція.

Тема 2. Артикуляційні зміни у мовленнєвому потоці. Живі та історичні процеси. Членування мовленнєвого потоку. Сегментні та суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку. Сегментні одиниці мовленнєвого потоку. Фраза. Синтагма (мовленнєвий такт). Явища проклізи й енклізи. Склад та його типи. Суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку. Інтонация: складові інтонації, основні інтонаційні моделі. Наголос: типи наголосу; характеристики словесного наголосу.

Тема 3. Перцептивний аспект фонетики. Роль апарату артикуляції людини в утворенні звукової хвилі. Рівні сприйняття звуків. Перцептивна фонетика, її загальні завдання. Основні методи дослідження сприйняття.

Кредит 3. Функціональний та прикладні аспекти фонетики.

Тема 1. Функціональний аспект фонетики.

Фонологія. Функції фонем. Диференційні ознаки фонем. Різновиди транскрипції. Поняття транскрипції. Загальні принципи транскрибування. Різновиди транскрипції: фонетична, фонематична, практична. Система транслітерації. Додаткові транскрипційні знаки. Комп'ютерні транскриптори.

Тема 2. Прикладні аспекти фонетики.

Фоніка як прикладний аспект фонетики. Поняття фоніки. Завдання фоніки. Загальні особливості фонетичного оформлення мов. Милозвучність мовлення як основна вимога фоніки. Какофонія. Звукопис. Стилiстичні функції звукопису в художньому мовленні: звуконаслідування, поняття оноματοпеї, звукообразних слів, функції звукопису, поняття звукообразу. Фоносемантика. Поняття фоносемантики. Завдання фоносемантики. Розділи фоносемантики. Методика О. Журавльова. Система ВААЛ.

Тема 3. Автоматичне розпізнавання суцільного мовлення. Системи розпізнавання/розуміння мовлення. Система SPEECHLIS, HWIM. Практичне використання систем розпізнавання мовлення. Перспективи автоматичного розуміння мовлення. Сучасні комп'ютерні звукоаналізуючі програми. "DIATON", "COOL EDIT", "SOUND FORGE", "PHONEXT", "VAAL".

4. Структура навчальної дисципліни

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства.						
Тема 1. Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства.	15	2	2			11
Тема 2. Історія вивчення фонетики. Аспекти фонетичних досліджень. Місце фонетики в системі мовознавства та серед нелінгвістичних наук.	15					15
Кредит 2. Анатомо-фізіологічний і акустичний аспекти фонетики.						
Тема 1. Фонетичні процеси. Чергування звуків. Поняття фонетичного закону.	10	2	2			6
Тема 2. Артикуляційні зміни у мовленнєвому потоці. Живі та історичні процеси. Членування мовленнєвого потоку.	10		2			8
Тема 3. Перцептивний аспект фонетики. Роль апарату артикуляції людини в утворенні звукової хвилі.	10	2	2			6
Кредит 3. Функціональний та прикладні аспекти фонетики.						
Тема 1. Функціональний аспект фонетики. Фонологія. Комп'ютерні транскриптори	10		4			6
Тема 2. Прикладні аспекти фонетики. Фоніка як прикладний аспект фонетики.	10	2	4			4
Тема 3. Автоматичне розпізнавання суцільного мовлення.	10	2	4			4
Усього годин:	90	10	20			60

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
-------	------------	-----------------

1	Загальна фонетика як розділ мовознавства	2
2	Анатомо-фізіологічний аспект фонетики. Класифікація голосних звуків	2
3	Анатомо-фізіологічний аспект фонетики. Класифікація приголосних звуків	2
4	Членування мовленнєвого потоку. Склад.	2
5	Суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку.	2
6	Акустичний аспект фонетики	2
7	Функціональний аспект фонетики	2
8	Прикладні аспекти фонетики	2
9	Автоматичне розпізнавання суцільного мовлення	2
10	Сучасні комп'ютерні звукоаналізуючі програми	2
	Разом:	20

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства		
1.	Загальна фонетика як розділ мовознавства	11
2.	Історія вивчення фонетики. Аспекти фонетичних досліджень.	15
Кредит 2. Анатомо-фізіологічний і акустичний аспекти фонетики		
3.	Артикуляційні зміни у мовленнєвому потоці. Живі та історичні процеси.	6
4.	Членування мовленнєвого потоку. Сегментні та суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку	6
5.	Перцептивний аспект фонетики. Функціональний аспект фонетики. Фонологія	8
Кредит 3. Функціональний та прикладні аспекти фонетики		
6.	Прикладні аспекти фонетики	6
7.	Автоматичне розпізнавання суцільного мовлення	4
8.	Сучасні комп'ютерні звукоаналізуючі програми	4
	Разом:	60

9. Індивідуальні завдання

1. Робота з комп'ютерними звукоаналізуючими програмами.

10. Методи навчання

Усний виклад матеріалу, проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, вправи, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, різні види аналізу.

11. Методи контролю

Самостійні роботи, виконання тестових завдань, контрольні роботи.

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота										Накопичувальні бали/сума
	Кредит 1		Кредит 2			Кредит 3			Іспит 120	300/100
	T 1	T 2	T4	T 5	T6	T 7	T 8	T 9		
Практичні заняття	5	5	5	5	5	5	5	5		
Самостійна робота	50		15			15				
			Кр 1 - 30			Кр 2 - 30				
Усього	60		60			60			120	300

Шкала оцінювання

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

13. Методичне забезпечення

1. Садова Г.Ю. Загальна та прикладна фонетика: Навчально-методичні рекомендації. – Миколаїв: МДУ, 2008. – 35 с. (30 екз.)
2. Навчально-методичний комплекс.

14. Рекомендована література

Базова

1. Бондарко Л.В., Вербицкая А.Б. и др. Основы общей фонетики. – СПб, 1991. – 253 с.
2. Воронин С.В. Основы фоносемантики. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 244 с.
3. Головин Б.Н. Введение в языкознание: Учеб. пособие для филологич. Специальностей вузов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1983. – 231 с.
4. Голуб И.Б. Фоника // Стилистика современного русского языка: Учебное пособие для вузов по спец. «Журналистика». – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 259–327.
5. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів філолог. спец. університетів і пед. інститутів – К.: Вища школа, 1974. – 296 с.
6. Дорожная С.С. Тень содержания в звуке: Введение в русскую фоносемантику: Учебное пособие. – Пермь, 2003. – 190 с.
7. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
8. Зиндер Л.Р. Общая фонетика: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1979. – 312 с.
9. Качуровський І. Фоніка: Підручник. – К.: Либідь, 1994. – 168 с.
10. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Академія, 2006. – 336 с.
11. Кодухов В.И. Введение в языкознание.: Учебное пособие для пед. институтов спец. № 2101 «Русский язык и литература». – изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1987. – 288 с.
12. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. – 368 с.
13. Кочергина В.А. Введение в языковедение: Основы фонетики-фонологии, грамматика: Учебное пособие по спец. «Восточ. яз. и лит.» – М.: МГУ, 1975. – 208 с.
14. Левицький А.Е., Сингаївська А.В., Славова Л.Л. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
15. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Учебник для филолог. спец. вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1987. – 272 с.
16. Норман Б.Ю. Лингвистические задачи: Учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 272 с.
17. Панов М.В. Современный русский язык: Фонетика: Учебник для филолог. спец. университетов и пед. институтов. – М.: Высшая школа, 1979. – 256 с.

18. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради.: Навчальний посібник для студ. гуманіт. спец. вищих начальних закладів. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
19. Реформатский А.А. Введение в языкознание: Учебник для студ. филолог. спец. вузов – М.: Аспект Пресс, 2000. – 536 с.
20. Росетті А. Вступ до фонетики. – К.: Наука, 1974. – 123 с.
21. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 365 с.
22. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 435 с.
23. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с.

Допоміжна

1. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П., Плющ Н.П. Типологія інтонації мовлення. – К., 1977. – С. 405.
2. Бондарко Л.В. Исследование восприятия звуковых единиц // Актуальные вопросы фонетики в СССР. М., 1987. – С. 40–70.
3. Брызгунова Е.А. Звуки и интонация русской речи. М.: Наука, 1978 – 213 с.
4. Вакуленко М.О. Як записувати українські власні назви латинкою // Вісник геодезії та картографії. – К., 1995. – № 1 (3). – С. 68–72.
5. Венцов А.В., Касевич В.Б. Проблемы восприятия речи. СПб.: Наука, 1994. – 124 с.
6. Голуб И.Б. Гармония звуков, мыслей и чувств // Русская речь, 1981. – № 6. – С. 25–30.
7. Голуб И.Б. О некоторых особенностях звукового строя поэзии Есенина // Есенин и русская поэзия. – Л.: Наука, 1976. – С. 290–292.
8. Голуб И.Б. Символика звуков // Русская речь, 1980. – № 6. – С. 35–36.
9. Гурджиева К.А. К постановке проблемы звукового символизма // Сборник научных трудов/МГПИИЯ им. М. Тореца. М., 1972, вып. 65. – С. 20–25.
10. Гурджиева Е.А. Звуковой символизм и факторы, влияющие на него // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореца, 1973, т. 72. – С. 34–38.
11. Джапаридзе З.Н. Перцептивная фонетика (основные вопросы). Тбилиси, 1985. – 123 с.
12. Дыбо В.А. Славянская акцентология. – М.: Просвещение, 1981 – 123 с.
13. Єрмоленко С.Я. Естетична природа слова в народній пісні // Укр. мова і літ. в школі. – 1976. – №7. – С. 34–45.
14. Жовтобрюх М.А. Слово мовлене: Українська літературна вимова. – К.: Знання, 1969. – 48 с.
15. Жирмунский В.М. Задачи поэтики // Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л., 1977. – С. 28–31.
16. Журавлев А.П. Звук и смысл: Книга для внеклассного чтения уч-ся старш. Классов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.

17. Журавлев А.П., Павлюк Н.А. Язык и компьютер: Книга для уч-ся ст. классов средн. шк. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
18. Журавлев А.П. Фонетическое значение. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 160 с.
19. Иванова-лукьянова Г.Н. О восприятии звуков // Развитие фонетики современного русского языка. – М., 1966. – С. 25–27.
20. Клименко А.П. Вопросы психолингвистического изучения семантики. Минск: Наука, 1970. – 120 с.
21. Коструба П.П. Фонетика, фонологія і морфонологія // Методологічні питання мовознавства. – К., 1966. – С. 94–99.
22. Кушнерик В.І., Найдеш О.В. Фоносемантика та лексико-семантичні групи // Матеріали І-ої Міжнар. наук. конф. «Мови європейського культурного ареалу: проблеми розвитку і взаємодії». – Київ: Вид-во Київ. ун-ту. – 1995. – С. 62–63.
23. Кушнерик В.І., Найдеш О.В. Лексико-семантичні групи та фоносемантичні явища // Матеріали міжнар. наук. конф. «Семантика мови і тексту». – Івано-Франківськ. – 1996. – С. 163–164.
24. Львова Н.Л. Фонетико-семантичне дослідження трьох видів текстів // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. – Вип. 232. Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 180–191.
25. Львова Н.Л. Вимірювання фонетичного значення тексту // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. – Вип. 234. Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 38–46.
26. Пелевина Н.Ф. О семантизации звуковой стороны художественного текста // Вопросы семантики: Межвузовский сб. Вып. 2. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – С. 88–95.
27. Поливанов Е.Д. Фонетическая конвергенция // Вопр. языкознания. – 1957. – № 5. – С. 77–83.
28. Прокофьева Л.Н. Национальная система цвето-звуковых соответствий русского языка // Единицы языка и их функционирование. – Саратов, 1997. – С. 27–29.
29. Сафронова Е. Г. Интонационное своеобразие стиха (на основе Экспериментальных данных) // Русский язык за рубежом, 1982. – № 4. – С. 12–14.
30. Сербенська О. Роль аудіовізуальних засобів у творенні звукового образу Держави // Українська мова і держава. – К., 2001. – С. 75.
31. Хромов В. Изобразительная сила звука // Наука и жтзнь. – 1975. – № 10. – С. 38–86.
32. Чистович Л.А., Кожевников В.А. Восприятие речи // Физиология сенсорных систем. Л., 1972. – С. 13–20.
33. Шухардт Г. О фонетических законах // Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию. – М.: Наука, 1950. – С. 23–55.

15. Інформаційні ресурси

1. <http://moodle.mnu.mk.ua/course/category.php?id=127>

2. Зиндер Л.Р. Общая фонетика: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1979. – 312 с. (30 прим.)
3. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навчальний посібник – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с. (10 прим.)
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 368 с. (30 прим.)
5. Сербенська О.А. Культура усного мовлення: Практикум: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 156 с. (4 прим.)
6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / Ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 365 с. (15 прим.)
7. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К. Білодіда. – К., 1969. – 435 с. (20 прим.)
8. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія: Завдання і вправи: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1995. – 151 с. (30 прим.)
9. <http://Webkniga.ru.Art-t.ru>
10. <http://www.vaal.ru>
11. <http://www.diatone.ru>
12. <http://www.ipu.ru/labs/lab17/frame17.htm>
13. <http://www.3Dnews.ua>
14. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Транслитерация>
15. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Транслітерація, Трансліт>

Засоби діагностики навчальних досягнень студентів: виконання індивідуальних завдань, контрольних і практичних робіт, самостійна робота студента, укладання словника до курсу, написання реферату, опрацювання матеріалів із Інтернет-ресурсів.

Комплекс контрольних робіт для визначення залишкових знань з дисципліни, завдань для змістовно-модульних контрольних робіт

Що вивчає прикладна фонетика?

{~звукову систему мови на визначеному етапі її розвитку

=акустико – фонетичний рівень автоматичного розпізнавання мовлення

~спільні та відмінні характеристики різних за генетичним походженням мов

~еволюцію звукового ладу певної мови або групи мов}

Що вивчає загальна фонетика?

{~спільні та відмінні характеристики різних мов за генетичним походженням
~звуки мови за допомогою точних приладів та апаратів

=загальні закономірності творення звуків, виходячи з можливостей мовленнєвого апарату, а також аналізує акустичні особливості звукових одиниць

~звукову систему мови на визначеному етапі її розвитку }

Продовжити речення: Конкретна фонетика

{~вивчає функції звуків в процесі спілкування

~вивчає еволюцію звукового ладу групи мов

=вивчає фонетичну організацію слова, склади, закономірності сполучення звуків стосовно певної мови

~характеризує спільне та відмінне в звукових системах двох чи більше мов }

Коли розпочалося вивчення прикладної фонетики ?

{~У XIX ст

~У XVIII ст

=У XVII ст

~У XVI ст }

Який вчений представив вперше вчення про звукову організацію мови з лінгвістичного погляду ?

{~Л.Щерба

~М. Богородицький

~Й. Есперсен

=Е. Зіверс }

У працях якого вченого вперше було подано вчення про звукову організацію мови в усіх її розділах з лінгвістичного погляду?

{~Л. Щерба

=Е. Зіверс

~Е. Брюкке

~Й. Есперсен }

Який аспект фонетики передбачає вивчення звуків з погляду сприйняття і розуміння мовного сигналу?

{~артикуляційний

~акустичний

=перцептивний

~функціональний }

У фізичному аспекті кожному звуку мовлення властиві такі ознаки

{~темп, тембр, висота

~темп, тембр, чистота

~темп, довгота, чистота, висота

=тембр, довгота, чистота, висота, сила}

Який розділ фонетики вивчає еволюцію звукового ладу певної мови?

{=історична фонетика

~описова фонетика

~зіставна фонетика

~типологічна фонетика}

Синхронічна фонетика поділяється на

{~зіставну і типологічну

=сегментну і суперсегментну

~нормативну і прикладну

~історичну й описову}

Який аспект дослідження фонетики передбачає дослідження мовленнєвого апарату, що безпосередньо бере участь у звукоутворенні?

{=артикуляційний

~перцептивний

~акустичний

~функціональний}

Акустична фонетика розглядає

{~сприйняття, засвоєння і вплив окремих звуків і мовлення загалом

=фізичний аспект звука

~проблеми генерації (творення) звуків

~загальні особливості звукового боку мови}

Конкретна фонетика може бути

{~функціональною та типологічною

~експериментальною та прикладною

~сегментною та суперсегментною

=синхронною та діахронною}

Синхронна (описова) фонетика складається з

{=сегментної та суперсегментної

~конкретної та загальної

~прикладної та теоретичної

~типологічної та сегментної}

Яка фонетика вивчає спільні та відмінні фонетичні властивості мов, різних за генетичним походженням?

{~зіставна

=типологічна

~сегментна
~функціональна }

Що вивчає загальна фонетика?

{~будову слова
~значення слова
=**загальні закономірності творення звуків**
~пунктуацію }

Звукову систему мови на визначеному етапі її розвитку вивчає

{~сегментна фонетика
~діахронна фонетика
~конкретна фонетика
=**синхронна фонетика** }

Яка частина фонетики вивчає звуки мови за допомогою точних прикладів та апаратів?

{~функціональна
=**експериментальна**
~зіставна
~суперсегментна }

Скільки існує основних аспектів у фонетиці?

{~20
~30
=**4**
~0 }

Що вивчає функціональний аспект?

{~вивчає звуки з погляду їх сприйняття і розуміння мовного сигналу
~передбачає вивчення звуків з погляду їх звучання з акустично-фізичного погляду
=**вивчає роль звукового боку мовлення з погляду її смислових функцій і здатності диференціювати слова і форми**
~передбачає дослідження мовленнєвого апарату людини, що бере участь у творенні звуку }

Що таке фонетика?

{=**це розділ мовознавства ,в якому вивчають звуковий склад мови**
~це розділ мовознавства, що вивчає лексику
~це газузь мовознавства ,що займається вивченням графем
~це розділ мовознавства ,що вивчає значення слів }

Що є об'єктом фонетики?

{~букви }

=звуки
~слова
~речення }

Методами перцептивної фонетики є
{ ~слуховий аналіз; аудиторський аналіз
=сегментація, пересадка, синтез
~інтонографування; тонографування
~фонографування; осцилографування }

Спектографування – це
{=зображення форми звукової хвилі
~зображення частотного спектру звука
~зображення контуру інтенсивності звука
~спосіб вимови звуків }

Интонографування – це
{=зображення контура частоти основного тону
~синтез звуків
~пересадка звуків
~спосіб вимови звуків }

Який аспект фонетики передбачає вивчення звуків з погляду їх звучання як явища фізичного?
{ ~функціональний аспект
~артикуляційний аспект
~перцептивний аспект
=акустичний аспект }

Який науковець у своїй роботі вперше почав вивчення звукової організації мови?
{ ~Е. Брюкке
~І. Бодуен де Куртене
=Е. Зиверс
~Л. Щерба }

Яка наука використовує дані фонетики для правильної вимови тих чи інших звуків а наголошування слів?
{ ~орфографія
=орфоепія
~лексика
~морфологія }

Скільки ознак властиво звуку у фізичному аспекті?
{ ~6 }

~3
=5
~4}

Яка нелінгвістична дисципліна, що пов'язана з фонетикою, досліджує розлади мовлення?

{~психологія
=**логопедія**
~анатомія
~криміналістика}

Що вивчає фонетика?

{~частини мови
=**звукову будову мови**
~переклад
~походження і розвиток мови}

З якими нелінгвістичними дисциплінами пов'язана фонетика?

{=**фізика, анатомія, психологія**
~хімія, правознавство, іноземна мова
~алгебра, фізичне виховання, світова література
~інформатика, мистецтво, геометрія}

У кінці якого століття дослідником К.Т. Кранценштейном було покладено початок акустичної теорії голосних?

{=**XVII**
~XX
~VII
~XIX}

У працях якого вченого було вперше представлено лінгвістичний погляд звукової організації мови?

{~Й. Есперсена
~Л. Щерби
=**Е. Зіверса**
~М. Богородицького}

Що вивчає орфографія, яка пов'язана з фонетикою?

{~позначення м'якості приголосних
~вимовні норми
~знак наголосу
=**правила написання слів**}

Який аспект фонетики передбачає вивчення звуків з погляду їх сприйняття і розуміння мовного сигналу?

{~артикуляційний
~акустичний
~функціональний
=**перцептивний**}

Який розділ фонетики виявляє і характеризує спільне і відмінне в звукових системах двох чи більше мов?

{~функціональна фонетика
~експериментальна фонетика
=**зіставна фонетика**
~конкретна фонетика }

На яке сторіччя припадає початок вивчення механізму утворення звуків мовлення?

{~XVIII
~початок XIX
~середина XIX
=**XVII**}

Якою може бути конкретна фонетика?

{~синхронна
~описова
~діахронічна
=**всі варіанти**}

Що вивчає експериментальна фонетика?

{=**звуки мови за допомогою точних приладів та апаратів**
~функції звукових елементів в процесі комунікації, їх здатність диференціювати смислові одиниці
~звукову систему мови на визначеному етапі її розвитку, насамперед на сучасному
~еволюцію звукового ладу певної мови або групи мов }

Який аспект фонетики передбачає вивчення звуків з погляду їх сприйняття і розуміння мовного сигналу?

{~артикуляційний
~акустичний
~функціональний
=**перцептивний**}

Який розділ фонетики виявляє і характеризує спільне і відмінне в звукових системах двох чи більше мов?

{~функціональна фонетика
~експериментальна фонетика
=**зіставна фонетика**

~конкретна фонетика }

На яке сторіччя припадає початок вивчення механізму утворення звуків мовлення?

{ ~XVIII
~початок XIX
~середина XIX
=**XVII** }

Якою може бути конкретна фонетика?

{ ~синхронна
~описова
~діахронічна
=**всі варіанти** }

Що вивчає експериментальна фонетика?

{ **=звуки мови за допомогою точних приладів та апаратів**
~функції звукових елементів в процесі комунікації, їх здатність диференціювати смислові одиниці
~звукову систему мови на визначеному етапі її розвитку, насамперед на сучасному
~еволюцію звукового ладу певної мови або групи мов }

Яка наука вивчає звуки мови?

{ ~граматика
~морфологія
~графіка
=**фонетика** }

Яка фонетика вивчає звукову систему мови на певному етапі її розвитку?

{ ~конкретна фонетика
=**описова фонетика**
~загальна фонетика
~історична фонетика }

Суперсегментна фонетика вивчає

{ ~звуки і склади
~сегментні звукові одиниці
=**наголос й інтонацію**
~склади і синтагми }

Яка фонетика вивчає звуки мови за допомогою точних спеціальних приладів?

{ **=експериментальна**
~прикладна
~типологічна }

~зіставна}

Який аспект передбачає вивчення звуків з погляду їх сприйняття і розуміння мовного сигналу?

{~артикуляційний

~функціональний

=перцептивний

~акустичний}

Акустичний аспект досліджує

{~структуру мовного сигналу

~звуки мовлення

=структуру мовного сигналу, систему автоматичного синтезу і розпізнавання мови

~особливості сприйняття звукових одиниць, що використовуються людиною в її мовному спілкуванні}

За акустичними ознаками звуки поділяються на

{~тон і півтон

=тони і шуми

~тон і тембр

~тон і обертон}

В основі голосних звуків лежить

{**=тон**

~тембр

~шум

~півтон}

З акустичного погляду звуки розрізняються за

{~огубленістю та рухом язика

~силою звуку та рухом язика

~тембром

=силою, висотою, тривалістю та тембром звуку}

Предметом акустичної фонетики є

{~вивчення того, як носії певної мови використовують звукову інформацію під час сприйняття мовних повідомлень

~створення звуків за допомогою спеціальних приладів

=звукове коливання

~сприйняття звуків}

З скількох точок можна розглядати органи мови?

{**=2**

~10

~40
~6}

Коливання голосових звуків утворюють основний
{~тембр голосу
=**тон голосу**
~інтонацію голосу
~темп голосу}

Скільки джерел діють при утворенні звуків мовлення?
{~4, 5
~8, 9
=**1 або 2, 3**
~70}

Голосові зв'язки утворюються від
{~20 Гц
=**80 Гц**
~40 Гц
~90 Гц}

Пересадка – це
{**маніпуляція з звуковим сигналом, яка дозволяє виділення з одного слова звучання і розмістити в інших контекстах**
~трансплантація органів і тканин
~переміщення з повним або частковим очищенням коренів
~перенесення об'єктів}

Одне з основних завдань перцептивної фонетики – це
{**розуміння того, що сприймається носіями певної мови на основі обробки власних фонетичних характеристик**
~систематизування рухів мовленнєвого апарату людини
~структурування мовного сигналу
~сприйняття музики людиною }

Об'єктом акустичної фонетики є
{~анатомічне середовище
=**фізичне середовище**
~експериментальні методи
~мовленнєвий апарат}

В основі приголосних звуків лежить
{~тон
~тембр
=**шум**

~півтон}

Скільки існує видів перцептивних характеристик?

{~70

~50

~40

=2}

Синтез – це

{=створення звуків, складів, фраз і навіть текстів за допомогою спеціальних приладів

~амплітуда коливання

~звукове коливання

~процес з'єднання або об'єднання певних фонетичних одиниць }

Що передбачає акустичний аспект фонетики?

{~вивчення звуків як наслідок певних рухів мовних органів

~вивчення ролі звукових сторін мови з погляду її смислових функцій

=вивчення звуків з погляду їх звучання

~вивчення звуків з погляду їх сприймання і розуміння}

За акустичними ознаками звуки поділяються на

{=тони і шуми

~звуки і склади

~морфеми і слова

~слова і словоформи }

В основі яких звуків лежить тон?

{~приголосних

=голосних

~голосних і приголосних

~жодна відповідь не є правильною }

Внаслідок чого виникають шуми ?

{~внаслідок руху язика

~внаслідок руху голосових зв'язок

~внаслідок періодичних коливань повітря

=внаслідок неперіодичних коливань повітря }

5. Накладання додаткових тонів на основний тон створюють

{=тембр

~силу

~висоту

~тривалість }

Звуки у акустичному аспекті – це

{**=хвилі, які виникають унаслідок коливання фізичного тіла**

~частини слова

~частини такту, що вимовляються з єдиною мускульною напругою

~мінімальна двостороння одиниця мови }

З якою швидкістю поширюється звук у повітрі?

{ ~200 метрів на секунду

~250 метрів на секунду

=340 метрів на секунду

~410 метрів на секунду }

Від чого залежить довгота звуку?

{ ~від резонатору

~від амплітуди коливання

~від частоти коливань за одиницю часу

=від тривалості звучання }

Що вивчає перцептивна фонетика?

{ ~звуки мови

=особливості сприйняття тих звукових одиниць, що використовуються в її мовному спілкуванні

~типи і структуру морфем

~будову мови }

Основним завданням перцептивної фонетики є

{**=дослідження можливостей і здібностей носіїв певної мови впізнавати і використовувати акустичні характеристики звукових одиниць в процесі сприйняття мовних повідомлень**

~універсальна класифікація звуконаслідувальних слів, їх типологія

~визначення характерних для кожної мови умов милозвучності

~немає правильної відповіді }

Скільки людське вухо здатне сприймати коливань за секунду?

{ ~від 6 до 10 тис

~від 13 до 10 тис

=від 16 до 20 тис

~від 20 до 25 тис }

2. Який з наведених варіантів є правильним прикладом неритмічного коливання?

{**=шелест листя**

~звук струни

~сигналізація

~блискавка }

Які є можливі шумові джерела?

{~постійний та змінний
=**турбулентний та імпульсивний**
~спокійний та ритмічний
~короткий та довготривалий }

Що акустика розрізняє у звуках?

{~ритм, спокійність, турбулентність
~піднесення, звучання, імпульс
~музичну специфіку
=**силу, висоту, довготу, тембр**}

Що включає периферичний відділ слухової системи ?

{~тільки зовнішнє вухо
~внутрішнє та середнє вухо
~зовнішнє та внутрішнє вухо
=**зовнішнє, середнє та внутрішнє вухо**}

З якою швидкістю поширюється звук?

{~160 м/с
~200 м/с
~290 м/с
=**340 м/с**}

Вважається, що у чоловіків частота голосу нижче, ніж у жінок, тому що у них зв'язки

{=**довгі і товсті**
~довгі і тонкі
~короткі і товсті
~короткі і тонкі }

Скільки коливань здатне сприймати людське вухо?

{~50 -10 тис. Гц
~10 -16 тис. Гц
=**16 -20 тис. Гц**
~22 - 31 тис. Гц }

З якого відділу не складається слухова система?

{~периферичний відділ
=**нервовий відділ**
~центральний слуховий шлях
~слухова зона кори }

Існують такі шумові джерела

{~турбулентний і силовий
~силовий і висхідний
~висхідний і імпульсний
=**імпульсний і турбулентний**}

Акустичний аспект фонетики пов'язаний з галуззю
{~інформатики
=**фізики**
~географії
~хімії}

Від чого залежить висота звуку?
{~від тембру голосу
~від наявності музичного слуху
=**від частоти звукових коливань**
~від вимови голосних чи приголосних звуків }

Перцептивна фонетика досліджує
{~якість вимови того чи іншого звука
~кількість наголошених складів у словах
=**сприйняття звуків і мови загалом**
~аномалії розвитку мови }

У якому частотному діапазоні найкраще сприймається звук?
{=**від 2000 до 3000 Гц**
~від 1 до 2 Гц
~від 4000000 до 5000000 Гц
~від 6 до 7 Гц }

Методами перцептивної фонетики є
{~периферійний аналіз, слуховий аналіз
~мовленнєвий аналіз, аудиторський аналіз
=**сегментація, пересадка, синтез**
~мовленнєвий аналіз, периферійний аналіз }

Хвилі, що виникають унаслідок коливання фізичного тіла, - це
{=**мовленнєві звуки**
~голосні звуки
~приголосні звуки
~морські хвилі }

Голосове джерело - це
{=**голосові зв'язки**
~голосні звуки
~приголосні звуки

~дзвінкі приголосні}

Яку назву має шумове джерело, яке утворюється за наявності звуження в певному місці апарату артикуляції ?

{~імпульсне
~фонаційно-імпульсне
~фонаційне
=**турбулентне**}

Чим більша частота коливання – тим більший

{=**звук**
~буква
~рух
~тиск}

Маніпуляція звуковим сигналом, яка дозволяє виділення з одного слова звучання розмістити в інший, - це

{=**пересадка**
~сегментація
~синтез
~диференціація}

Якщо коливальний рух фізичного тіла (при утворенні звукової хвилі) – неритмічний, то утворюються звуки, які називають

{~тони
=**шуми**
~сонорні звуки
~дифтонги}

В утворенні голосних та дзвінких звуків участь бере

{~тон
~тон та голос
=**голосове джерело**
~шум та обертони}

Що залежить від тривалості звучання?

{=**довгота**
~висота
~сила
~тембр}

Існують такі шумові джерела

{~турбулентний та сонорний шуми
~імпульсивний та перцептивний шуми
~імпульсивний та сонорний шуми

=турбулентний та імпульсивний шуми}

Слухова зона кори головного мозку здійснює

{=обробку нервових імпульсів

~передачу нервових імпульсів до головного мозку

~процес відтворення звуків мови

~синтез звуків}

Естетичну роль звуків мовлення вивчає

{~фонетика

~фонологія

=фоніка

~фоносемантика}

Які звуки вважаються естетичними для східнослов'янських мов?

{~шиплячі

=голосні

~приголосні

~дзвінкі}

Головні фонетичні засоби мовлення, що мають стилістичне значення, – це

{~голосні і приголосні звуки

=звуки мовлення, словесний наголос, довжина слова, ритм, рима

~синтагматичні та парадигматичні одиниці

~ритм та рима}

Філологічна наука про співвідношення значення і звучання слів називається

{~фоносинтагматика

~фонологія

~фономорфеміка

=фоносемантика}

5. Какофонія – це

{~милозвучність

=погане звучання

~збіг голосних

~збіг приголосних}

Співвідношення голосних та приголосних звуків у конкретному лексичному матеріалі – це

{~какофонія

=прозорість

~адаптованість

~тривалість}

В основі якого методу розпізнавання звуків мови лежить аналіз змін мовленнєвих параметрів у динаміці?

{~формантного аналізу
~двійкового добору звукових елементів
=спектрально-часового аналізу
~використання лінгвістичної інформації}

Перша наукова робота, присвячена автоматичному розпізнаванню звуків мовлення, з'явилась

{**=у 40-і роки ХХст**
~у 60-і роки ХХст
~у 70-і роки ХХ ст
~у 50-і роки ХХ ст.}

Системи автоматичного розпізнавання звуків мовлення під довільного диктора називаються

{~дифузні
~компактні
=неадаптовані
~адаптовані}

Побуквена передача текстів, записаних однією графікою, засобами іншої графічної системи – це

{~трансформізм
~транспозиція
~трансформація
=транслітерація}

Звукова організація мовлення називається

{~фонологія
~фонетика
~фоностилістика
=фоніка}

Які звуки вважаються неестетичними для східнослов'янських мов?

{**=шиплячі**
~голосні
~приголосні
~сонорні}

Взаємовідповідність між формою (звучанням) слова та його змістом (значенням)

{~какофонія
~мотивація
~милозвучність
=**рима**}

Поєднання звуків, зручне для вимови та приємне для слуху носіїв певної мови,

– це

{~какофонія
~звукопис
=**милозвучність**
~фоніка}

Філологічна наука про змістовність звукової форми в мові називається

{~фономорфеміка
~фонологія
~омофонія
=**фоносемантика**}

Співвідношення голосних та приголосних звуків у конкретному лексичному матеріалі – це

{~какофонія
=**прозорість**
~адаптованість
~тривалість}

В основі якого методу розпізнавання звуків мови лежить виявлення елементарних диференційних ознак?

{~спектрально-часового
~формантного аналізу
=**двійкового добору звукових елементів мови**
~використання лінгвістичної інформації}

Коли з'явилась перша наукова робота, присвячена автоматичному розпізнаванню звуків мовлення?

{~у 1973 р
~у 1987 р
~у 1953 р
=**у 1943 р**}

Системи розпізнавання звуків мовлення під конкретного диктора називаються

{~неадаптовані
=**адаптовні**
~дифузні
~вокалічні}

Практична транскрипція – це

{=запис іншомовних слів засобами національного алфавіту

~заміна літер національного алфавіту літерами чужої мови

~скоропис

~заміна звуків мови фонемами}

Який аспект фонетики передбачає вивчення звуків у погляді їх звучання?

{~функціональний аспект

~артикуляційний аспект

~перцептивний аспект

=акустичний аспект}

Яка наука використовує дані фонетики для правильного вживання тих чи інших звуків?

{~орфографія

=орфоепія

~лексика

~морфологія}

Хто з учених в кінці XVII століття поклав початок акустичній теорії голосних?

{~Х.П. Бонет

~І.К. Амман

~Е. Брюкке

=Х. Кратценштейн}

Якою може бути конкретна фонетика?

{~синхронна

~описова

~діахронічна

=всі варіанти}

В якому варіанті перелічені пасивні мовні органи?

{~тверде піднебіння, увула, зуби

~язик, тверде піднебіння, альвеоли

=альвеоли, зуби, носова порожнина

~задня стінка, глотки, язик, голосові зв'язки}

Знайдіть правильне визначення інтонації

{~швидкість мовлення

~динаміка тону, що супроводжує висловлювання

=суперсегментна одиниця мовлення

~перерва у звучанні}

Які типи складів не існують у мові?

{~наголошені – ненаголошені

~прикриті – неприкриті
~відкриті – закриті
=**сильні – слабкі**}

Яка теорія складу базується на акустичному критерії?

{~експіраторна
=**сонорна**
~м'язового напруження
~всі названі теорії}

Ознаки фонем, які не розрізняють значень слів чи морфем, – це

{~диференційні ознаки
~словотвірні ознаки
=**недиференційні ознаки**
~фонематичні ознаки}

Мінімальна звукова одиниця мови, що служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів, це

{~звук
~інтонація
=**фонема**
~наголос}

Який аспект передбачає вивчення звуків з погляду їх сприйняття і розуміння мовного сигналу?

{~артикуляційний
~функціональний
=**перцептивний**
~акустичний}

Який розділ фонетики виявляє і характеризує спільне і відмінне в звукових системах двох чи більше мов?

{~функціональна фонетика
~експериментальна фонетика
=**зіставна фонетика**
~конкретна фонетика}

Яка нелінгвістична дисципліна, що пов'язана з фонетикою, досліджує розлади мовлення?

{~психологія
=**логопедія**
~анатомія
~криміналістика}

Щодо часу фонетику виділяють

{~історичну та зіставну
~загальну та історичну
~конкретну та зіставну
=**історичну та описову**}

Сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови, – це
{~резонансна база
~функціональна база
~акустична база
=**артикуляційна база**}

Теорія складу, яка визначає його як звукосполучення, що вимовляється одним видихувальним поштовхом, носить назву
{=**експіраторна**
~сонорна
~м'язового напруження
~всі названі теорії}

В якому варіанті перелічені суперсегментні одиниці мови?
{~склад, фонетичне слово
~фраза, такт
~склад, фонема
=**інтонація, наголос**}

Сприйняття звуків забезпечується роботою
{=**слухової системи**
~мовленнєвого апарату
~язика
~вуха}

Мінімальна звукова одиниця мови, що служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів, це
{~звук
~інтонація
=**фонема**
~наголос}

Ознаки фонем, за якими розрізняють значення слів чи морфем, – це
{=**диференційні ознаки**
~словотвірні ознаки
~недиференційні ознаки
~фонематичні ознаки}

Якому аспекту властиво 5 ознак звука: висота, сила, довгота, частота, тембр?
{~артикуляційному}

~перцептивному
=**акустичному**
~функціональному}

До якого століття належить початок вивчення механізму утворення звуків?
{~XV століття
~XVI століття
=**XVII століття**
~XVIII століття}

Яка фонетика вивчає звуки мови за допомогою точних приладів та апаратів?
{~прикладна
~функціональна
=**експериментальна**
~зіставна}

Фонетика – це розділ лінгвістики, що вивчає
{~написання слів
~правила передавання усного мовлення на письмі
=**звуковий бік мовної комунікації**
~однакове написання слів}

В якому варіанті перелічені активні мовні органи?
{=**голосові зв'язки , язик, губи**
~задня стінка глотки, альвеоли, голосові зв'язки
~увула, зуби, язик
~тверде піднебіння, носова порожнина, губи}

Знайдіть правильну відповідь: Опозиції, що здатні служити для розрізнення слів і морфем, називаються
{~корелятивні
=**релевантні**
~градуальні
~нерелевантні}

Турбулентне джерело сприяє появі
{~сонант і дзвінких шумних звуків
=**щілинних і африкат**
~голосних
~глухих і дзвінких зімкнених}

Обертони – це
{=**додаткові тони**
~основні тони
~мовленнєві форманти}

~довгі звуки}

Не існують у мові склади
{~наголошені та ненаголошені
~прикриті та неприкриті
~відкриті та закриті
=**довгі та короткі**}

Яка теорія складу базується на видиханні поштовхами повітря через ніс під час мовлення?

{~експіраторна
~сонорна
~м'язового напруження
=**жодна з теорій**}

Мовленнєвий апарат людини складається з

{~апарату артикуляції
~язика та губів
~язика, губів, нижньої щелепи, альвеол, зубів, увули, м'якого та твердого піднебінь
=**апарату дихання, апарату фонації, апарату артикуляції**}

МКР № 1

Артикуляційний, акустичний, перцептивний, функціональний аспекти фонетики

2 варіант

I РІВЕНЬ

1. Який аспект передбачає вивчення звуків з погляду їх сприйняття і розуміння мовного сигналу?
  - а) артикуляційний;
  - б) функціональний;
  - в) перцептивний;
  - г) акустичний.
2. Який розділ фонетики виявляє і характеризує спільне і відмінне в звукових системах двох чи більше мов?
  - а) функціональна фонетика;
  - б) експериментальна фонетика;
  - в) зіставна фонетика;
  - г) конкретна фонетика.
3. Яка нелінгвістична дисципліна, що пов'язана з фонетикою, досліджує розлади мовлення?

- а) психологія;
  - б) логопедія;
  - в) анатомія;
  - г) криміналістика.
4. Щодо часу фонетику виділяють:
- а) історичну та зіставну;
  - б) загальну та історичну;
  - в) конкретну та зіставну;
  - г) історичну та описову.
5. Сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови, – це
- а) резонансна база;
  - б) функціональна база;
  - в) акустична база;
  - г) артикуляційна база.
6. Теорія складу, яка визначає його як звукосполучення, що вимовляється одним видихувальним поштовхом, носить назву...
- а) експіраторна;
  - б) сонорна;
  - в) м'язового напруження;
  - г) всі названі теорії.
7. В якому варіанті перелічені суперсегментні одиниці мови?
- а) склад, фонетичне слово;
  - б) фраза, такт;
  - в) склад, фонема;
  - г) інтонація, наголос.
8. Сприйняття звуків забезпечується роботою...
- а) слухової системи;
  - б) мовленнєвого апарату;
  - в) язика;
  - г) вуха.
9. Мінімальна звукова одиниця мови, що служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів, це...
- а) звук;
  - б) інтонація;
  - в) фонема;
  - г) наголос.
10. Ознаки фонематики, за якими розрізняють значення слів чи морфем, – це...
- а) диференційні ознаки;
  - б) словотвірні ознаки;
  - в) недиференційні ознаки;
  - г) фонематичні ознаки.

II РІВЕНЬ

Перцептивна фонетика, її загальні завдання.

III РІВЕНЬ

1. Порівняйте артикуляційні класифікаційні характеристики голосних [и] української мови, [ы] російської мови.
2. Згрупуйте ознаки приголосних окремо за місцем і способом творення: фрикативні, зімкнені, передньоязикові, увулярні, фарингальні, губно-зубні, задньо-піднебінні, носові, африкати, гортанні.
3. Схарактеризуйте підкреслені звуки у словах вісті (укр.), марши (рос.), thrill (англ.).
4. Поділіть на склади українські та російські слова. Охарактеризуйте кожний склад: рос.: акустика, явление; укр.: заздрощі, везти.
5. Приведіть приклади слів (3 приклади: з української, російської та англійської мов), які містять такі типи складів:
  - а) закритий прикритий (CVC);
  - б) закритий неприкритий (VC).
6. Складіть речення з даними словами. Встановіть, яку функцію відіграє наголос у поданих парах слів: а) викликав — викликав; б) білок — білок.
7. Однією рисою підкресліть слова з синтагматичним наголосом і двома — слова з логічним наголосом. Тут виростали такі великі будинки, яких я ніколи у житті не бачив. Випишіть слова з проклітиками й енклітиками, якщо вони є.

МКР № 1

Артикуляційний, акустичний, перцептивний, функціональний аспекти фонетики

3 варіант

I РІВЕНЬ

1. Якому аспекту властиво 5 ознак звука: висота, сила, довгота, частота, тембр?
  - а) артикуляційному;
  - б) перцептивному;
  - в) акустичному;
  - г) функціональному.
2. До якого століття належить початок вивчення механізму утворення звуків?
  - а) XV століття;
  - б) XVI століття;
  - в) XVII століття;
  - г) XVIII століття.
3. Яка фонетика вивчає звуки мови за допомогою точних приладів та апаратів?
  - а) прикладна;
  - б) функціональна;
  - в) експериментальна;
  - г) зіставна.
4. Фонетика – це розділ лінгвістики, що вивчає ...
  - а) написання слів;
  - б) правила передавання усного мовлення на письмі;
  - в) звуковий бік мовної комунікації;
  - г) однакове написання слів.
5. В якому варіанті перелічені активні мовні органи?
  - а) голосові зв'язки, язик, губи;
  - б) задня стінка глотки, альвеоли, голосові зв'язки;
  - в) увула, зуби, язик;
  - г) тверде піднебіння, носова порожнина, губи.
6. Знайдіть правильну відповідь: Опозиції, що здатні служити для розрізнення слів і морфем, називаються...
  - а) корелятивні;
  - б) релевантні;
  - в) градуальні;
  - г) нерелевантні.
7. Турбулентне джерело сприяє появі:
  - а) сонант і дзвінких шумних звуків;
  - б) глухих щілинних і африкат;
  - в) дзвінких щілинних і африкат;
  - г) глухих і дзвінких зімкнених.
8. Обертони – це...
  - а) додаткові тони;
  - б) основні тони;

в) мовленнєві форманти;

г) довгі звуки.

9. Які типи складів не існують у мові?

а) наголошені – ненаголошені;

б) прикриті – неприкриті;

в) відкриті – закриті;

г) сильні – слабкі.

10. Яка теорія складу базується на акустичному критерії?

а) експіраторна;

б) сонорна;

в) м'язового напруження;

г) всі названі теорії.

II РІВЕНЬ

Схарактеризуйте функції фонем.

III РІВЕНЬ

1. Порівняйте артикуляційні класифікаційні характеристики голосних [y] української мови, [y] російської мови, [u] німецької мови.
2. Згрупуйте ознаки приголосних окремо за місцем і способом творення: проривні, язикові, увулярні, аффрикати, задньо-піднебінні, носові, дрижачі, середньоязикові.
3. Схарактеризуйте підкреслені звуки у словах сокіл (укр.), вода (рос.), yes (англ.).
4. Поділіть на склади українські та російські слова. Охарактеризуйте кожний склад: рос.: портупея, хризантема; укр.: безстрашний, нести.
5. Приведіть приклади слів (3 приклади: з української, російської та англійської мов), які містять такі типи складів:
  - а) закритий неприкритий (VC);
  - б) відкритий неприкритий (V).
6. Складіть речення з даними словами. Встановіть, яку роль (семантичну / граматичну) відіграє наголос у поданих парах слів: а) дорога — дорога; б) дідів — дідів.
7. Однією рисою підкресліть слова з синтагматичним наголосом і двома — слова з логічним наголосом. Лиш той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив. Випишіть слова з проклітиками й енклітиками, якщо вони є.

МКР № 2
Прикладні аспекти фонетики
II варіант

I РІВЕНЬ

1. Естетичну роль звуків мовлення вивчає:

а	б	в	г
фонетика	фонологія	фоніка	фоносемантика

2. Які звуки вважаються естетичними для східнослов'янських мов?

а	б	в	г
шиплячі	голосні	приголосні	дзвінки

3. Головні фонетичні засоби мовлення, що мають стилістичне значення, – це:

- а) голосні і приголосні звуки;
- б) звуки мовлення, словесний наголос, довжина слова, ритм, рима;
- в) синтагматичні та парадигматичні одиниці;
- г) ритм та рима.

4. Філологічна наука про співвідношення значення і звучання слів називається:

а	б	в	г
фоносинтагматика	фонологія	фономорфеміка	фоносемантика

5. Какофонія – це...

а	б	в	г
милозвучність	погане звучання	збіг голосних	збіг приголосних

6. Співвідношення голосних та приголосних звуків у конкретному лексичному матеріалі – це...

а	б	в	г
какофонія	прозорість	адаптованість	тривалість

7. В основі якого методу розпізнавання звуків мови лежить аналіз змін мовленнєвих параметрів у динаміці?

а	б	в	г
формантного аналізу	двійкового добору звукових елементів	спектрально-часового аналізу	використання лінгвістичної інформації

8. Коли вперше були використані системи розпізнавання машиною ізольованих слів?

а	б	в	г
у 40-і роки ХХст.	у 60-і роки ХХст.	у 70-і роки ХХ ст.	у 50-і роки ХХ ст.

9. Системи автоматичного розпізнавання звуків мовлення під довільного диктора називаються

а	б	в	г
дифузні	компактні	неадаптовані	адаптовані

10. Побуквена передача текстів, записаних однією графікою, засобами іншої графічної системи – це...

а	б	в	г
трансформізм	транспозиція	трансформація	транслітерація

II РІВЕНЬ

1. Чи є різниця між практичною транскрипцією та транслітерацією? Якщо є, то в чому?
2. Продовжить речення: фоносемантика – це...
3. Схарактеризуйте поняття звукообразу. Наведіть приклади (3-5).
4. Які принципові обмеження має такий тип комп'ютерного розпізнавання мовлення, як «настройка на диктора»?

III РІВЕНЬ

1. Затранскрибуйте власні назви російської та польської мови за допомогою практичної транскрипції української мови слова: *Пушкарёва, Мукин, Бельская; город Строитель, город Белгород.*
2. Затранскрибуйте за допомогою транслітерації: *Ямпіль, Миколаїв, Прип'ять, Стохід, Запоріжжя.*
3. В уривках з текстів, підготовлених для радіопередач, виділіть співзвучні слова, розмежовувавши тавтологію і випадкові звукові повтори. Перекладіть українською мовою. виправіть речення, усуваючи недоліки фоніки і мовленнєві помилки: *Последний взнос внесли в копилку советского спорта наши шашисты.*
4. Порівняйте звукову організацію мовлення в реченнях; вкажіть, що порушує її милозвучність в невідредагованих варіантах. Проаналізуйте стилістичну правку, у разі потреби внесіть в редакторський варіант корективи.
Угрожающий холодный свет злоеще освещал кипящие воронки бурлящей воды. Холодный свет грозно бросал отблески на воронки, в которых, казалось, кипела вода.
5. Вкажіть звуконаслідувальні та звукообразні слова, визначте стилістичну роль їхнього фонетичного оточення:
*По холмам, по лесам, над долиной
Птицы севера вьются, кричат,
Разом слышны – напев соловьиный
И нестройные писки галчат.*

МКР № 4
Прикладні аспекти фонетики
I варіант

I РІВЕНЬ

1. Звукова організація мовлення називається:

а	б	в	г
фонологія	фонетика	фоностилістика	фоніка

2. Які звуки вважаються неестетичними для східнослов'янських мов?

а	б	в	г
шиплячі	голосні	приголосні	сонорні

3. Взаємовідповідність між формою (звучанням) слова та його змістом (значенням) називається

а	б	в	г
какофонія	мотивація	милозвучність	рима

4. Поєднання звуків, зручне для вимови та приємне для слуху носіїв певної мови, – це...

а	б	в	г
какофонія	звукопис	милозвучність	фоніка

5. Філологічна наука про змістовність звукової форми в мові називається:

а	б	в	г
фономорфеміка	фонологія	омофонія	фоносемантика

5. Співвідношення голосних та приголосних звуків у конкретному лексичному матеріалі – це...

а	б	в	г
какофонія	прозорість	адаптованість	тривалість

6. В основі якого методу розпізнавання звуків мови лежить виявлення елементарних диференційних ознак?

а	б	в	г
спектрально-часового	формантного аналізу	двійкового добору звукових елементів мови	використання лінгвістичної інформації

7. Коли з'явилась перша наукова робота, присвячена автоматичному розпізнаванню звуків мовлення?

а	б	в	г
у 1973 р.	у 1947 р.	у 1953 р.	у 1943 р.

8. Системи розпізнавання звуків мовлення під конкретного диктора називаються

а	б	в	г
неадаптовні	адаптовні	дифузні	вокалічні

10. Практична транскрипція – це ...

а	б	в	г
запис іншомовних слів засобами національного алфавіту	заміна літер національного алфавіту літерами чужої мови	скоропис	заміна звуків мови фонемами

II РІВЕНЬ

1. Яка різниця між фонетичною і фонематичною транскрипціями?
2. Продовжить речення: фоніка – це...
3. Що таке звуконаслідування? Наведіть приклади (3-5).
4. Чому комп'ютеру важко провести межу між звуками суцільного мовлення?

III РІВЕНЬ

1. Затранскрибуйте власні назви російської та польської мови за допомогою практичної транскрипції української мови слова: Лесной, Тугич, Михайлєва; город Красноярск, город Сибирь.
2. Затранскрибуйте за допомогою транслітерації: Трипілля, Кривий Ріг, Південний Буг.
3. В уривках з текстів, підготовлених для радіопередач, виділіть співзвучні слова, розмежовувавши тавтологію і випадкові звукові повтори. Перекладіть українською мовою. виправіть речення, усуваючи недоліки фоніки і мовленнєві помилки: *Четкий нас Пасечника четко использовал Тарханов.*
4. Порівняйте звукову організацію мовлення в реченнях; вкажіть, що порушує її благозвучність в невідредагованих варіантах. Проаналізуйте стилістичну правку, у разі потреби внесіть в редакторський варіант корективи: *Безответственное отношение к сохранившимся товарам приводит к фактам отсутствия предотвращения растрат и хищений. Беспхозяйственное хранение товаров создает благоприятную почву для хищений и растрат.*
5. Вкажіть звуконаслідувальні та звукообразні слова, визначте стилістичну роль їхнього фонетичного оточення:
*Грохот тройки, скрипенье подводы,
Крик лягушки, жуужжание ос,
Треск кобылок, - в просторе свободы
Все в гармонию жизни слилось.*

Конспект лекцій із дисципліни

ЛЕКЦІЯ 1

ЗАГАЛЬНА ТА ПРИКЛАДНА ФОНЕТИКА ЯК РОЗДІЛИ МОВОЗНАВСТВА

План

1. Поняття фонетики. Завдання фонетики.
2. Розділи фонетики.
3. Історія вивчення фонетики.
4. Аспекти фонетичних досліджень.
5. Зв'язок фонетики з іншими науками:
  - а) з мовознавчими дисциплінами;
  - б) з нелінгвістичними науками.

Література:

ОСНОВНА

- 1) Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. — К. — Одеса, 1991. — С. 52-72.
- 2) Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. — К., 2004. — С.102-103.
- 3) Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 50-57, 66-81.
- 4) Реформатский А.А. Введение в языковедение. — М., 1996. — С. 157-190.
- 5) Головин Б.Н. Введение в языкознание. — М., 1983. — С. 25-43.
- 6) Маслов Ю.С. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 33-44.
- 7) Кодухов В.Й. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 101-120.

ДОДАТКОВА

- Кочергина В.А. Введение в языковедение. — М., 1999. — С. 10-35.
Баранникова Л.И. Введение в языкознание. — Саратов, 1973. — С. 34-62.
Перетрухин В.Н. Введение в языкознание. — Воронеж, 1972. — С. 82-96.
Будагов Р.А. Введение в науку о языке. — М., 1965. — С. 159-173.

Термін **фонетика** (від грец. phone – звук, голос; phoneticos – звуковий, голосовий) має два значення: 1) звукова будова мови і 2) розділ лінгвістики, що вивчає звуковий бік мовної комунікації.

Звук (фон) – одиниця мовлення.

Основні завдання фонетики:

- вивчення фонетичної будови мов загалом і кожної мови окремо;
- дослідження звукових змін у процесі розвитку тієї чи іншої мови;
- аналіз звукової структури: наголос, інтонація, склад;
- класифікація звуків;
- способи функціонування звуків у мовленнєвому потоці.

В залежності від завдань, що ставляться при дослідженні звукової системи мови, фонетика поділяється на декілька розділів.

Фонетичні описи мов традиційно поділяють на загальні (універсальні) й часткові (на базі конкретних мов).

Звукова система кожної мови становить єдність, елементи якої пов'язані між собою і функціонують за певними законами. Звукові закони можуть бути спільними для багатьох мов або специфічними для кожної конкретної мови.

Виділяють **загальну і часткову (конкретну) фонетику**.

Загальна фонетика вивчає загальні закономірності творення звуків, виходячи з можливостей мовленнєвого апарату людини (напр., розрізняються передньоязикові, задньоязикові і середньоязикові приголосні), а також аналізує акустичні особливості звукових одиниць, їх спектральні характеристики (напр., наявність чи відсутність основного тону голосу при вимові різних типів приголосних), закономірності сполучень звуків і вплив одних звуків на інші, склад, його структуру, закони поєднання звуків в склади й чинники, обумовлюючі словоподіл; фонетичну організацію слова: наголос, інтонацію (засоби, що використовуються для інтонації (висоту основного тону голосу, силу, тривалість, темп, паузи н тембр). Будуються універсальні класифікації звуків мови (голосних і приголосних), які засновані частково на артикуляціях, частково на акустичних ознаках, а також класифікацію за диференціальними ознаками.

Конкретна фонетика досліджує всі вказані проблеми стосовно конкретної мови або групи мов. В конкретній фонетиці фонетичний і фонологічний аспекти представляють єдине ціле, оскільки всі звукові одиниці виділяються опосередковано через смислові одиниці мови.

Конкретна фонетика може бути синхронною та діахронною.

Синхронна (описова) фонетика аналізує звукову систему мови на визначеному етапі її розвитку, насамперед на сучасному, з погляду закономірностей їх уживання, звукових чергувань, наголошування та інших особливостей.

Діахронна (історична) фонетика досліджує еволюцію звукового ладу певної мови або групи мов, базуючись на свідченнях писемних пам'яток, на даних діалектів, використовуючи метод реконструкції тощо.

Синхронна фонетика поділяється на сегментну і суперсегментну.

Сегментна фонетика вивчає лінійні або сегментні звукові одиниці – звуки і склади, що йдуть один за одним (сегмент за сегментом) у мовленнєвому потоці. Сегмент – це відрізок, що виділяється з мовленнєвого потоку.

Суперсегментна фонетика аналізує нелінійні або суперсегментні звукові одиниці – наголос та інтонацію, які не можна вимовити ізольовано, як звуки й склади. Вони ніби нашаровуються на звукові послідовності.

Функціональна фонетика вивчає функції звукових елементів у процесі комунікації (спілкування), їх здатність диференціювати смислові одиниці, встановлює систему основних значущих одиниць (фонем) і подає їх класифікацію.

Зіставна фонетика виявляє та характеризує спільне й відмінне в звукових системах двох чи більше мов.

Типологічна фонетика досліджує спільні та відмінні фонетичні властивості мов, різних за генетичним походженням.

Експериментальна фонетика аналізує звуки мови за допомогою точних приладів й апаратів.

Прикладна фонетика складає алгоритми цифрової обробки мовленнєвих сигналів, вивчає акустико-фонетичний рівень автоматичного розпізнавання та розуміння суцільного мовлення. Фонетика має прикладне значення в різних галузях: для створення алфавітів для безписемних мов, для удосконалення письма (графіки й орфографії), навчання правильній вимові, особливо нерідною мовою, для діагностики виправлення недоліків мови (логопедія (виправлення недоліків мовлення) і сурдопедагогіка (навчання розуміння звукової мови глухонімими)). Дані фонетики використовуються для перевірки засобів зв'язку і для підвищення їх ефективності, а також для автоматичного розпізнавання мови (навчити машину розпізнавати подану голосом інформацію).

Початок вивчення механізму утворення звуків мовлення належить до 17 ст. Воно було викликано потребами навчання глухонімих (роботи Х. Бонета, Дж. Уїлліса, І. Аммана). У кінці XVIII ст. Х. Краценштейн поклав початок акустичної теорії голосних, яка була розвинута в сер. XIX ст. Л. Гельмгольцем. До сер. XIX ст. дослідження в галузі анатомії та фізіології утворення звуків були узагальнені в працях Е. Брюкке. З лінгвістичного погляду вчення про звукову сторону мови у всіх його розділах було вперше представлено в роботі Е. Зиверса «Grundzüge der Lautphysiologie». Важливу роль в розвитку фонетики зіграли праці Г. Суїта, О. Есперсена, О. Грамона та ін.; в Росії – І. Бодуэна де Куртене, а також його учнів – В. Богородицького і Л. Щерби, якими було встановлено початок теорії фонем (фонології). Велике значення мали роботи А. Томсона. В сучасному мовознавстві широко розробляються проблеми загальної і конкретної фонетики (роботи Р. Аванесова, Л. Зіндера, М. Матусевич, А. Реформатського, Н. Тоцької та ін.).

Артикуляційний аспект передбачає дослідження мовленнєвого апарату, що безпосередньо бере участь у звукоутворенні. Усі органи мовленнєвого апарату складаються з трьох частин: апарат дихання, апарат фонації, апарат артикуляції. Робота мовних органів, спрямована на утворення будь-якого звука мови, називається артикуляцією.

Перцептивний аспект, або сприймальний, передбачає вивчення звуків з погляду сприйняття і розуміння мовного сигналу.

Акустичний аспект передбачає вивчення звуків з погляду їх звучання, тобто як явища акустично-фізичного. За основу беруться найважливіші типи звукових коливань за їх інтенсивністю, гучністю, висотою. У фізичному аспекті кожному звукові людської мови властиві такі п'ять ознак: висота, сила, довгота, чистота, тембр. З погляду названих аспектів вивчається матеріальна природа звуків.

Функціональний аспект має на увазі вивчення ролі звукової сторони мови з погляду її смислових функцій, здатності диференціювати слова і форми.

Фонетика пов'язана з такими нелінгвістичними дисциплінами, як анатомія і фізіологія утворення і сприйняття мовлення, фізика (акустика мовлення), з психологія, оскільки мовна діяльність є частиною психічної діяльності людини. На відміну від нелінгвістичних дисциплін фонетика розглядає звукові явища як елементи мовної системи, що служать для втілення слів і речень в матеріальну

звукову форму, без чого спілкування неможливе. Відповідно до того, що звукову сторону мови можна розглядати в акустико-артикуляторному і функціонально-мовному аспектах, у фонетиці розрізняють власне фонетику і фонологію. Розподіл їх на два самостійних розділи мовознавства вважається неправомірним.

Кожен аспект має свої методи досліджень.

У фонетиці широко застосовуються експериментальні (інструментальні) методи: артикуляційні (палатографія тензопалатографія, рентгенографія та ін.) та акустичні (осцилографія, спектрографія та ін.) У фонетиці застосовуються, крім того, різні методи вивчення сприйняття тих або інших звукових явищ носіями мови, що особливо важливо для фонологічного тлумачення цих явищ. В 80-і рр. у фонетиці почали використовувати ЕОМ.

ЛЕКЦІЯ 2

АНАТОМО-ФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОНЕТИКИ. ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

План

1. Мовленнєвий апарат людини.
2. Артикуляція. Фази артикуляції.
3. Різниця між голосними та приголосними звуками.
4. Артикуляційна характеристика голосних звуків. Загальні класифікації голосних звуків.
5. Артикуляційна характеристика приголосних звуків. Загальні класифікації приголосних звуків.

Література:

ОСНОВНА

- Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. — К. — Одеса, 1991. — С. 52-72.
Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. — К., 2004. — С.102-103.
Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 50-57, 66-81.
Реформатский А.А. Введение в языковедение. — М., 1996. — С. 157-190.
Головин Б.Н. Введение в языкознание. — М., 1983. — С. 25-43.
Маслов Ю.С. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 33-44.
Кодухов В.Й. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 101-120.

ДОДАТКОВА

- Кочергина В.А. Введение в языковедение. — М., 1999. — С. 10-35.
Баранникова Л.И. Введение в языкознание. — Саратов, 1973. — С. 34-62.
Перетрухин В.Н. Введение в языкознание. — Воронеж, 1972. — С. 82-96.
Будагов Р.А. Введение в науку о языке. — М., 1965. — С. 159-173.

Артикуляція – робота органів мовлення, тобто сукупність їх рухів при вимові певного звука.

В артикуляції розрізняють три фази – екскурсію, кульмінацію і рекурсію.

Екскурсія (приступ) – початковий рух органів мовлення, підготовка органів мовлення до вимови звука. Так, перш ніж вимовити звук [б], потрібно зімкнути губи, щоб потім видихуване повітря їх розімкнуло.

Кульмінація (витримка) – положення органів мовлення в момент вимовляння звуків.

Ресурсія (відступ) – повернення органів мовлення у вихідне положення.

Артикуляція у кожній мові має свої особливості.

Артикуляційна база – сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови. Артикуляційна база рідної мови часто перешкоджає людині оволодіти вимовою звуків іншої мови, що виявляється в акценті.

З погляду артикуляції всі звуки мовленнєвого потоку поділяються на **голосні** та **приголосні**. Найбільш спільною ознакою для різних мов стосовно різниці між голосними і приголосними звуками є та роль, яку вони відіграють у складотворенні. Голосні звуки є ядром вершинного складу, а приголосні – це супутній елемент, що сам складу не утворює. Навіть якщо і є мови, в яких склад можуть утворювати приголосні (німецькі діалекти, чеська мова), все одно вони не можуть бути вершиною складу порівняно з голосними.

З фізіологічного боку, голосні і приголосні звуки розрізняються наявністю або відсутністю у мовленнєвому апараті перешкоди для проходження струменя повітря з легенів. Перша ознака (наявність перешкоди) притаманна утворенню приголосних, друга (відсутність перешкоди) – голосних.

Крім того, приголосні звуки утворюються лише в якійсь одній частині артикуляційного апарату, де саме і виникає перешкода у вимові звуків, спричиняючи шумовий ефект. Тобто приголосні звуки характеризуються локалізованою артикуляцією, або визначеним фокусом творення.

При утворенні голосних звуків, навпаки, спостерігається розмита напруженість всього мовленнєвого апарату, тому голосні звуки характеризуються нелокалізованою артикуляцією, тобто відсутністю визначеного фокуса творення.

З артикуляційного боку, всі голосні звуки класифікуються за ступенем просування язика вперед або назад (тобто по горизонталі) при їх утворенні. За цими ознаками голосні звуки поділяються на голосні **переднього, середнього та заднього** рядів і **низького, середнього та високого** піднесення; за участю губ – на **лабіалізовані та не лабіалізовані**.

За положенням м'якого піднебіння при артикуляції голосні поділяються на **ротові і носові**. При творенні носових м'яке піднебіння опущене і повітря проходить у ніс. Носові голосні є у польській (*będe* – *буду*), французькій (*pain* [p e] – *хліб*), португальської (*bon* [b o] – *добрий*) та ін. мовах. Особливо багато носових голосних у мові гінді, де кожному чистому голосному відповідає носовий: *a* – *ã*, *o* – *õ*, *i* – *î* та ін.

Залежно від ступеня розкриття рота розрізняються відкриті та закриті голосні. При вимові закритих голосних м'язи більш напружені: у французькій мові [E] відкритий і [e] закритий, у німецькій – *o* відкритий і *ɔ* закритий (*Sohn* [zo:n] – *син*, *Stock* [ftɔk] – *палка*).

За тривалістю звучання розрізняють довгі й короткі голосні: в англійській *i*, *i:* (*rich* [ritʃ] – *багатий*, *reach* [ri:tʃ] – *досягати*) та в німецькій (*Bett* – *ліжка*, *Beet* – *клумба*).

Система голосних називається **вокалізмом**.

З анатомо-фізіологічного погляду приголосні класифікують за місцем творення і способом творення.

За **місцем творення** розрізняють губні (лабіальні), язикові, язичкові (увулярні), глоткові (фарингальні) і гортанні (ларингальні) приголосні.

Губні приголосні членуються на дві підгрупи:

а) **губно-губні**, або білабіальні [б], [п], [м], англ. [w] (при творенні цих звуків нижня губа змикається з верхньою);

б) **губно-зубні**, або лабіо-дентальні, наприклад, [ф] і [в] (нижня губа змикається з верхніми зубами).

Язикові приголосні поділяються на:

а) **передньоязикові** ([д], [т], [ж], [ш], [з], [с], [р], [л], [н], [ц], [ч] [дж], [дз]. англ. [θ], [ð]);

б) **середньоязикові** ([j], фр., ісп., італ., узб. [ɲ]);

в) **задньоязикові** ([г], [к], [х], англ. [ŋ]).

У всіх мовах найбільше передньоязикових.

За **пасивним артикулятором** передньоязикові поділяють на:

а) **міжзубні**, або інтердентальні (англ. [θ], [ð]);

б) **зубні**, або дентальні ([д], [т], [з], [с], [дз]);

в) **піднебінні** ([ж], [ш], [дж], [ч]).

Залежно від форми, якої набуває язик, та ділянки передньої частини язика, що бере участь у творенні звуків, розрізняють серед передньоязикових приголосних апікальні, дорсальні та какумінальні.

а) при творенні **апикальних** кінчик язика (апекс) притискується до зубів, альвеол, ясен або загинається до твердого піднебіння. Апікальними є англійські зубні [d], [t] та міжзубні [θ], [ð], український зубний [л];

в) при вимові **дорсальних** спинка язика торкається піднебіння, а його кінчик опускається вниз, наближаючись до нижніх зубів. Дорсальними є українські [д], [т], [з], [с];

г) **какумінальні**, або церебральні приголосні утворюються при піднятому вгору краї передньої частини спинки язика. Такими є звуки [ж], [ш], [р].

Гортанні (ларингальні) звуки утворюються при зімкненні або зближенні голосових зв'язок. Ларингальним є англ. [h].

Глоткові (фарингальні) приголосні творяться в порожнині глотки. До них належать укр. [г], нім. [h] (*голова, галас*, нім. *Hand* «рука», *Held* «гроші»). Гортанних і глоткових звуків багато у грузинській та інших кавказьких мовах. Є вони в івриті та арабській мові.

Язичкові (увулярні) приголосні характеризуються активною артикуляцією маленького язичка (увули). Таким є французький звук [r].

За **способом творення** приголосні поділяють на проривні, щілинні, зімкнено-прохідні й афrikати.

Проривні, або зімкнені, утворюються зімкненням двох артикуляторів, що створюють перешкоду, яку повітря з силою прориває, тобто це приголосні, які творяться при різ- кому розкритті зімкнення. їх ще називають вибуховими,

експлозивними та миттєвими (їх не можна вимовляти протяжно). До них належать [б], [п], [д], [т], [г], [к].

Щілинні, або фрикативні – приголосні, які утворюються при неповному зімкненні активного й пасивного органів, внаслідок чого утворюється щілина, через яку проходить повітря і треться об стінки цієї щілини, витворюючи шум. Їх ще називають спірантами. До них належать [в], [з], [ж], [г], [ф], [с], [ш], [х], англ. [θ], [ð], англ. і нім. [h].

Зімкнено-прохідні приголосні утворюються одночасним поєднанням зімкнення і проходу (щілини). Органи мовлення змикаються, але десь залишається щілина для повітря. Зімкнено-прохідними є [р], [л], [м], [н], французький увулярний [г].

Серед них розрізняють:

- 1) **дрижачі**, або вібранти, при творенні яких артикулятор (язик або язичок) дрижить і таким чином то закриває, то відкриває шлях для повітря ([р], фр.[r]);
- 2) **плавні**, або бокові, латеральні, які характеризуються тим, що повітряний струмінь проходить краями порожнини рота (наприклад, приголосний [л] утворюється боковою щілиною при опущенні країв язика і зіткненні кінчика язика з верхніми зубами);
- 3) **носові**, або назальні, які утворюються при опущеному м'якому піднебінні, внаслідок чого частина видихуваного повітря проходить через порожнину носа (звуки [м], [н]).

Африкати – зімкнені приголосні, вимова яких закінчується щілинною (фрикативною) фазою. Це своєрідні гібриди проривних і щілинних. До них належать [ц], який починає вимовлятися як проривний [т], що згодом переходить у фрикативний [с], і [ч], початок вимови якого нагадує [т], а кінець [ш]; звуки [дж] (укр., серб., англ.), [дз] та нім. [pf] (*Pferd* «кінь»).

За **додатковою артикуляцією**, коли до основного тембру додається ще інше (додаткове) забарвлення, виділяють звуки тверді й м'які та аспірати.

М'які, або палаталізовані, звуки відрізняються від твердих тим, що при їх творенні відбувається артикуляційний зсув у напрямку до середнього піднебіння. Саме тому всі середньоязикові є м'якими: [j], [л'], [н'], [с'], [т'] та ін. М'які приголосні, що утворюють із твердими пари, є тільки у слов'янських, японській та ще деяких мовах. В інших мовах кожен із приголосних є або м'яким, або твердим. Так, наприклад, у французькій мові приголосні [ж] і [ш] м'які. Та й у слов'янських мовах класифікація приголосних на тверді та м'які не збігається. Наприклад, у російській мові [ч] є м'яким звуком, тоді як у білоруській і польській – тільки твердим.

Аспірати, або придихові – приголосні, що характеризуються великим струменем видихуваного повітря при їх творенні, що призводить до появи фази шуму в кінці звучання. Придиховими є німецькі глухі приголосні [р], [т], [к] (*Pilz* «гриб», *Tat* «справа, дія, вчинок», *Kuh* «корова» вимовляються приблизно так: [*Philz*, *That*, *Khuh*]). Багато придихових є у санскриті, гінді, урду, в'єтнамській, корейській і китайській мовах.

У деяких мовах існують так звані **абрубтивні** (глоталізовані, зімкнено-гортанні) приголосні, які характеризуються зімкненням або зближенням

голосових зв'язок у кінцевій фазі артикуляції. Замкнута гортань піднімається вгору, і стиснуте повітря утворює в ротовій порожнині тиск. Відтак настає гортанний прорив, який надає приголосному різкого забарвлення. Такі звуки є в кавказьких (грузинській, осетинській, аварській та ін.), семіто-хамітських і деяких індіанських мовах.

Існують також **огублені** (лабіалізовані) приголосні. При їх творенні збільшується ротовий резонатор, відповідно знижується тональність приголосного. Лабіалізовані приголосні є в діалектах японської мови.

За **тривалістю вимовлення** (артикуляції) приголосні, як і голосні, бувають **довгими** і **короткими**. Наприклад, в українських словах знання і життя довгими є приголосні [н:], [т:], які звичайно називають подвоєними, але в транскрипції записують як довгі звуки). У російській мові довгими є [ж':] і [ш':]. В арабській мові довгота приголосних широко використовується для розрізнення слів. Наприклад: [сама] «бути високим» – [самма] «називати». Систему приголосних називають **консонантизмом**.

ЛЕКЦІЯ 3
АКУСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОНЕТИКИ

План

1. Фізичний (акустичний) аспект у характеристиці звуків.
2. Роль апарату артикуляції людини в утворенні звукової хвилі.
3. Сприйняття звуків.
4. Перцептивна фонетика, її загальні завдання.
5. Основні методи дослідження сприйняття.

Література:

ОСНОВНА

Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 50-57, 66-81.

Реформатский А.А. Введение в языковедение. — М., 1996. — С. 157-190.

Головин Б.Н. Введение в языкознание. — М., 1983. — С. 25-43.

Маслов Ю.С. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 33-44.

Кодухов В.Й. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 101-120.

ДОДАТКОВА

Перетрухин В.Н. Введение в языкознание. — Воронеж, 1972. — С. 82-96.

Будагов Р.А. Введение в науку о языке. — М., 1965. — С. 159-173.

Звук людської мови – фізичне явище. Усі звуки, в тому числі і мовленнєві, – це хвилі, що виникають унаслідок коливання фізичного тіла. Звук скрипки чи бандури виникає внаслідок коливання струни. Звуки людської мови утворюються коливанням голосових зв'язок і приводяться в рух струменем повітря з легенів. Середовищем будь-якого звука є повітря. Коливальна хвиля сприймається вухом. Людське вухо здатне сприймати від 16 до 20 000 коливань за секунду, тобто від 16 до 20 000 герців. Поширюється звук із швидкістю 340 метрів на секунду.

Коливання тіла можуть бути ритмічними і неритмічними. Якщо коливальний рух є ритмічним, то утворюються звуки, що називаються тонами (звук струни); якщо неритмічним, то виникають шуми (шелест листя від вітру). При творенні мовних звуків тони виникають унаслідок коливання голосових зв'язок, шуми – внаслідок подолання повітряним струменем різних перешкод у мовленнєвому апараті. Голосні є тоновими звуками, а приголосні – переважно шумовими.

Акустика розрізняє в звуках силу, висоту, довготу і тембр.

Сила звука залежить від амплітуди (розмаху) коливання: чим більша амплітуда, тим звук сильніший. Що сильніше ударити по струні, то більшою буде й амплітуда коливання і відповідно сила звука. Сила звука вимірюється белами. Десята доля бела називається децибелом. Гучність шелесту листя дорівнює приблизно 10 децибелам, голосна розмова – 70 децибелам, а звук літака – 100 децибелам.

Висота звука залежить від частоти коливань за одиницю часу: чим більша частота коливань, тим вищий звук. Голосові зв'язки утворюють звуки від 80 (дуже низький бас) до 1300 герців (найвище сопрано, колоратурне сопрано). Вищий голос у жінок пояснюється тим, що в них коротші й тонші зв'язки.

Довгота звука залежить від тривалості звучання.

Сила, висота і тривалість пов'язані з різними типами словесного наголосу в мовах.

Особливо важливим для звуків людської мови є **тембр** – звукове забарвлення. Тембр виникає внаслідок накладання на основний тон додаткових тонів, які є вищими від основного. Такі тони називають **обертонами**. Якщо основний тон дорівнює 100 герцам, то виникають обертони в 200, 300, 400 герців. В утворенні тембру провідну роль відіграє резонатор – порожнє тіло з твердими стінками й отвором певного розміру (для музичних інструментів – їх корпус, у людини – порожнина рота, носа і глотки). Самі обертони є слабкими, але їх звучання може бути посилене резонатором – тілом, у якому відбувається явище **резонансу**.

Органи мовлення можна розглядати з двох точок зору: по-перше, з погляду того, які рухи скоюють ці органи при утворенні окремих звуків; по-друге, як ті або інші ділянки мовленнєвого тракту впливають на загальну акустичну картину мовлення: таким чином ми одержуємо відомості, що відносяться до акустичної теорії творення мовлення.

Джерелом звуку при творенні мовлення можуть бути різні ділянки мовленнєвого апарату людини. Виштовхване з легенів людини повітря приводить в стан коливань голосові зв'язки. **Голосове джерело** бере участь в утворенні голосних і всіх дзвінких приголосних. Коливання голосових зв'язок утворюють також основний тон голосу.

Звук, що виникає в результаті коливань голосових зв'язок, містить, окрім основного тону, велике число **гармонік**. Про якість цього звуку не можна судити по безпосередніх слухових враженнях, оскільки зазвичай чують результат його перетворення в надгортанних порожнинах.

Окрім голосу, можливі і інші джерела звуку, а саме **шумові джерела** – турбулентний і імпульсний. **Турбулентний шум** утворюється за наявності звуження в якому-небудь місці тракту артикуляції. В результаті цього потік повітря, що поступає з легенів по відносно широкому проходу, в місці звуження створює вихрові потоки, що викликають специфічний шум, який ми чуємо при утворенні таких приголосних, як [s, z, x].

Імпульсне джерело викликає звук при утворенні приголосних [p, t, d], коли відбувається різке переривання повітряного струменя, створиться надмірний повітряний тиск за місцем стулення органів артикуляції, а потім його раптовий спад при розкритті стулення.

При утворенні звуків мовлення діють або одне з цих трьох джерел, або два, або навіть три: так, при творенні голосних джерелом звуку є коливання голосових зв'язок; для глухих щільних приголосних джерело звуку – турбулентне, а для дзвінких щільних приголосних – і голосове, і турбулентне; дзвінкі вибухові приголосні утворюються і за участю імпульсного, і за участю голосового джерел.

При вивченні сприйняття мовлення необхідно розрізняти психоакустичний аспект і власне перцептивну фонетику.

Психоакустичний аспект припускає вивчення того, яким чином різні звуки, у тому числі і звуки мовлення, обробляються слуховою системою і який зв'язок існує між акустичними властивостями звуків і їх оцінкою слухом (наприклад, як змінюється на слух висота звуку при зміні його частоти чи гучність – при зміні інтенсивності).

Психоакустика виникла як наука, що вивчає роботу слухової системи людини, проте в останні десятиріччя з'явилися дослідження в області того, як одні і ті ж звуки (у тому числі і звуки мови) обробляються слуховою системою різних живих істот (**зооакустика**). Ці дані важливі для загального розуміння принципів роботи слухової системи людини, проте завдання психоакустики не направлені безпосередньо на особливості сприйняття мовних сигналів.

Сприйняття звуків забезпечується роботою **слухової системи**. Вона складається з трьох основних відділів – периферичного, центрального слухового шляху і слухової кори. **Периферичний відділ** включає зовнішнє, середнє і внутрішнє вухо і може бути схарактеризований як пристрій, що перетворює повітряні коливання, які передають звук, у нервову імпульсацію.

Центральний слуховий шлях передає цю імпульсацію в слухову зону кори головного мозку, при цьому відбуваються певні перетворення нервових імпульсів. Висхідний слуховий шлях проводить певний «відбір» інформації, що поступає з периферії, готуючи її до остаточної обробки в **слуховій корі**. Слухова зона кори головного мозку проводить обробку цих нервових імпульсів та на підставі їх властивостей «ухвалює рішення» про фонетичні властивості сприйманого звуку або звукового ланцюжка. Передбачається, що фонетична класифікація звуків відбувається в лівій півкулі, а оцінка тимчасових і мелодійних характеристик – в правій.

Перцептивна фонетика як розділ науки про звуки людського мовлення вивчає особливості сприйняття тих звукових одиниць, які використовуються людиною в її мовному спілкуванні.

Завдання перцептивної фонетики:

- визначення того, які звукові характеристики істотні для сприймаючої мовлення людини. Лінгвіст, що вивчає звукову систему певної мови, може висувати різноманітні гіпотези щодо того, які саме фонетичні характеристики релевантні для тієї або іншої фонемі. Тільки вивчення особливостей сприйняття реалізації цієї фонемі носіями мови дасть оцінку правильності або помилковості лінгвістичної гіпотези;
- дослідження можливостей і здібностей носіїв певної мови помічати, пізнавати і використовувати акустичні характеристики звукових одиниць в процесі сприйняття мовних повідомлень. Акустичні й артикуляційні характеристики мовних сигналів доволі варіативні і залежать не тільки від фонетичного положення того чи іншого звуку, але і від індивідуальних особливостей мовлення мовця, навіть від його настрою або стану здоров'я. Проте ця варіативність, як правило, не помічається людиною. Більш того, вона добре розуміє мовлення на рідній мові навіть в дуже скрутних умовах – при сильному шумі, перешкодах (телефонні перешкоди або помилки у вимові співбесідника, не дуже добре

володіючого даною мовою). Які саме ознаки дозволяють людині сприймати мовлення у випадках, коли акустичні і артикуляторні властивості ознак фонем сильно змінюються залежно від різних умов. Вивчення перцептивної діяльності людини вимагає особливих методів, тому що в звичайних умовах сприйняття мовного повідомлення спирається не тільки на акустичні властивості цього повідомлення, але на загальне значення, яке як би прогнозується ситуацією і контекстом: слухаючий, наприклад, зовсім не помічає відсутність приголосного [г] в слові *когда*, якщо його питають: рос. «А [клада] ти придешь?» Проте ми можемо говорити лише про те, що слухаючий не звертає уваги на ці відмінності, тобто не проводить свідомого їх аналізу. Якщо ж запропонувати записати знаками транскрипції слово *когда*, вимовлене з пропущеним [г], то будь-яка людина помітить, що це слово містить всього чотири звуки [клада]. Без розуміння перцептивної діяльності носіїв тієї або іншої мови не зрозуміла структура звукової системи цієї мови, неможливе успішне навчання мові;

- розуміння того, що сприймається носіями даної мови на основі обробки власне фонетичних характеристик, а це залежить від використання мовної надмірності.

Перцептивні характеристики звуків мовлення – такі особливості сприйняття цих звуків, що пов'язані з їх мовною функцією (на відміну від психоакустичних характеристик, властивих будь-яким звукам, сприйманим слуховою системою). Існують **два види перцептивних характеристик** звуків: по-перше, особливості сприйняття, загальні для носіїв всіх мов; по-друге, особливості, залежні від конкретної системи фонем певної мови.

Прикладом перцептивних характеристик першого виду можна вважати універсальну здатність людини розрізняти голосні і приголосні або визначати деякі ознаки приголосного по характеристиках сусіднього голосного (особливо по першій перехідній ділянці).

До перцептивних характеристик другого виду можна віднести специфічну здатність носіїв російської мови впізнавати м'якість приголосного; відомо, що носії тих мов, де м'які приголосні не виступають як самостійні фонемі, такою здатністю не володіють. Перцептивна діяльність людини в умовах мовної комунікації завжди включає обидва ці види.

Основні методи перцептивної фонетики: сегментація, пересадка і синтез звукових послідовностей.

Сегментація – виділення із звучання мовленнєвого відрізка того звуку (або звуків), сприйняття яких цікавить дослідника. Це виділення проводиться з магнітного або цифрового (ЕОМ) запису вимовленого. Наприклад, як сприймаються приголосний і голосний з російського слова *мёд*? Випробовуванням подають отсегментовані, виділені із звучання всього слова приголосний і голосний, і по характеру відповідей випробовуваних (голосний пізнається як [о], а приголосний – як твердий) можна судити про те, де зосереджена основна інформація про м'якість приголосного.

Пересадка – така маніпуляція із звуковим сигналом, що дозволяє виділене з одного слова звучання помістити в інший контекст. На магнітну стрічку записано два слова – рос. *мёд* і *мот*. В слово *мёд* замість виділеного голосного помістимо голосний із слова *мот*, а в слово *мот* – голосний із слова *мёд*. Виявляється, що *мот* пізнається як *мёд*, якщо в нього помістити голосний, виділений з останнього слова. Це – ще одне підтвердження важливості якості голосного при сприйнятті твердого або м'якого приголосного.

Синтез звукових сигналів є створенням звуків, складів, слів, фраз, текстів за допомогою спеціальних приладів – синтезаторів мовлення. Синтезатори дозволяють не тільки одержувати звуки, абсолютно не відмінні від природної людської мови, але і управляти їх характеристиками, змінювати їх акустичні властивості. Експериментатор контролює ці зміни, тобто знає, на яку саме величину він змінює ту або іншу характеристику звуку.

Класичним зразком використання синтезованих звуків є роботи американських дослідників Купера та Лібермана, проведені на початку 50-х років. За допомогою синтезатора були отримані голосні, які мали стаціонарну ділянку, співпадаючу за своїми характеристиками з природним голосним [а], а перехідні ділянки відповідали тим, які виникають в поєднаннях [ра], [та] і [на]. Ці голосні були пред'явлені випробовуваним – американцям, які впізнавали кожний з голосних як цілий склад; якість сприйманого приголосного визначалася характеристиками перехідної ділянки. Роботи такого роду поклали початок детальному вивченню сприйняття синтезованих звуків, подібних мовленню, з метою кількісного опису процесів сприйняття мовлення.

Основні види перцептивної діяльності в таких дослідах – впізнання, розрізнення і порівняння стимулів, що пред'являються. При **впізнанні** випробовувані, почувши стимул, повинні позначити його буквами алфавіту або знаками транскрипції. По характеру позначень експериментатор визначає перцептивні можливості, пов'язані з фонетичною класифікацією звуків, здатністю помічати ті або інші акустичні характеристики. При **розрізненні** випробовувані, почувши два звуки, повинні визначити, однакові це звуки або різні. В таких дослідах з'ясовується потенційна здатність випробовуваного розрізняти звуки з певними характеристиками. При **порівнянні** випробовувані вирішують, на якій з двох відомих їм звуків більше схожий третій, перцептивні властивості якого цікавлять дослідника. Якщо відомі звуки позначати як А і В, а невідомий – як Х, то стає зрозумілою назва таких дослідів – АВХ-порівняння. Дуже часто подібне порівняння використовують для того, щоб визначити, як сприймають звуки нерідної мови носії іншої, якщо в їх рідній таких звуків немає. Наприклад, якщо спробувати взнати, як голосні англійської мови оцінюють російські випробовувані, можна в АВХ-дослідах в якості А і В узяти російські голосні [а] і [о], а як Х – [л] і з'ясувати, як росіяни оцінюватимуть цей звук відносно до голосних рідної мови. Один із способів з'ясувати характер впізнання – це завдання на імітацію, коли випробовуваним пропонується у відповідь на почутий стимул вимовити його.

Всі досліди, в яких досліджується сприйняття, проводяться при обов'язковому акустичному аналізі стимулів, що пред'являються. Важливо, що і кількість

стимулів, що пред'являються, і кількість випробовуваних повинна забезпечувати статистично достовірні результати, щоб уникнути висновків, заснованих на випадкових відповідях.

ЛЕКЦІЯ 4 ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОНЕТИКИ. ФОНІКА

План

1. Поняття фоніки. Завдання фоніки.
2. Загальні особливості фонетичного оформлення мов.
3. Милозвучність.
4. Какофонія.

Література:

ОСНОВНА

Реформатский А.А. Введение в языковедение. — М., 1996. — С. 157-190.

Головин Б.Н. Введение в языкознание. — М., 1983. — С. 25-43.

Маслов Ю.С. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 33-44.

Кодухов В.Й. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 101-120.

ДОДАТКОВА

Баранникова Л.И. Введение в языкознание. — Саратов, 1973. — С. 34-62.

Перетрухин В.Н. Введение в языкознание. — Воронеж, 1972. — С. 82-96.

Будагов Р.А. Введение в науку о языке. — М., 1965. — С. 159-173.

Фоніка – розділ стилістики, що вивчає звукову сторону мовлення, тобто відбір і вживання мовних засобів фонетичного рівня з певним стилістичним завданням. Будучи розділом фонетики, водночас фіксує відхилення від фонетичних мовних нормативів, які мають естетичну вартість.

Фоніка – це також стилістично значущі засоби мови фонетичного рівня (наприклад фоніка Шевченка, фоніка футуристів, українська фоніка).

Фоніка дає оцінку особливостям звукового ладу мови, визначає характерні для кожної національної мови умови милозвучності, досліджує різноманітні прийоми посилення фонетичної виразності мови, учить найдосконалішому, художньо виправданому і стилістично доцільному звуковому виразу думки.

Фоніка вивчає естетичну роль фонетичних засобів мови. Центральне місце при цьому займає аналіз звукової організації поетичного мовлення.

Правильне використання фонетичних засобів мови в творах різних функціональних стилів забезпечує вірне і швидке сприйняття інформації, виключаючи непорозуміння, небажані асоціації, які могли б виявитися перешкодами для розуміння вислову. В той же час фоніка учить виявляти і усувати стилістичні недоліки в звуковій організації мовлення, які заважають сприйняттю тексту.

Не існує двох мов, котрі б мали однакове звучання. З точки зору фонетики, кожна мова має свої власні особливості щодо:

- кількості фонем;
- тривалості в часі певної фонемі під час вимови;
- їхньої скупченості та комбінацій (тут особливу вагу для мистецтва слова мають фактори співвідношення голосних та приголосних, а також глухих та дзвінких приголосних);
- прозорості.

Кількість фонем – одна з головних передумов фонічного багатства певної мови. Відомо, що «королева мов» – санскрит має 48 фонем, а мова австралійського племені аранта налічує лише 30 фонем.

Українська мова має близько 40 фонем – рахуючи палатальні приголосні.

В царині консонантизму відносно багата, в царині вокалізму – бідна (якщо порівняти з такими мовами, як французька, німецька чи старослов'янська).

Супроти російської мови українська значно дзвінкіша, позаяк у російській мові дзвінкі приголосні вкінці складу оглушуються.

Тривалість. За підрахунками Граммона у французькій мові на вимову однієї фонемі припадає 0,06 секунди. За підрахунком І. Качуровського, на вимову однієї фонемі в українській літературній мові на припадає 0,095 – 0,1 секунди. Дещо відрізняється тривалість у різних діалектах. Зокрема, у полтавському діалекті («тверда балачка») на вимову однієї фонемі необхідно щонайменше 0,12 секунди.

У російській мові на вимову однієї фонемі потрібно 0,08 секунди.

Скупченість та комбінації. Вивчаючи склад, фоніка на відміну від фонетики, аналізує ті елементи в його структурі, що мають більше значення для літератури. Склад впливає на риму. Так, у мовах з аспіраторним наголосом (і відповідно, із поділом складів на наголошені та ненаголошені) від місця наголошеного складу в слові залежить метрична структура рими.

Основними особливостями української мови щодо складової системи є:

- відсутність дифтонгів (дифтонг *yo* – *куонь*, *вуол* – зустрічається лише в діалектах);
- відсутність складотворчих приголосних, за дуже незначними винятками: *тсс* – вимога мовчати, *тпрр* – наказ коневі зупинитися.

Отже, склад в українській мові має в собі один голосний і один, дві або більше приголосних, які можуть бути розташовані перед голосним, після нього та обабіч.

Прозорість мови. Відповідно до співвідношення голосних та приголосних звуків у конкретному лексичному матеріалі відрізняють мови прозорі, мови середньої прозорості та мови непрозорі.

Прозорі мови – де кількість голосних дорівнює кількості приголосних або її перевищує. До найпрозоріших мов належить японська та деякі мови тихоокеанських народів, де на певну кількість слів припадає більше голосних, ніж приголосних.

У мовах **середньої** прозорості кількість приголосних не набагато переважає відповідну кількість голосних.

В мовах **непрозорих** приголосних може бути вдвічі або й утричі більше, ніж голосних.

Прозорість мови не стільки залежить від наявності певних фонем, а більше від їхньої співвідношенні.

Борис Якубський, зупиняючись на питанні співвідношення голосних і приголосних («шелестівок») в українській мові, доходить такого висновку:

«Найлегше, музично, евфонічно звучатимуть для нас ті слова, де кількість шелестівок і голосівок однакова, й вони правильно чергуються, напр. «полетіла», «гомоніли», «нерухомо», «заборона» (відношення 1:1). Ми повинні надзвичайно пишатися тим, що в нашій українській мові силу слів збудовано власне на принципі відношення шелестівок до голосівок 1:1; цим явищем наша мова рівняється до італійської мови, славетної своєю милозвучністю... »

Співвідношення голосних і приголосних 1:1 спостерігається у «Кобзарі»,

Мені невесело було...

Коли по нашому не буде...

І покидаємо діла...

На чужині, на самоті...

Мережаю, вишиваю,

У неділю погуляю...

Прозорість мови впливає на її милозвучність. За свідомством М. Гумільова, янголи «на далекій зірці Венері» розмовляють мовою, що складається із самих лише голосівок.

Старослов'янська мова, з її законом відкритих складів, належала до мов із найвищим коефіцієнтом прозорості.

За підрахунками І. Качуровського, назагал, в українській мові на кожні сто голосних має бути приблизно 130 – 140 приголосних.

Проте у різних діалектах української мови можна спостерігати інші коефіцієнти прозорості. Наприклад, галицьке слово «сімдесятьп'ятьрічний», де 12 приголосних і лише 6 голосних, відповідає не українській нормі, а німецькій, натомість придніпрянське «семидесятип'ятирічний» має нормальний український коефіцієнт 0,75.

Милозвучність (евфонія) – вияв фоніки, який означає гармонійну сув'язь позитивно-естетичних явищ художнього, передовсім поетичного, твору. Евфонія надзвичайно органічна для української лірики, оскільки спирається на визначальну інтонаційну основу української мови – вокалізм, зумовлюючи тяжіння версифікаційних пошуків до музичності (М. Вороний, О. Олесь, П. Тичина, В. Сосюра та ін.), виконує особливу стилістичну функцію у розмаїтті симетричного звукового ладу поетичного мовлення, забезпечує міру кількості, частоти, комбінування та тривання фонем. Це стосується їхньої якості (інструментування), місця розташування у тексті (епіфора, анафора, кільце, рима тощо). Яскравим прикладом милозвучності може бути, зокрема, поезія М.Вінграновського, в якій благозвуччя постає стильовим принципом:

У синьому морі я висіав сни,

У синьому морі на синьому глеї

Я висіав сни із твоєї весни,

У синьому морі з весни із твоєї.

До милозвучності поетичного мовлення належать алітерація, асонанс, звуконаслідування (ономатопея).

Перш за все письменники додержуються загальних вимог милозвучності, характерних для мови.

Наприклад: чергування у – в, і – й, з – із – зі.

Крім того, звукове оформлення творів повинно відігравати і певну художню функцію.

Алітерація – повторення однакових приголосних звуків чи звукосполучень з метою створення звукового образу зображуваного або посилення інтонаційної виразності мови.

*Жужне жах на ножах,
на тривожних рубежах.* (І. Драч)

Асонанс – повторення голосних звуків.

*Впали роси на покоси,
Засвітилися навколо.
Там дівча ходило босе,
Білу ніжку проколало.* (Д. Павличко)

(Повторення голосного о створює враження широкого простору).

Ономатопея – імітація звукових явищ. У баладі «Утоплена» Т. Шевченко вдало передає за допомогою звуконаслідування, повторення с, ш шелест осоки:

*«Хто се, хто се по сім боці
чеше русу косу?
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?
Хто се, хто се?» – тихесенько
Спитає – повіс...*

Какофонія – немилозвучне сполучення звуків, що справляє естетично негативне враження; безладне, хаотичне нагромадження звуків, різновид дисонансу, доведений до абсурду. Типовими випадками какофонії є збіг голосних чи приголосних. До випадків какофонії відносять збіг однакових або подібних складів: розказано новини. Поети-футуристи свідомо використовували какофонію. Зустрічається вона у скоромовках: Карл украв у Клари корали, А Клара у Карла вкрала кларнет.

Ліпограма – вірш, у якому бракує певного звука для відтворення евфонічного ефекту. Так, Г. Державін у вірші «Соловей во сне» уникав приголосного р. П. Тичина використовує слова на ль, позбавлені змісту.

*Гуляв над Тібром Рафаель
В вечірній час в іюні
– Се сум, се сон, лелію льо,
Льоліюні я, льоліюні.
Забилосьь серце. Слухать став:
О, як вона співає!
– Чи лю, чи ні, ламає руч,
А він затоном чале.*

Звуконаслідування – це вживання слів, які своїм звучанням нагадують слухові враження від зображуваного явища. Наприклад: рос. *Партер и кресла, все кипит / В райке нетерпеливо плещут, / И, взвившись, занавес шумит.*

Є чимало слів, які вже своїм звучанням нагадують дії (*шарудіти, шипіти, охати, чіркати, цокати, цокати, бринькати*). **Ономатопея** – слова, що виникають на основі звуконаслідування. Ономатопеї передають:

- звучання людського голосу (*ахати, хихикати*);
- звуки, що видаються тваринами (*каркати, някати*);
- «голоси» неживої природи (*деренчати, скрипіти*).

За своєю граматичною природою ономатопеї являють собою іменники і дієслова. Утворені від вигуків типу *бац, бух*, ономатопеї доволі точно передають різноманітні звукові враження *тихострунное треньканье балалайки; зенькал звоночек, тарабарил с деревьями гром.*

Звучання ономатопеї у художньому мовленні підсилюється їх фонетичним оточенням: зазвичай звукову виразність слова підкреслюють сусідні алітерації, наприклад, рос. *Вот дождик вкрадчиво прокрапал* (О. Твардовський).

З метою звуконаслідування використовуються не тільки ономатопеї, але й **звукообразні слова**. Різниця звуконаслідувальних і звукообразних слів полягає в тому, що перші імітують звуки, характерні для званих ними явищ і дій, а другі самі виразні за звучанням і завдяки цьому сприяють образній передачі рухів, емоційних станів, фізичних і психічних явищ тощо (*шушукатися* – звуконаслідувальне слово, а *шашні, шушера, шииш* – звукообразні).

Функції звукопису:

Виразно-образотворча функція звукопису. Звукопис не обмежується відображенням лише слухових вражень. Діапазон його виражальних можливостей ширше: він може малювати різні за характером дії (енергійні, рвучкі і спокійні), відображати настрої та почуття героя.

Рухи стрімкі, динамічні в поетичній мові часто малюються словами, що вимовляються особливо енергійно (рос. *Так бей же по жилам, кидайся в края, бездонная молодость, ярость моя!* (Е. Багрицький). Навпаки, слова ніжні, що пестять слух, створюють враження спокою (рос. *Руки милой – пара лебедей – в золоте волос моих ныряют. Все на этом свете из людей песнь любви поют и повторяют* (С. Єсенін). Органічний зв'язок звукопису з змістом, єдність слова і образу надають мови яскраву експресію.

Емоційно-експресивна функція звукопису. Звукові повтори в поетичному мовленні підкреслюють її емоційність, надаючи «опуклість» подібним фонетичним словами (рос. *Каким наитием, какими истинами, о чем шумите вы, разливы лиственные?* (М. Цветаєва); *И шальной, шевелюру ероша, в замешательстве смысл темня, ошарашит тебя нехорошей, глупой сказкой своей про меня* (Б. Пастернак).

Нерідко за допомогою звукопису поет прагне виразити почуття, що переполюють його (рос. *Милая, ты ли? та ли? Эти уста не устали...* (С. Єсенін).

Смислова функція звукопису. Звукопис може виконувати серйозну смислове функцію в поетичному мовленні: підкреслювати логічно важливі слова,

художні образи, мотиви, теми. Звукопис в поезії може підсилювати логічні акценти у мові: фонетично підкреслені слова одержують у тексті особливу вагу (рос. *Вся жизнь, ненужно изжитая, пытала, унижала, жгла; а там, как призрак возраста, день обозначил купола* (О. Блок); *Здравствуй! Не стрела, не камень я! – Живейшая из жен: жизнь. Обеими руками в твой невыспавшийся сон...* (М. Цветаева).

Композиційна функція звукопису. Звукопис може повідомляти подібне звучання смисловим відрізкам фрази і відрізнити фонетично кожен новий поетичний образ (рос. *Ты рванулась движеньем испуганной птицы, ты прошла словно сон мой легка... И вздохнули духи, задремали ресницы, зашептались тревожно шелка* (О. Блок).

ЛЕКЦІЯ 5 АВТОМАТИЧНЕ РОЗПІЗНАВАННЯ СУЦІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ

План

1. Етапи розвитку робіт з проблем автоматичного розпізнавання мовлення.
2. Автоматичне розпізнавання усного мовлення.
3. Машинні методи аналізу і розпізнавання елементів усного мовлення.
4. Системи розпізнавання/розуміння мовлення. Система SPEECHLIS, NWIM та інші.
5. Практичне використання систем розпізнавання мовлення.

Література:

ОСНОВНА

- Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. — К. — Одеса, 1991. — С. 52-72.
Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. — К., 2004. — С.102-103.
Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. — К., 1974. — С. 50-57, 66-81.
Реформатский А.А. Введение в языковедение. — М., 1996. — С. 157-190.
Головин Б.Н. Введение в языкознание. — М., 1983. — С. 25-43.
Маслов Ю.С. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 33-44.
Кодухов В.Й. Введение в языкознание. — М., 1987. — С. 101-120.

ДОДАТКОВА

- Кочергина В.А. Введение в языковедение. — М., 1999. — С. 10-35.
Баранникова Л.И. Введение в языкознание. — Саратов, 1973. — С. 34-62.
Перетрухин В.Н. Введение в языкознание. — Воронеж, 1972. — С. 82-96.
Будагов Р.А. Введение в науку о языке. — М., 1965. — С. 159-173.

Перша наукова робота, присвячена автоматичному розпізнаванню звуків мовлення, з'явилась у 1943 р. В цій період накопичувалися знання в галузі акустики мовленнєвого сигналу, створення мовлення, пошуку параметрів ізольованих звуків, побудови елементарних пристроїв автоматичного розпізнавання ізольованих слів.

Другий етап досліджень належить до 1962-1973 рр. В ньому існувало 2 тенденції при створенні систем автоматичного розпізнавання мовлення: розробка систем під конкретного диктора і словник (адаптовані системи) та пошук універсальних ознак мовленнєвих відрізків, які б забезпечили створення систем, працюючих з довільним диктором, без попередньої підстройки під нього (неадаптовані системи). На цьому етапі вдалося істотно просунути вперед завдання, пов'язані із первинним аналізом мовленнєвих сигналів, побудовою моделей сприйняття мовлення людиною.

Третій етап досліджень почався з 1973 р. і триває до сьогодні. Характерними рисами цього періоду є практичне використання перших систем розпізнавання ізольованих слів, розробка перших експериментальних систем автоматичного розпізнавання і розуміння суцільного мовлення.

Сьогодні вирішуються проблеми широкого використання комп'ютерних технологій при спілкуванні людини з машиною, зокрема, як спілкуватися з

комп'ютером не кодійованою алгоритмічною мовою, а природним усним мовленням у вигляді мовленнєвих команд.

Сучасним глобальним завданням автоматичного розпізнавання усного мовлення є побудова систем автоматичного розуміння природного суцільного мовлення.

Початковим етапом цієї проблеми є автоматична сегментація і маркіровка мовленнєвої хвилі у відповідності до акустико-фонетичних і фонологічних правил мови. Пошук відповідностей між параметрами мовленнєвого сигналу і конкретними звуками мовлення відбувається на всіх етапах дослідження мовлення і побудови систем його автоматичного розпізнавання. В результаті досліджень було виявлено, що параметри відповідних ізольованих звуків, звуків ізольованих слів і суцільного мовлення істотно відрізняються один від одного. Провести межу між звуками суцільного мовлення дуже важко, бо при артикуляції устрій органів, що утворюють звуки, змінюється повільно при переході від одного звуку до іншого. Однак можна говорити, що для більшості звуків мовлення існують певні мнимі квазістаціонарні ділянки, а також переходи однієї квазістаціонарної ділянки до іншої.

Акустико-фонетичний рівень автоматичного розпізнавання пов'язаний з пошуком параметрів стаціонарних і перехідних ділянок звуків мовлення, а також виявленням і маркіровою відрізків мовленнєвої хвилі, які належать до конкретних звуків. Але перш ніж розглядати особливості звуків в залежності від конкретного оточення, необхідно визначити загальні властивості окремо голосних і приголосних і навчити комп'ютер їх розпізнавати. Заздалегідь у пам'ять пристрою вводять зразки (еталони) мовленнєвих образів і правила встановлення звукотипу.

Основним методом розпізнавання окремих звуків є **спектрально-часовий аналіз**, оскільки людська мова – це змінний у часі, багатовимірний процес і досліджувати її можна лише на основі динамічного аналізу, тобто аналізу змін мовленнєвих параметрів у часі. Для проведення аналізу використовуються всі складові спектра: тривалість, сила, звучність, частота, тембр. Часовий аналіз передбачає цілу низку миттєвих спектрів, що йдуть один за одним, піддаючи їх обробці в різних схемах розпізнавального пристрою.

В результаті такої обробки виділяються ознаки, які у певному сполученні дозволяють найбільш надійно і швидко відрізнити даний мовленнєвий сегмент від інших.

До цих **ознак належать**:

- частоти 1, 2, 3 формант;
- протяжність формантних ділянок;
- рівні максимальної і мінімальної енергії;
- миттєва потужність сигналу;
- тривалість ділянок певної інтенсивності;
- тривалість нестационарних (перехідних) ділянок;
- крутість наростання сигналу;
- висота основного тону.

Автоматичний пристрій має визначити, які з заданих ознак містяться в сигналі, у якому сполученні вони виявляються.

За характером ознак звуки мови можна розбити на такі класи:

- **тональні** звуки (голосні і деякі приголосні-сонорні) – характеризуються наявністю основного тону, інтенсивністю, тривалістю звучання; формантними параметрами (частотами резонансів, амплітудами (частотою коливань), шириною формантної смуги).
- **шумні** звуки характеризуються наявністю суцільного шумного спектра, тривалістю.
- **проривні** звуки характеризуються крутизною наростання сигналу, максимальним і середнім рівнями потужності.
- **паузи** (момент мовчання) характеризуються тривалістю.

На матеріалі спектрограм дається фонемна інтерпретація звуків за зразками (еталонами) шляхом перекладання спектрограм у фонологічну транскрипцію.

Наступним є **метод двійкового збору звукових елементів мови**. В основі методу лежить виявлення у звуках мови елементарних розпізнавальних (диференційних) ознак. Вибір може бути або між двома полярними властивостями звуків однієї категорії (низький-високий) чи наявністю і відсутністю певної ознаки (дзвінкий-глухий).

Перелік диференційних ознак сортування звуків:

- вокалічний – невокалічний: наявність або відсутність формантної структури;
- консонантний – неконсонантний: низький або високий рівень загальної енергії;
- компактний – дифузний: висока або низька концентрація енергії вузькій центральній ділянці спектра;
- напружений – ненапружений: більша або менша загальна енергія;
- дзвінкий – глухий: наявність або відсутність періодичного низькочастотного збудження;
- носовий – ртовий: більший або менший розподіл енергії у носову або ротову порожнину;
- різкий – нерізкий: більша чи менша інтенсивність шуму;
- низько тональні – високотональні: концентрація енергії в нижній або верхній частині спектра.

Зазвичай акустичної інформації, що міститься у мовленнєвому сигналі, виявляється недостатньо для розпізнавання мовленнєвих послідовностей. У такому випадку використовується **метод розпізнавання звуків усного мовлення за допомогою лінгвістичної інформації**, тобто у розпізнаванні пристрій вводяться ті чи інші лінгвістичні правила, завдяки яким логічна частина пристрою визначає ймовірність появи кожного звуку у низці інших звуків і за найбільшим значенням імовірності встановлює розпізнаваний звук.

Наступний етап – **розпізнавання ізольованих слів-команд**. Для цього в комп'ютер вводять словник із кілька сотень слів.

Більшість існуючих технічних пристроїв, що розпізнають мовлення, будуються за принципом запису акустичних сигналів, створених людиною-диктором, що читає слова. Набори акустичних сигналів, які становлять ці слова, вводять в машинну пам'ять. Такий тип розпізнавання мовлення називають «настройка на диктора» і має 3 принципові обмеження:

- обмеження персональне, оскільки автомат розпізнає мову тільки конкретного мовця;
- обмеження щодо підготовки – автомат розпізнає мову тільки тоді, коли вона заздалегідь підготовлена;
- обмеження мовленнєве – автомат розпізнає тільки обмежену кількість слів.

Структурна схема автоматичного розпізнавання ізольованого слова:

Звуки мовлення – виділення ознак – порівнювання з еталонами – фонологічна транскрипція N слова.

Введення інформації в комп'ютер голосом в значній мірі прискорює її автоматичну обробку. Але є певні труднощі.

Звичайне людське мовлення – це є потік звуків, який іноді переривається паузами. Слухач вичленовує з суцільного мовленнєвого потоку окремі слова, орієнтуючись на їх значення. Але в розпорядженні комп'ютера немає такого засобу, тобто розуміння значення і його робота здійснюється прямо протилежним чином – в нього вводиться певна комбінація звуків, з яких складається конкретне слово, і цій комбінації по заданій для комп'ютера програмі приписується певне значення. Таким чином, перше, що слід зробити під час роботи машини з голосом, – це навчити її членувати суцільний мовленнєвий потік на окремі слова, кількість яких спочатку повинна бути обмеженою, а кожне слово повинне відокремлюватися паузами.

Наступний крок – комп'ютер кодує усне мовлення і вкладає в пам'ять машини, обробляє і видає в звуковому вигляді. І тут є певні труднощі. У вимові фонемі відрізняються, причому одні відозміни носять закономірний характер, зумовлений якістю сусідніх фонем (це так звані алофони); а інші – незакономірний, індивідуальний характер. Але комп'ютер повинен вловити в мовленні різних людей набір фонем даної мови, кожна з яких характеризується певними диференційними ознаками, і не тільки скласти з них слово, а й перевести в друковані знаки. Так виникають нові труднощі: говоримо ми фонемами, а пишемо буквами. Але система правил користування буквами – це завжди якась умовність. Між фонемами і буквами немає однозначної відповідності. Можна звичайно диктувати машині слова пофонемно, але такий диктант неможливий, бо мовленнєвий апарат людини не здібний вимовляти фонемі (особливо приголосні) ізольовано. А побуквений диктант знаходиться в повному протиріччі із завданням автоматичного розпізнавання усного мовлення: можливості комп'ютера слід довести до такого рівня, щоб він розпізнавав живе мовлення в його нормальному темпі.

Таким чином, пофонемний аналіз мовленнєвого потоку дуже складний для комп'ютера. Тому наступним кроком в автоматичному розпізнаванні усного мовлення стала стратегія розпізнавання мовлення по складах.

З боку прикладної фонетики, склад – це набір звукосполучень, які повторюються і мають достатньо чітку акустичну відмежованість: склавши подібні склади, можна описати словник певної мови. Причому всю важку роботу по визначенню набору складів можна повністю передовірити машині (3000 – 5000 складів).

Цей шлях розпізнавання суцільного мовлення має наступні переваги у порівнянні з пофонемним:

- достатньо чіткі акустичні ознаки складоподілу;
- порівняно обмежена варіантність складів;
- значно менші можливості сполучуваності;
- менш складна фонематична ідентифікація фонетичного слова внаслідок його відносної стабільності.

Автоматичне розпізнавання мовлення є найважливішим кроком до спрощення спілкування між людиною і машиною. Процес введення усних команд людиною-оператором дає можливість наговорювати інформацію прямо в машину без проміжних етапів, які потребують ручних записів або набору на клавіатурі, і дозволяє керувати механічними системами за допомогою мовленнєвих команд.

Проблемою залишається розпізнавання і розуміння суцільного мовлення. Важко визначати, де закінчується одне слово і починається інше. У системах розпізнавання ізольованих слів цих проблем немає, тому що слова розділяються паузами.

11. Завдання до модульних контрольних робіт із дисципліни «Прикладне мовознавство (Загальна та прикладна фонетика)»

МКР № 1

Артикуляційний, акустичний, перцептивний, функціональний аспекти фонетики

1 варіант

I РІВЕНЬ

1. Який аспект фонетики передбачає вивчення звуків у погляді їх звучання?

- а) функціональний аспект;
- б) артикуляційний аспект;
- в) перцептивний аспект;
- г) акустичний аспект.

2. Яка наука використовує дані фонетики для правильного вживання тих чи інших звуків?

- а) орфографія;
- б) орфоепія;
- в) лексика;
- г) морфологія.

3. Хто з учених в кінці XVII століття поклав початок акустичній теорії голосних?

- а) Х.П. Бонет;
  - б) І.К. Амман;
  - в) Е. Брюкке;
  - г) Х. Кратценштейн.
4. Якою може бути конкретна фонетика?
- а) синхронна;
  - б) описова;
  - в) діахронічна;
  - г) всі варіанти.
5. В якому варіанті перелічені пасивні мовні органи?
- а) тверде піднебіння, увула, зуби;
  - б) язик, тверде піднебіння, альвеоли;
  - в) альвеоли, зуби, носова порожнина;
  - г) задня стінка, глотки, язик, голосові зв'язки.
6. Знайдіть правильне визначення інтонації
- а) швидкість мовлення;
  - б) динаміка тону, що супроводжує висловлювання;
  - в) суперсегментна одиниця мовлення;
  - г) перерва у звучанні.
7. Які типи складів не існують у мові?
- а) наголошені – ненаголошені;
  - б) прикриті – неприкриті;
  - в) відкриті – закриті;
  - г) сильні – слабкі.
8. Яка теорія складу базується на акустичному критерії?
- а) експіраторна;
  - б) сонорна;
  - в) м'язового напруження;
  - г) всі названі теорії.
9. Ознаки фонем, які не розрізняють значень слів чи морфем, – це...
- а) диференційні ознаки;
  - б) словотвірні ознаки;
  - в) недиференційні ознаки;
  - г) фонематичні ознаки.
10. Мінімальна звукова одиниця мови, що служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів, це...
- а) звук;
  - б) інтонація;
  - в) фонема;
  - г) наголос.

II РІВЕНЬ

Схарактеризуйте методи дослідження сприйняття.

III РІВЕНЬ

1. Порівняйте артикуляційні класифікаційні характеристики голосних [a] української мови, [a] російської мови, [a] англійської мови.
2. Згрупуйте ознаки приголосних звуків окремо за місцем і способом творення: глоткові, язичкові, лабіальні, щілинні, зімкнені, дентальні, апікальні, африкати, дрижачи, бокові.
3. Схарактеризуйте підкреслені звуки у словах друзі́ (укр.), парк (рос.), thing (англ.).
4. Приведіть приклади слів (3 приклади: з української, російської та англійської мов), які містять такі типи складів:
  - а) відкритий неприкритий (V*);
  - б) відкритий прикритий (CV);
5. Поділіть на склади українські та російські слова. Схарактеризуйте кожний склад: рос.: п^ятниц^а, родно^й; укр.: гост^рий, груд^ка.
6. Складіть речення з даними словами. Встановіть, яку функцію відіграє наголос у поданих парах слів: а) дя^дків—дя^дків; б) по^верх — по^верх.
7. Однією рисою підкресліть слова з синтагматичним наголосом і двома — слова з логічним наголосом. Подякую чистому небу, його чистоті, його благородному повітрю. Випишіть слова з проклітиками й енклітиками, якщо вони є.

**Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і
лабораторних занять
Плани практичних занять із дисципліни**

**Практичне заняття № 1
Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства
План**

6. Поняття фонетики. Завдання фонетики.
7. Розділи фонетики.
8. Історія вивчення фонетики.
9. Аспекти фонетичних досліджень.
10. Зв'язок фонетики з іншими науками:
  - а) з мовознавчими дисциплінами;
  - б) з нелінгвістичними науками.

Студенти повинні знати:

- поняття фонетики;
- завдання фонетики;
- розділи фонетики;
- прізвиська вчених, які досліджують питання загальної та прикладної фонетики.

Студенти повинні вміти:

- визначати аспекти фонетичних досліджень;
- відслідковувати зв'язки фонетики з іншими науками (лінгвістичними та нелінгвістичними);
- складати тести за темою заняття.

Ключові слова: фонетика, загальна фонетика, прикладна фонетика, функціональний аспект, артикуляційний аспект, перцептивний аспект, акустичний аспект.

Література

1. Головин Б.Н. Введение в языкознание: Учеб. пособие для филологич. специальностей вузов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1983. – С. 25–43.
2. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 61–72.
3. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Высш. школа, 1979. – С. 4–37, 83–95.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Академія, 2006. – С. 52–72.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. – С.102–119.

6. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Учебник для филолог. спец. вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1987. – С. 33–44.
7. Росетті А. Вступ до фонетики. – К.: Наука, 1974. – С. 85–90.
8. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1981. – С. 3–19, 38–43, 51–95.

Питання для самоконтролю:

1. Яка наука називається фонетикою?
2. Які завдання виконує фонетика?
3. Які розділи виділяються у межах фонетики? Які підстави такого виділення?
4. Чи має фонетика історію?
5. Які аспекти фонетичних досліджень існують?
6. Що вивчає функціональний аспект фонетики?
7. У чому сутність артикуляційного аспекта?
8. Які фонетичні явища розглядаються у перцептивному аспекті?
9. Яка сутність акустичного аспекта фонетики?
10. Як пов'язана загальна та прикладна фонетика з мовознавчими дисциплінами?
11. З якими нелінгвістичними науками зв'язана загальна та прикладна фонетика?

Практичні завдання:

1. Знайдіть та запишіть прізвища мовознавців (вітчизняних та зарубіжних), які досліджують питання загальної фонетики.
2. Які дослідники (вітчизняні та зарубіжні) займаються вивченням проблем прикладної фонетики? Запишіть їхні прізвища.
3. Поміркуйте над питанням: як знання з фонетики знаходять застосування в межах інших наук:
  - а) логопедії;
  - б) сурдопедагогіці;
  - в) криміналістиці;
  - г) психології;
  - д) соціології?

Завдання для самостійної роботи:

Користуючись матеріалами лекції, складіть п'ять тестових питань на тему «Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства». Для кожного питання повинно бути чотири варіанти відповідей, один з яких є правильним. Тести приймаються у друкованому вигляді. Шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5. Береги – 2 см з кожного боку. Правильні варіанти відповідей виділити напівжирним шрифтом.

Приклад:

Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства

1. Який аспект фонетики передбачає дослідження мовленнєвого апарату, який безпосередньо бере участь у звукоутворенні?
  - а) функціональний аспект;
  - б) артикуляційний аспект;**
  - в) перцептивний аспект;
  - г) акустичний аспект.

Практичне заняття № 2

Анатомо-фізіологічний аспект фонетики. Голосні звуки

План

1. Мовленнєвий апарат людини.
2. Артикуляція. Фази артикуляції.
3. Різниця між голосними та приголосними звуками.
4. Артикуляційна характеристика голосних звуків. Загальні класифікації голосних звуків.

Студенти повинні знати:

- будову мовленнєвого апарату людини;
- визначення артикуляції;
- фази артикуляції;
- артикуляційні характеристики голосних звуків.
- загальні класифікації голосних звуків.

Студенти повинні вміти:

- проводити спостереження над власним мовленнєвим апаратом;
- визначати фази артикуляції;
- визначати різницю між голосними та приголосними звуками;
- давати артикуляційну характеристику голосних звуків відомих мов;
- визначати місце голосного у загальних класифікаціях.

Ключові слова: артикуляція, голосний, класифікація гласних, мовленнєвий апарат.

Література

1. Головин Б.Н. Введение в языкознание: Учеб. пособие для филологич. специальностей вузов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1983. – С. 25–43.
2. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 61–72.
3. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. — М.: Высш. школа, 1979. – С. 4 – 37, 83–95.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Академія, 2006. – С. 52–72.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. – С.102–119.
6. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Учебник для филолог. спец. вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1987. – С. 33–44.
7. Росетті А. Вступ до фонетики. – К.: Наука, 1974. – С. 85–90.
8. Реформатский А.А. Введение в языкознание: Учебник для суд. филолог. спец. вузов – М.: Аспект Пресс, 2000. – 240 с.
9. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1981. – С. 3–19, 38– 43, 51–95.

Питання для самоконтролю:

- Дайте загальну характеристику мовленнєвого апарата.
- Що таке артикуляція? З яких фаз вона складається?
- Як ви розумієте термін *артикуляційна база*?
- Назвіть основні відмінності між голосними й приголосними звуками.
- За якими ознаками класифікуються голосні звуки? Які схеми класифікації голосних відомі в мовознавстві?

Практичні завдання:

1. Поясніть різницю в артикуляції українських і російських голосних звуків на прикладах слів:

коллектив — *коллектив*

сніг — *снег*

договір — *договор*

дзвонять — *звонят*

2. Поясніть, чому в будь-якій мові світу голосних верхнього підняття більше (або, у всякому разі, не менше), ніж голосних нижнього підняття.
3. Лікар-терапевт, оглядаючи хворого, говорить йому: «Відкрийте рот». І додає потім: «Скажіть *a-a*». Навіщо це додаткове прохання? І чому саме *a-a*, а не *и-и-и*, *у-у-у* і т.п.? (Спостерігайте в дзеркалі за положенням язика й увули).
4. Розгляньте таблиці, що відображують артикуляційні класифікації голосних звуків в російській та українській мовах. Знайдіть спільне та відмінне.

Табл. 1.1.

Голосні української мови

	Передній	Середній	Задній
високе	[і] [и]		[у]
середнє	[е]		[о]
низьке			[а]

Табл. 1.2.

Голосні російської мови

	Передній	Середній	Задній
високе	[и]	[ы]	[у]

середнє	[э]		[о]
низьке		[а]	

5. Порівняйте артикуляційну характеристику голосних звуків російської, та іншої (не української) (за вибором) мов.

Завдання для самостійної роботи:

1. Законспекуйте класифікації голосних звуків у різних мовах: М.П. Кочерган. Вступ до мовознавства. – К., 2002. – С. 111, табл. 1; С 112, мал. 3, 4, 5.

Практичне заняття № 3

Анатомо-фізіологічний аспект фонетики. Приголосні звуки

1. Класифікація приголосних звуків:
  - а) за місцем творення;
  - б) за способом творення;
  - в) за додатковою артикуляцією.

Студенти повинні знати:

- артикуляційні характеристики приголосних звуків.
- загальні класифікації приголосних звуків за різними ознаками.

Студенти повинні вміти:

- проводити спостереження над власним мовленнєвим апаратом;
- визначати різницю між голосними та приголосними звуками;
- давати артикуляційну характеристику приголосних звуків відомих мов;
- визначати місце приголосного у загальних класифікаціях.

Ключові слова: артикуляція, класифікація приголосних, мовленнєвий апарат, приголосний.

Література

1. Головин Б.Н. Введение в языкознание: Учеб. пособие для филологич. специальностей вузов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1983. – С. 25–43.
2. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 61–72.
3. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. — М.: Высш. школа, 1979. – С. 4 – 37, 83–95.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Академія, 2006. – С. 52–72.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. – С.102–119.
6. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Учебник для филолог. спец. вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1987. – С. 33–44.
7. Росетті А. Вступ до фонетики. – К.: Наука, 1974. – С. 85–90.
8. Реформатский А.А. Введение в языкознание: Учебник для суд. филолог. спец. вузов – М.: Аспект Пресс, 2000. – 240 с.
9. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1981. – С. 3–19, 38– 43, 51–95.

Питання для самоконтролю:

- За якими параметрами класифікуються приголосні звуки?
- Назвіть групи та підгрупи приголосних за місцем творення.

- Які групи приголосних виділяють за пасивним артикулятором?
- Назвіть групи приголосних, які розрізняються за способом творення.
- Як характеризуються приголосні звуки за додатковою артикуляцією?

Практичні завдання:

1. Поясніть різницю в артикуляції українських і російських голосних та приголосних звуків на прикладах слів:

любов — *любовь*

коллектив — *коллектив*

сніг — *снег*

договір — *договор*

ім'я — *имя*

дзвонять — *звонят*

український — *украинский*.

2. Охарактеризуйте підкреслені звуки у словах з артикуляційного погляду:

укр. *пісня*;

рос. *чай*,

нім. *іch*

англ. *this*

фр. *fenetge*

ісп. *procela*

Зразок:

н - [н] *язиковий, передньоязиковий, зубний; зімкнено-прохідний, носовий; твердий.*

3. Дайте відповіді на питання:

1. Чому в словах чергуються голосні й приголосні звуки? Чи може слово складатися тільки з голосних або тільки з приголосних звуків? Приведіть із відомих вам мов приклади скупчення голосних або приголосних у слові. Чи типові такі випадки для фонетичного ладу даних мов?
2. Порівнюючи матеріал відомих вам мов, спробуйте пояснити, чому приголосних фонем у будь-якій мові миру більше, ніж голосних.
3. Визначите, що таке з фонетичної точки зору свист. Що більше нагадує артикуляція свисту: артикуляцію голосних або артикуляцію приголосних?
4. Вимовте звук без участі голосових зв'язок. Який це може бути звук?
5. У повісті «Капітанська дочка» О.С. Пушкіна фігурує німий башкир, якому за участь у попередніх бунтах відрізали язик; по тексту, він тільки «стогне слабким голосом». Спробуйте уявити собі артикуляційні можливості такої людини: вимова яких звуків стає для неї неможливою? А які звуки можуть зберегтися в її мовленні?
6. Яка губа – верхня або нижня – приймає активнішу участь у процесі утворення звуків мовлення? Із чим це пов'язано?

7. Уявіть собі людину, що у результаті нещасного випадку або хірургічної операції втратила верхні передні зуби. Вимова яких звуків буде представляти тепер для неї найбільші труднощі?
8. Іноді в людини зустрічається вроджений дефект маленького язичка — увули: вона або взагалі відсутня або ж нещільно прилягає до задньої стінки глотки. Які звуки мовлення будуть від цього страждати? Чим буде характеризуватися мовлення такої людини?
9. Звук [г] характерний для білоруської, української, чеської й інших літературних мов. Даний приголосний характеризується за місцем утворення як гортанний (наприклад, у підручнику А.А. Реформатського) або як фарингальний, тобто глотковий, (наприклад, у посібнику Ю.С. Маслова). Яке визначення, на ваш погляд, точніше? Вимовте цей звук і проаналізуйте особливості його артикуляції.
10. Вимовте слово російською мовою *дядя*. А тепер визначите, що трапиться зі звуком [д'], якщо ви при його вимові (двічі) «відключите» голосові зв'язки. А якщо, не відключаючи голосових зв'язок, ви опустите увулу — як зміниться звучання всього слова?
11. Вібрацію голосових зв'язок можна відчутти, поклавши пальці руки на виступаючий кут щитовидного хряща (кадик). Порівняйте за допомогою даного прийому артикуляцію звуків [з] і [с], [д] і [т], [ж] і [ш], [г] і [к]. Опишіть свої відчуття.
12. Вірменське прізвище *Мкртчян* важке для української вимови: в ньому спостерігається скупчення п'яти приголосних. Яким чином мовець полегшує собі вимову сполучення [мкртч]?
13. Поясніть, що загального й що різного в артикуляції африкат і вибухових приголосних, наприклад [ц] і [т]. Що вийде, якщо спробувати подовжити перший й другий звук?
14. Порівняйте вимову російського звуку [л] (наприклад, у слові *лампа*) і так званого середньоевропейського [l] (наприклад, в англійському слові *the lamp*, німецькому *die Lampe*, французькому *la lampe*). Опишіть особливості їхньої артикуляції.
15. Відомо: звук [ч] у білоруській мові — твердий, на відміну від [ч'] у російській мові, порівн. *чаловек* — *человек*. Опишіть це розходження з погляду артикуляції: яке положення займає при вимові цих приголосних язик (яка частина його активна), який орган мовленнєвого апарату є пасивним...
16. Визначите, які вийдуть слова, якщо: а) у словах *год, вон, голос, бар, злой, жить* перший приголосний вимовити без участі голосових зв'язок; б) у словах *боль, било, бел, байка, дам, дочка, дядя* перший приголосний вимовити за участю носового резонатора (при опущеній піднебінній фіранці); в) у словах *мать, рад, томній, сок, бодро, лук, тук* перший приголосний вимовити за участю середньої частини спинки язика (що припіднімається до твердого піднебіння); г) у словах *корь, дуб, тень, тело, крен* перший приголосний вимовити як щілинний, а не як проривний.

17. (Для вивчаючих англійську мову) Порівняйте вимову російських слів *тик*, *тайм*, *вот* і англійських *pick* 'вибір, вибирати', *time* 'час', *what* 'що'. Опишіть артикуляційні розходження між цими словами.
18. (Для вивчаючих німецьку мову) Порівняйте вимову російських слів *тишь*, *рот*, *веник* і німецьких *Tisch* 'стіл', *rot* 'червоний', *wenig* 'небагато'. Опишіть артикуляційні розходження між цими словами.
19. (Для вивчаючих французьку мову) Порівняйте вимову російських слів *кот*, *мал*, *нет* й французьких *cote* 'ребро', *mal* 'погано', *net* 'чистий'. Опишіть артикуляційні розходження між цими словами.

Завдання для самостійної роботи:

Законспекуйте таблицю класифікації приголосних звуків у різних мовах: М.П. Кочерган. Вступ до мовознавства. – К., 2002. – С. 118.

Практичне заняття № 4
Членування мовленнєвого потоку. Склад
План

1. Поняття складу.
2. Теорії складу:
  - а) еспіраторна теорія;
  - б) теорія мускульної напруги;
  - в) сонорна теорія.
3. Структура складу (відкриті, закриті, прикриті, неприкриті склади).
4. Монофтонги і поліфтонги.
5. Основні сегментні фонетичні одиниці.
6. Явища пролизи та енклізи.

Студенти повинні знати:

- основні сегментні фонетичні одиниці;
- поняття складу;
- теорії складу;
- структуру складу.

Студенти повинні вміти:

- визначати основні сегментні фонетичні одиниці;
- визначати структуру складу;
- наводити приклади слів з монофтонгами різних типів та поліфтонгами.

Ключові слова: склад, монофтонг, дифтонг, трифтонг, поліфтонг.

Література

1. Головин Б.Н. Введение в языкознание: Учеб. пособие для филологич. специальностей вузов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1983. – С. 25–43.
2. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 61–72.
3. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Высш. школа, 1979. – С. 4–37, 83–95.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів – К.: Академія, 2006. – С. 52–72.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. – С.102–119.
6. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Учебник для филолог. спец. вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1987. – С. 33–44.
7. Росетті А. Вступ до фонетики. – К.: Наука, 1974. – С. 85–90.
8. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1981. – С. 3–19, 38–43, 51–95.

Питання для самоконтролю:

1. Як визначається склад в сучасному мовознавстві?
2. Які теорії складу існують у мовознавстві? Яка з цих теорій, на Вашу думку, є найбільш прийнятною?

3. Які типи складів ви знаєте?
4. Дайте визначення монофтонга і поліфтонга. Які різновиди поліфтонгів є у мовах світу?
5. На які відрізки фонетично членується мовленнєвий потік?
6. Дайте визначення фрази. Якими властивостями характеризується фраза?
7. Що таке проклітики й енклітики?

Практичні завдання:

1. Поділіть на склади українські й російські слова. Охарактеризуйте склади:
  - зустріч, вбивство, морквяний, ікра;
  - акустика, родной, явление, пятница.

2. Приведіть приклади слів (3 приклади: з української, російської та англійської мов), які містять такі типи складів:
  - відкритий неприкритий (V*);
  - закритий прикритий (CVC);
  - відкритий прикритий (CV);
  - закритий неприкритий (VC).

3. Приведіть приклади слів з дифтонгами і трифтонгами.

4. Дайте відповіді на питання:
  1. Чому в українських словах типу *вуаль, гієна, пієтет, аорта* та у російських словах типу *глаукома, какао, гигиена* ми маємо справу не з дифтонгами, а із сполученнями голосних? Як це можна довести?
  2. Прочитайте наступний уривок з повісті О.С. Пушкіна «Дубровський». Розбийте його на такти. Знайдіть у тексті приклади енклітик і проклітик. Укажіть у тексті приклади відкритих і закритих складів.
Любопытство ее было сильно возбуждено. Она давно ожидала признания, желая и опасаясь его. Ей приятно было бы услышать подтверждение того, о чем она догадывалась, но она чувствовала, что ей было бы неприлично слышать таковое объяснение от человека, который по состоянию своему не мог надеяться когда-нибудь получить ее руку.
  3. (Для вивчаючих англійську мову) Порівняйте вимову мовних фрагментів: *I scream* 'я кричу' і *ice cream* 'морозиво'. Чи однаково вони вимовляються? Що допомагає слухачу правильно зрозуміти ці фрагменти?
  4. (Для вивчаючих англійську мову) Порівняйте вимову мовних фрагментів: *blackbird* 'дрізд' і *black bird* 'чорний птах'. Чи однаково вони вимовляються? Що допомагає слухачу правильно зрозуміти ці фрагменти?
  5. (Для вивчаючих німецьку мову) Порівняйте, чи однаково вимовляються німецькою слово *wenig* 'не багато' і сполучення *wenn ich...* 'коли я,..'. Якщо є розходження у вимові, опишіть їх.

6. Вимовте початкові частини наступних двох фраз: *Кому на (Руси жить хорошо)* та *Коммуна (растет и строится)*. Що можна сказати відносно звукової подібності або розходження даних відрізків? (Можно провести фонетичний експеримент: загадати одну із фраз, вимовити вголос відповідний сегмент і попросити товаришів відгадати, яка саме фраза була задумана).

7. Порівняйте вимову наступних сегментів російської мови: *раз играл он...* та *разыграл он...* У чому різниця в їхньому звучанні і як її пояснити?

Завдання для самостійної роботи:

Законспекуйте «Складоподіл» з підручника Н.І. Тоцька Сучасна українська літературна мова. – Київ, Вища школа, 1981. – С. 134-136.

Практичне заняття № 5
Суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку
План

1. Інтонація:
  - а) складові інтонації;
  - б) основні інтонаційні моделі;
2. Словесний наголос:
  - а) типи наголосу (динамічний (його види), музикальний, кількісний);
  - б) характеристики словесного наголосу.
  - в) функції наголосу.
3. Фразовий (синтагматичний) наголос.
4. Логічний наголос.
5. Емфатичний наголос.

Студенти повинні знати:

- визначення інтонації;
- поняття словесного, фразового (синтагматичного), логічного, емфатичного наголосів;
- основні інтонаційні моделі;

Студенти повинні вміти:

- визначати основні інтонаційні моделі;
- визначати типи словесного наголосу;
- визначати функції наголосу;
- диференціювати , фразовий (синтагматичний), логічний, емфатичний наголоси.

Ключові слова: наголос, інтонація.

Література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. – С. 69-74.
2. Олійник Г.А. Виразне читання: Основи теорії: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1995. – С. 61-115.
3. Матусевич М.И. Современный русский язык: фонетика: Учеб. пособие для студентов пед. институтов по специальности «Рус. яз. и литература». – М., 1976. – С. 228-239.
4. Сучасна українська літературна мова: Підручник / за ред. А.П. Грищенка. – К., 1997. – С. 77-80.
5. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. – К.: Вища школа, 1981. – С. 137-139.
6. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія: Завдання і вправи: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995. – С. 70-74.

Питання для самоконтролю:

- Які просодичні засоби використовують у мовленні?

- Дайте визначення наголосу. Назвіть типи словесного наголосу, які наявні в різних мовах. Охарактеризуйте наголос української і тієї іноземної мови, яку вивчаєте.
- Які типи наголосу вам відомі?
- Дайте визначення інтонації та назвіть основні її функції. Із яких компонентів складається інтонація? Розкрийте зміст кожного компонента інтонації.
- Що таке логічний наголос?
- Якими фонетичними засобами виражається логічний наголос?
- На яке слово у фразі може припадати логічний наголос?
- Які ознаки властиві логічному наголосові?
- Який наголос називається емпатичним?
- Якими фонетичними засобами виражається емпатичний наголос?
- Які звуки розтягуються за позитивних емоцій, які – за негативних?

Практичні завдання:

1. Поставте словесний наголос в поданих словах. Зверніть увагу на різницю у наголошенні.

Укр.: *Апостроф, балувати, було, верба, договір, дзвонять, кропива, красивіше, намір, олень, петля.*

Рос.: *Апостроф, баловать, было, верба, договор, звонят, крапива, красивее, намерение, олень, петля.*

2. З'ясуйте функцію наголосу у парах слів і словоформ:

Укр.: *печений - печений, орган - орган, гірка - гірка, заводь - заводь, руки - руки, визнаю - визнаю;*

Рос.: *дорогой - дорогой, стены - стены, насыпать - насыпать, выходит - выходит, озера - озера, пили - пили.*

3. У поданих реченнях міняйте місце логічного наголосу. Як змінюється при цьому зміст речення?

На призьбі грається сонце. 2. Навіщо ця комедія? 3. Хіба розумні так роблять? 4. Надворі пахне молодим осокорячим листям. 5. З кленового пагона зірвався широкий жовтий лист. 6. Оцю хвилину я найдужче люблю.

4. Подані речення прочитайте вголос. Підкресліть слова, на які падає логічний наголос. З'ясуйте, які лексичні засоби й синтаксичні особливості допомагають встановити місце логічного наголосу.

1. Саме тепер про це слід говорити. 2. Навіть Микола не зміг мені заперечити. 3. Ми й не збиралися з вами йти. 4. Він сам про це подумав. 5. Ви ще й не такий, урожай могли б зібрати. 6. Сонце ще раз визирнуло з-за хмар. 7. Від тебе це залежить, а не від мене. 8. Мати одна знала всю правду. 9. Це й дитина може зробити. 10. Наддніпрянське вкрилось, як і інші села, густими осінніми туманами. 11. Лиш той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не

Практичне заняття № 6 Акустичний аспект фонетики

План

6. Роль апарату артикуляції людини в сприйнятті звукової хвилі.
7. Рівні сприйняття звуків.
8. Перцептивна фонетика, її загальні завдання.
9. Основні методи дослідження сприйняття.

Студенти повинні знати:

- визначення інтонації;
- поняття словесного, фразового (синтагматичного), логічного, емфатичного наголосів;
- основні інтонаційні моделі;

Студенти повинні вміти:

- визначати основні інтонаційні моделі;
- визначати типи словесного наголосу;
- визначати функції наголосу;
- диференціювати , фразовий (синтагматичний), логічний, емфатичний наголоси.

Ключові слова: наголос, інтонація.

Питання для самоконтролю:

- Перерахуйте основні ділянки слухової системи, що забезпечують сприйняття мовлення.
- Дайте визначення завдань перцептивної фонетики.
- Охарактеризуйте загальні відносини між акустичними і перцептивними характеристиками звуків.
- Охарактеризуйте приголосні за акустичною ознакою. Що являє собою мовний звук з акустичного боку?
- Що таке музикальні тони і шуми? Внаслідок чого вони виникають?
- Від чого залежить висота звука?
- Від чого залежить сила звука?
- Що таке основний тон і обертони?
- Чим визначається тривалість звука? Як поділяються звуки залежно від цієї властивості?
- Наведіть приклади універсальних і специфічних перцептивних характеристик.
- В якому відношенні знаходяться звукові одиниці мови - фонемі і сприймані звукові одиниці?
- Перерахуйте основні методи вивчення сприйняття звуків мовлення.
- Яка роль синтезованих звуків при вивченні сприйняття?

Практичні завдання:

1. Встановіть, з якою акустичною ознакою пов'язані відмінності в таких парах слів: *вороня* — *вороння*, *синю* — *синню*.
2. Вимовте кілька разів пошепки звуки [i] — [y]. Який з цих звуків має

вищий власний тон, а який — нижчий?

3. Запишіть наголошені голосні української мови в порядку зростання висоти їх власного тону.

4. Схарактеризуйте акустичні властивості приголосних звуків у словах:

Друзі, толерантність, схід (укр. мова);

ёлка, море, універмаг (рос. мова);

blackbird, scream, this (англ. мова).

5. Вимовте наведені нижче слова й установіть, якими акустичними ознаками розрізняються голосні звуки в наголошених і ненаголошених позиціях: *солод – мороз, берег – берез*.

6. Магнітофонний запис у тім або іншому ступені спотворює людський голос. Які акустичні характеристики звуку при цьому змінюються? Завдяки чому ми все-таки можемо здогадатися при відтворенні голосу нашого знайомого й відрізнити його від голосу іншої людини?

Завдання для самостійної роботи:

Користуючись матеріалами лекції, складіть п'ять тестових питань на тему «Акустичний аспект фонетики». Для кожного питання повинно бути чотири варіанти відповідей, один з яких є правильним.

Тести приймаються у друкованому вигляді. Шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5. Береги – 2 см з кожного боку. Правильні варіанти відповідей виділити напівжирним шрифтом.

Література

1. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 62 – 63.
2. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. — М., 1979. — С. 95 – 107.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів — К.: Академія, 2006. — С. 52-72.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. – С. 104 – 106.
5. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Учебник для филолог. спец. вузов. – 2-е изд., перераб. и доп.— М.: Высшая школа, 1987. — С. 33—44.
6. Реформатский А.А. Введение в языкознание: Учебник для суд. филолог. спец. вузов — М.: Аспект Пресс, 2000. — С. 157—190.
7. Росетті А. Вступ до фонетики. — К.: Наука, 1974. – С. 85 – 90.
8. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1981. – С. 19 – 20.

Практичне зняття № 7 Різновиди транскрипції

План

1. Поняття транскрипції. Основні принципи транскрипції.
2. Фонетична транскрипція. Основні правила транскрипції.
3. Фонологічна транскрипція.
4. Практична транскрипція.
5. Морфологічна транскрипція.
6. Транслітерація.

Студенти повинні знати:

- визначення транскрипції;
- основні принципи транскрипції;
- поняття фонетичної, фонологічної, практичної, морфологічної транскрипції та транслітерації.

Студенти повинні вміти:

- визначати основні принципи транскрипції;
- користуватися правилами транскрипції;
- транскрибувати всі види мовленнєвих одиниць фонетичною, фонологічною, практичною, морфологічною транскрипцією та транслітерацією.

Ключові слова: транскрипція, принципи транскрипції, правила транскрипції.

Література

1. Головин Б.Н. Введение в языкознание: Учеб. пособие для филологич. Специальностей вузов. – 4-е изд., испр. и доп. — М.: Высшая школа, 1983. — С. 47—52.
2. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів філолог. спец. університетів і пед. інститутів — К.: Вища школа, 1974. — С. 87—106.
3. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 73 – 78.
4. Зиндер Л.Р. Общая фонетика: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Высш. школа, 1979. – С. 291 – 297.
5. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів — К.: Академія, 2006. — С. 72-79.
6. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. – С. 141 – 146.
7. Реформатский А.А. Введение в языкознание: Учебник для суд. филолог. спец. вузов — М.: Аспект Пресс, 2000. — С. 195—210.
8. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: Посібник. – К.: Вища школа, 1981. – С. 34 – 38.

Додаткова:

1. Жовтобрюх М.А. Слово мовлене: Українська літературна вимова. — К.: Знання, 1969. — 48 с.

2. Поливанов Е.Д. Фонетическая конвергенция // Вопр. языкознания. –1957. – № 5. – С. 77–83.
3. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради.: Навчальний посібник для студ. гуманіт. спец. вищих начальних закладів. — К.: Либідь, 1999. — 240 с.
4. Шухардт Г. О фонетических законах // Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию. — М.: Наука, 1950. — С. 23—55.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке транскрипція?
2. Чим різняться фонетична, фонематична, морфологічна, практична транскрипція?
3. Що таке транслітерація?
4. Чим різняться практична транскрипція і транслітерація?
5. Як розшифровується аббревіатура МФА?

Практичні завдання:

1. Визначте, які українські словоформи записані нижче у фонетичній транскрипції:
  - а) [гоулубка], [джм'іл'], [с'уди], [к'ін'];
  - б) [с:унути], [борей ц':а], [сум'н'іу], [коужух];
  - в) [об:иука], [неив'іс'ці], [б'єц':а].
2. Визначте, які російські словоформи записані нижче у фонетичній транскрипції:
  - а) [ст'ошкь], [пр/\с'ольк], [кокт'ь], [јат];
  - б) [с/\сут], [хър \вот], [јук], [новъвъ];
  - в) [фп'атк'ь], [јакър'], [фпр'эт'], [мьльк/\вос].
3. Визначте, які російські словоформи записані нижче у фонетичній транскрипції:
  - а) [т'ул'], [с'изводн'ь], [јамкь], [грус'т'];
  - б) [гр'ас'], [здут'], [п/\дзанъвъ'ьс], [к/\н'ешнъ];
  - в) [хр'укът'], [отъръп'], [дрост], [р'ап'].
4. (Для вивчаючих англійську мову) Визначте, які звуки передаються в наступних словах:
  - а) буквою о: *on, dog, home, book, come, moon, word, women*;
  - б) буквою е: *me, her, men, feet, pen, tell, made, eve*;
  - в) буквою с: *ice, cat, cent, cup, peace, country, cool, sock, chair*.
5. (Для вивчаючих німецьку мову) Визначте, які звуки передаються в наступних словах:
  - а) буквою s: *kosten, sehr, Suche, still, deutsch, spazieren, besonders*;
  - б) буквою h: *Hand, heute, fahren, ich, drehen, Schuh, hart, Physik, lachen, Schema*;
  - в) буквою g: *gut, gehen, Tag, lustig, Genie, gern, lang*.
6. (Для вивчаючих французьку мову) Визначте, які звуки передаються в наступних словах:
  - а) буквою е: *mes, cette, venir, parler, date, fleur, cacher, femme, fer*;
  - б) буквою х: *dix, extra, exil, externe, dixième, deux*;

в) буквою у: *type, payer, tyrannie, pays, hymne, cycle*.

7. Законспекуйте «Фонетичні правила правопису словянських прізвищ» та «Географічні назви словянських та інших країн» (Український правопис / Ред. Є.І. Мазніченко, Н.М. Максименко, К.С. Чайка. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 131–135; С. 138–142).

8. Затранскрибуйте власні назви російської та польської мови за допомогою практичної транскрипції української мови слова:

а) власні імена та прізвища: Милрад Павич, Евгений Евтушенко, Арсеньєва, Барєєв, Месткевич, Чеботарєв, Пятєркин, Пугачєва, Пйолєвич, Глєбич, Дичалєк, Мавлик, Казакевич, Лукин, Наивнов, Шишкин, Бєлявцєв, Быков, Разумовский, Луговой, Луговая, Дємьянов, Конь, Медведь.

б) географічні назви: река Лена, города Елабуга, Емажєлинск, Орєхово-Зуєвро, Строитель, Белгород, озеро Белое, города Ёлкино, Соловьєво, Щєлкино, улица Первомайская, Ивангород, Игра, Исилькуль, Ильина Гора, Приозерск, Сибирь, Сыктывкар.

9. Затранскрибуйте за допомогою транслітерації (користуйтеся таблицею): Галіцинівка, Сливине, Миколаїв, Білгород-Дністровський, Харків, Тернопіль, Кам'янець-Подільський, Новгород-Сіверський, Сіверськодонецьк, Трипілля, Прип'ять, Сян, Шепетівка.

Українська	Англійська	Коментарі	Приклад
А	A	-	Алушта - Alushta
Б	B	-	Борщагівка - Borshchahivka
В	V	-	Вишгород - Vyshhorod
Г	H	-	Гадяч - Hadiach; Згорани - Zghorany
Ґ	G	-	Ґалаґан - Galagan
Д	D	-	Дон - Don
Е	E	-	Рівне - Rivne
Є	Ye, ie	Ye - на початку слова, ie - в інших позиціях	Єнакієве - Yenakiieve; Наєнко - Naienko
Ж	Zh	-	Житомир - Zhytomyr
З	Z	-	Закарпаття - Zakarpattia
И	Y	-	Медвин - Medvyn
І	I	-	Іршава - Irshava

Ї	Yi, I	Yi - на початку слова, i - в інших позиціях	Їжакевич - Yizhakevych;Кадіївка - Kadiivka
Й	Y, i	Y - на початку слова, i - в інших позиціях	Йосипівка - Yosyriivka;Стрий - Stryi
К	K	-	Київ - Kyiv
Л	L	-	Лебедин - Lebedyn
М	M	-	Миколаїв - Mykolaiv
Н	N	-	Ніжин - Nizhyn
О	O	-	Одеса - Odesa
П	P	-	Полтава - Poltava
Р	R	-	Ромни - Romny
С	S	-	Суми - Sumy
Т	T	-	Тетерів - Teteriv
У	U	-	Ужгород - Uzhhorod
Ф	F	-	Фастів - Fastiv
Х	Kh	-	Харків - Kharkiv
Ц	Ts	-	Біла Церква - Bila Tserkva
Ч	Ch	-	Чернівці - Chernivtsi
Ш	Sh	-	Шостка - Shostka
Щ	Shch	-	Гоща -Hoshcha
Ю	Yu, iu	Yu - на початку слова, iu - в інших позиціях	Юрій - Yuri;Крюківка - Kriukivka
Я	Ya, ia	Ya - на початку слова, ia - в інших позиціях	Яготин - Yahotyn;Ічня - Ichnia

10. Англієць (або німець, або француз) будуть шукати в «своїй» енциклопедії прізвище *Чайковський* на букву T. Чому? Якими особливостями фонетики і орфографії даних мов це мотивовано? З якими властивостями російської фонемати <ч> це пов'язано?

Практичне заняття № 8
Функціональний аспект фонетики. Фонологія
План

4. Поняття фонем. Функції фонем.
5. Основні ознаки фонем.
6. Відмінності між фонемами і звуками.

Студенти повинні знати:

- визначення фонем;
- функції фонем;

Студенти повинні вміти:

- визначати відмінності між фонемою та звуком;
- визначати ознаки фонем;
- визначати функції фонем;
- визначати фонем у словах відомих мов.

Ключові слова: фонема, фонологія, функції фонем, ознаки фонем.

Література

1. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів філолог. спец. університетів і пед. інститутів — К.: Вища школа, 1974. — С 57-61.
2. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посіб. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 72 – 73.
3. Зиндер Л.Р. Общая фонетика: Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб и доп. — М.: Высш. школа, 1979. — С. 36 – 79.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів — К.: Академія, 2006. — С 79-87.
5. Кодухов В.И. Введение в языкознание.: Учебное пособие для пед. институтов спец. № 2101 «Русский язык и литература». — изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1987. — С 131—138.
6. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. — К.: Видавничий центр «Акадкмія», 2004. — С. 152 – 162
7. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: Посібник. — К.: Вища школа, 1981. — С. 20 – 34.

Додаткова:

1. Коструба П.П. Фонетика, фонологія і морфонологія // Методологічні питання мовознавства. — К., 1966. — С 94—99.

Питання для самоконтролю:

- Розкрийте поняття "функціональний аспект вивчення звуків".
- Що таке опозиція? Якими бувають опозиції? Наведіть приклади двох різновидів опозицій.
- Дайте визначення фонем. Які функції виконують фонемі?

- У чому полягає різниця міждиференційними й інтегральними ознаками фонем? Які ознаки фонем можуть виступати як диференційні?
- Чим різняться звук і фонема?
- У яких позиціях можуть знаходитися фонемні вимови в мовленнєвому потоці?
- Що таке нейтралізація протиставлення фонем?
- Що таке варіанти і варіації фонем? Наведіть приклади варіантів й індивідуальних, територіальних та позиційних варіацій.
- Як встановити для певних двох звуків, чи це різні фонемні вимови, чи варіанти однієї фонемної вимови?
- Що таке фонологічна система мови?
- Як встановити фонологічну систему мови, її фонемний склад?
- У яких опозиціях можуть знаходитися фонемні вимови? Які опозиції називають корелятивними?
- У чому полягає національно-мовна своєрідність фонологічних систем?

Завдання:

1. За Л.В. Щербою, для того щоб фонема могла «довести» свою смислорозрізняльну функцію, вона повинна мати в мові самостійне вживання, тобто повинна виступати як слово або морфема (порівн. рос. <a>, <o>, <y>, <i>, <э>, <с>, <в>, <л>, <к>, <б>, <т'>, <с'>...). Підтвердіть це прикладами. Чи є, з вашого погляду, цей критерій обов'язковим для виділення фонем? Знайдіть ще фонемні вимови російської мови, здатні до «самостійного вживання» у ролі знака. Зробіть те ж саме на матеріалі якої-небудь іншої відомої вам мови.
2. Доведіть на прикладах наявність у російській та українській мовах фонем <p> і <p'>, <n> і <n'>. Спробуйте зробити те ж саме для звуків [г] і [г']. Які звідси випливають висновки про фонологічний статус даних звуків?
3. Прочитайте наступний уривок з оповідання Вікторії Токаревої.
Вона арфістка, - вимовив Нікітін і підняв палець.
Артистка... — зі зневагою повторив Федя. — Знаю я їх. Їм чорну ікру й брильянти подавай.
Яка фонологічна опозиція російської мови «не спрацьовує» у цьому випадку? Які можуть бути причини такого мовного непорозуміння?
4. Визначте, якими фонемами розрізняються російські слова *клёв* і *клюв*. Якими диференційними ознаками розрізняються ці фонемні вимови?
5. Визначте, якими фонемами розрізняються російські слова *путь*, *петь* й *пять*. За якими ознаками ці фонемні вимови протиставлені?
6. Чи є подані слова достатнім свідченням того, що <i> та <i:> є в німецькій мові різними фонемами, а не є алофонами однієї фонемної вимови: *bieten* — *Sitte*, *Zimmer* — *niemand*?
7. Чи достатньо подані слова доказують те, що в англійській мові фонемні <n> та <t>, а також <b> та <d> представляють різні фонемні вимови: *net* — *mat*, *bed* — *dad*.
8. Яким чином можна показати різницю фонем у російській мові: <м-н>, <н-н'>, <е-и>, <т'-р'>, <о-ы>, <о-и>.

9. Наявність яких фонем у російській мові засвідчують пари словоформ, що приводяться нижче?

Очень — осень, оплачивать — оплакивать, адский — датский, расчет — просчет, честь — часть, круг — крюк, полет — польет, сиять — зиять, толково — такого, генерал — минерал, решать — лишать, матч — мяч, ад — яд, потом — паром, лег — люк, обидели — обители, кошка — окошко, помогать — помахать, лак — як, кефир — зефир, ложа — лёжа, слез — слёз, побежать — побеждать, щит — счет, пальцы — пяльцы, кран — уран, куда — посуда, куда — паскуда, солю — солью, симулировать — стимулировать, транспортер — транспортир.

10. Наявність яких фонем у російській мові засвідчують пари словоформ, що приводяться нижче?

Пинок — щенок, попадешь — пропадешь, медаль — миндаль, сосет — сосед, курица — щуриться, корма — кормя, поварешка — поваршико, колонн — калён, потерять — потирать, артист — альтист, роце — жестче, дуну — дюну, говоря — главаря, семи — семьи, уж — сушь, пальцы — пальмы, морока — морошка, сел — съел, идет — идиот, история — Эстония, регата — ребята, судья — судьба, скажу — схожу, гном — гнем, мол — моль, копоть — капать, проект — прожект, молчишь — Мальчиш, охранка — огранка, мыс — мышь, серп — пресс.

11. (Для вивчаючих англійську мову) Наявність яких фонем в англійській мові впливає з наступних звукових протиставлень:

Look 'погляд' — luck 'щастя', sail 'вітрило' — sale 'продаж', well 'добре' — dwell 'проживати, перебувати', night 'ніч' — knight 'лицар', despite 'незважаючи на' — despise 'нехтувати', ship 'корабель' — sheep 'вівця', cord 'мотузка' — chord 'струна', fair 'базар' — fare 'вартість проїзду', fair 'базар' — pair 'пара'.

12. (Для вивчаючих англійську мову) Наявність яких фонем в англійській мові впливає з наступних звукових протиставлень:

Coach 'тренер' — couch 'кушетка, диван'; mother 'мати' — father 'батько', bounty 'подарунок' — county 'графство'; look 'погляд' — lock 'замок, запор'; leaving 'залишене' — leasing 'оренда, лізинг'; close 'закривати' — clothe 'одягати'; shark 'акула' — sharp 'гострий'; shirt 'сорочка' — sheet 'простирадло'; repeat 'повторювати' — replete 'наповнений, забезпечений'.

13. (Для вивчаючих німецьку мову) Наявність яких фонем у німецькій мові впливає з наступних протиставлень?

Deine 'твої' — Beine 'ноги'; deine 'твої' — Daune 'пушинка'; das 'це' — dafi 'що'; dem 'охоче' — Kern 'ядро'; Bett 'ліжко' — Beet 'грядка'; Ohr 'вухо' — Ohr 'вушко'; eile 'поспішай' — Weile 'проміжок'; Gebdren 'поводження' — gebdren 'родити'; schon 'уже' — schon 'красиво'; Stadt 'місто' — Staat 'держави'.

14. (Для вивчаючих німецьку мову) Наявність яких фонем у німецькій мові впливає з наступних протиставлень?

Lieben 'любити' - liegen 'лежати'; voile 'повні' - Wolle 'вовна', wer 'хто' - Wehr 'оборона'; in 'в' - inn 'його'; binnen 'протягом' - bienen 'бджолиний'; Leute 'люди' - heute 'сьогодні'; Leute 'люди' - Laute 'люття'; Hantel 'гиря' - Handel

'торгівля'; *Torte* 'торт' - *Pforte* 'ворота', *dort* 'там' - *Wort* 'слово'; *Fest* 'свято' - *West* 'захід'.

15.(Для вивчаючих французьку мову) Наявність яких фонем у французькій мові впливає з наступних протиставлень?

Moudre 'молоти' — *coudre* 'шити', *tier* 'гордий' — *pierre* 'камінь', *bleu* 'голубой' — *bleue* 'блакитна', *bouche* 'рот' — *bouge* 'нетрі', *souche* 'пень' — *touche* 'клавіша', *toi* 'ти' — *trois* 'три', *pe* 'цей' — *ces* 'ці', *homme* 'людина' — *potte* 'яблуко', *pont* 'міст' — *bon* 'гарний', *sait* 'знає' — *ses* 'його, її', *salle* 'кімната' — *sel* 'сіль', *parler* 'говорити' — *parlez!* 'говоріть!', *chose* 'рiч' — *cause* 'причина'.

16.(Для вивчаючих іспанську мову) Наявність яких фонем в іспанській мові впливає з наступних протиставлень?

Casa 'будинок' — *cosa* 'справа', *casa* 'будинок' — *causa* 'причина', *copar* 'оточувати' — *popar* 'пестити', *caro* 'дорогою' — *carro* 'візок', *corneja* 'ворона' — *cornejo* 'кизил', *semanario* 'щотижневик' — *seminario* 'семінарія', *activo* 'активний' — *tactivo* 'дотикальний', *puro* 'чистий' — *duro* 'твердий', *bala* 'пуля' — *baja* 'зниження', *cara* 'особа' — *sapa* 'накидка', *presa* 'захоплення' — *prensa* 'прес, преса'

17.(Для вивчаючих польську мову) Наявність яких фонем у польській мові впливає з наступних протиставлень?

Piasek 'пісок' — *piesek* 'песик', *czekac* 'чекати' — *czkac* 'ікати', *morze* 'море' — *moze* 'може', *laska* 'ціпок, тростина' — *faska* 'милість', *grac* 'грати' — *gracz* 'гравець', *czytalem* 'я читав' — *czytalam* 'я читала', *kot* 'кіт' — *kqt* 'кут', *trzesc* 'зміст' — *trzesc* 'трясти', *szesc* 'шість' — *czesc* 'пошана', *czesc* 'пошана' — *czqsc* 'частина', *pieprz* 'перець' — *wieprz* 'кабан', *odpowiedzic* 'відповісти' — *podpowiedzic* 'підказати', *warta* 'варта' — *warga* 'губа',

18. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Визначіть кількість звуків. Алофонами яких фонем вони виступають?

Пісня, вітчизняний, безмовність, велелюддя, дзеркальність, щастя, втілюється, возз'єднання, безжурний.

Практичне заняття № 9 Прикладні аспекти фонетики. Фоніка

План

1. Поняття фоніки. Завдання фоніки.
2. Загальні особливості фонетичного оформлення мов.
3. Милозвучність.
4. Какофонія.
5. Звуконаслідування; поняття ономапопеї, звукообразних слів.
6. Функції звукопису:
  - а) виразно-образотворча;
  - б) емоційно-експресивна;
  - в) смислова;
  - г) композиційна.
7. Поняття звукообразу.

Студенти повинні знати:

- визначення звукопису;
- функції звукопису;

Студенти повинні вміти:

- аналізувати звуконаслідування;
- визначати ономапопеї;
- знаходити звукообразні слова.

Ключові слова: звукопис, звуконаслідування, ономапопея, звукообраз.

Питання для самоконтролю:

- Що таке фоніка? Які основні завдання фоніки?
- Яке значення має звукова організація мовлення?
- Що таке милозвучність?
- Чим визначається какофонія?
- Що таке звукопис?
- Перелічте стилістичні функції звукопису в художньому мовленні та схарактеризуйте їх.
- Які функції виконує звукопис?

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть конспект на тему: „Стилістичні функції звукопису в художньому мовленні” (И.Б. Голуб Стилистика современного русского языка: Учебное пособие для вузов по спец. «Журналистика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 293 – 301) за планом:

1. Звуконаслідування. Поняття ономапопеї, звукообразних слів.
2. Функції звукопису: а) виразно-образотворча;
б) емоційно-експресивна;

- в) смислова;
- г) композиційна.

3. Поняття звукообразу.

Література

1. Голуб И.Б. Фоника // Стилистика современного русского языка: Учебное пособие для вузов по спец. «Журналистика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – С. 259 – 327.
2. Голуб И.Б. Символика звуков // Русская речь, 1980. – № 6. – С.35–36.
3. Журавлев А.П. Звук и смысл: Книга для внеклассного чтения уч-ся старш. Классов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
4. Журавлев А.П. Фонетическое значение. - Л.: Наука, 1974. - С.100 – 102.

Додаткова:

1. Голуб И.Б. О некоторых особенностях звукового строя поэзии Есенина // Есенин и русская поэзия. – Л.: Наука, 1976. – С. 290 – 292.
2. Гурджиева К.А. К постановке проблемы звукового символизма // Сборник научных трудов/МГПИИЯ им. М. Тореца. М., 1972, вып. 65. – С.20–25.
3. Гурджиева Е.А. Звуковой символизм и факторы, влияющие на него // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореца, 1973, т. 72. – С.34–38.
4. Клименко А.П. Вопросы психолингвистического изучения семантики. Минск: Наука, 1970. – 120 с.

Практичні завдання:

1. Визначте ступінь прозорості російської та української мов на прикладі творів:

Дыхание свободно
в каждой гласной,
В согласных — прерывается на миг.
И только тот гармонии достиг,
Кому чередование их подвластно.
Звучат в согласных серебро и медь.
А гласные даны тебе для пенья.
И счастлив будь, коль можешь ты пропеть
Иль даже продышать стихотворенье. (Самуил Маршак)

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну... (Володимир Сосюра)

2. Визначте випадки алітерації й асонансу.

"... течуть ріки, кривавії ріки" (Тарас Шевченко)

"Хто се, хто се по сім боці чеше косу? Хто се?" (Тарас Шевченко)

"Спи собі, спи обіруч стиснувши перед собором" (Мігель де Сервантес Сааведра)

"Осінній день, осінній день, осінній! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна, Невже це осінь, осінь, о! – Та сама..." (Ліна Костенко)

Корови моляться до сонця,
що полум'яним сходить маком.
Струнка тополя тонша й тонша,
мов дерево ставало б птахом.
(Богдан-Ігор Антонич)

"Була гроза, і грім гримів, Він так любив гриміти, Що аж тремтів, що аж горів На трави і на квіти." (Микола Вінграновський)

Бугристы берега, благоприятны влаги,
О, горы с гроздьями, где греет юг ягнят,
О, грады, где торги, где мозго-круглы браги. (Михаил Лермонтов)
- Говорила им горилла, приговаривала (Корней Чуковский)

Уж не жду от жизни ничего я,
И не жаль мне прошлого ничуть... (Михаил Лермонтов)

Есть в русской природе усталая нежность,
Безмолвная боль затаенной печали,
Безвыходность горя, безгласность, безбрежность,
Холодная высь, уходящие дали. (Константин Бальмонт)

И вздохнули духи, задремали ресницы,
Зашептались тревожно шелка (Александр Блок)

О, весна без конца и без краю —
Без конца и без краю мечта! (Александр Блок)

Петух запеваает, светает, пора!
В лесу под ногами гора серебра. (Николай Заболоцкий)

У наших ушки на макушке,
Чуть утро осветило пушки
И леса синие верхушки —
Французы тут как тут. (Михаил Лермонтов)

3. Вкажіть звукові повтори; розгляньте граматичні зв'язки слів, схожих в звучанні.

1. Волшебник страшный Черномор, ревнивый трепетный хранитель замков, безжалостных дверей, он только немощный мучитель прелестной пленницы своей. 2. Руслан на мягкий мох ложится. 3. Очнулась, пламенным волнением и смутным ужасом полна. 4. Дробясь о мраморны преграды, жемчужной, огненной дугой валятся, плещут водопады. И ручейки в тени лесной чуть вьются сонною волной. 5. Оно умрет, как шум печальный волны, плеснувшей в берег дальный, как звук ночной в лесу глухом.

4. Проаналізуйте правку А. М. Горького, визначте мету переробки письменником речень (в дужках слова, які він замінив), вкажіть способи стилістичної правки, що використовуються при виключенні з мови немилозвучних дієприкметників.

1. Челкаш презрительно сплюнул и (прервал свои вопросы, отвернувшись) отвернулся от парня. 2. И можно было, глядя на небо, думать, что оно — тоже море, только море взволнованное (и застывшее в своем волнении), опрокинутое над другим. 3. Впереди ему улыбался солидный заработок, (требовавший) требуя немного труда и много ловкости. 4. Сонный шум волн (плескавшихся) плескался, грозил чем-то, предупреждал о чем-то) гудел угрюмо и был страшен.

5. В урывках з текстів, підготовлених для радіопередач, виділіть співзвучні слова, розмежовувавши тавтологію і випадкові звукові повтори. Виправте речення, усуваючи недоліки фоніки і мовленнєві помилки. Перекладіть українською мовою.

1. Запропонований проект покликаний забезпечити своєчасний розворот робіт на всіх об'єктах. 2. Уповноважений розповідав оповідання про розкуркулювання кулаків, і ці оповідання вплинули на козаків. 3. Можна користуватися як свіжим вапном, так і вапном, використовуваним раніше при будівельних роботах. При застосуванні останньої варто стежити, щоб у ґрунт разом з вапном не потрапив цемент. 4. Наше завдання – підвищувати розжарення змагання, щоб гідно виконати високі зобов'язання, узяті в цьому високосному році. 5. Не боїмося прямо сказати, якби так завжди працювалось, завалили б завод коленвалами.

6. Порівняйте звукову організацію мовлення в реченнях; вкажіть, що порушує її благозвучність в невідредагованих варіантах. Проаналізуйте стилістичну правку, у разі потреби внесіть в редакторський варіант корективи.

1. В заметке речь шла о том, что по вине УКС а простаивали две автомашины, привезшие на завод оборудование и не разгружавшиеся в течение нескольких часов.

В заметке говорилось о том, что по вине Управления капитального строительства две автомашины, которые привезли на завод оборудование, не разгружались несколько часов.

2. С вступившей в марте в строй на заводе железобетонных конструкций технологической линии снята первая партия наружных стеновых панелей из керамзитобетона.

Первая партия наружных стеновых панелей из керамзитобетона снята с новой технологической линии, которая в марте введена в строй на заводе железобетонных конструкций.

3. О всем этом записали в акт. Жирнова даже выпустила плакат-молнию с карикатурой на моториста и повесила ее на самом видном месте.

Все это было отражено в акте. А Жирнова а самом видном месте овесила даже плакат-молнию с карикатурой на моториста.

7. Вкажіть звуконаслідувальні і звукообразні слова, визначте стилістичну роль їх фонетичного оточення.

1. Из мертвой главы гробовая змея, шипя, между тем выползала (Я.) 2. Нева вздувалась и ревела, котлом клокоча и клубясь. (П.) 3. Знакомым шумом шорох их вершин меня приветствовал. (Н.) 4. Как будто грома грохотанье – тяжело-звонкое скаканье по потрясенной мостовой... (П.) 5. Я знаю, чем утешенный по звонкой мостовой вчера скакал как бешеный татарин молодец. (Л.) 6. Много травили, много скакали, гончих из острова в остров бросали. (Н.)

8. Досліджуйте фонетичну організацію мовлення; вкажіть ономапопеї; відзначте ті місця в тексті, де звуки виконують образотворчу функцію.

Перш ніж лягти спати, я щовечора роблю маленьку прогулянку у дворі. Учора я зупинився й почав прислухатися. От різні звуки, почуті мною:

Шум крові у вухах і подиху.

Шерех - безугавний белькіт - листів.

Тріск коників; їх було чотири в деревах надворі.

Риби робили на поверхні води легкий шум, схожий на звуки поцілунку.

Від часу до часу падала крапля з легким сріблестим звуком.

Ламалася якась гілка, хто зламав її?

От глухий звук... що це? кроки по дорозі? або шепіт людського голосу?

І раптом найтонше сопрано комара, що лунає над вашим вухом.

(за А. Толстим.)

Практичне заняття № 10
Фоносемантика як прикладний аспект фонетики. Автоматичне розпізнавання суцільного мовлення

1. Поняття фоносемантики.
2. Завдання фоносемантики.
3. Розділи фоносемантики.
4. Методика Журавльова.
5. Система ВААЛ.
6. Етапи розвитку робіт з проблем автоматичного розпізнавання мовлення.
7. Автоматичне розпізнавання усного мовлення.
8. Машинні методи аналізу і розпізнавання елементів усного мовлення.
9. Системи розпізнавання/розуміння мовлення. Система SPEECHLIS, HWIM та інші.
10. Практичне використання систем розпізнавання мовлення.

Студенти повинні знати:

- визначення фоносемантики;
- завдання фоносемантики;
- розділи фоносемантики;
- сутність методики Журавльова;
- специфіку системи ВААЛ;
- етапи розвитку робіт з проблем автоматичного розпізнавання мовлення;
- процедуру автоматичного розпізнавання усного мовлення;
- машинні методи аналізу та розпізнавання елементів усного мовлення.

Студенти повинні вміти:

- користуватися системою ВААЛ;
- аналізувати мовний матеріал за допомогою системи ВААЛ;
- користуватися комп'ютерними програмами “COOL EDIT”, “SOUND FORGE”, “PHONEXI” та іншими.

Ключові слова: фоносемантика, ВААЛ.

Література

1. Гурджиева К.А. К постановке проблемы звукового символизма.— Сборник научных трудов/МГПИИЯ им. М. Тореца. М., 1972, вып. 65. - С.20-25.
2. Гурджиева Е.А. Звуковой символизм и факторы, влияющие на него. — Ученые записки/МГПИИЯ им. М. Тореца, 1973, т. 72.- С.34-38.
3. Журавлев А.П., Павлюк Н.А. Язык и компьютер: Книга для уч-ся ст. классов средн. шк. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
4. Сафронова Е.Г. Интонационное своеобразие стиха (на основе Экспериментальных данных) // Русский язык за рубежом, 1982. – № 4. – С.12–14.
5. Хромов В. Изобразительная сила звука // Наука и жизнь. – 1975. – № 10. – С.38–86.

Питання для самоконтролю:

- Яка наука називається фоносемантикою?
- Які завдання фоносемантики?
- Перелічте та схарактеризуйте розділи фоносемантики.
- У чому полягає сутність методики Журавльова?
- Яка специфіка системи ВААЛ?
- Які етапи розвитку робіт з проблем автоматичного розпізнавання мовлення видвляються сьогодні?
- Як відбувається автоматичне розпізнавання усного мовлення?
- Які існують машинні методи аналізу і розпізнавання елементів усного мовлення?
- Як працює система SPEECHLIS, HWIM та інші?
- Які можна навести приклади практичного використання систем розпізнавання мовлення?
- Якими є, на ваш погляд, перспективи автоматичного розуміння мовлення?

Завдання:

1. Користуючись сайтом <http://www.vaal.ru>:
  - опрацюйте основні відомості про систему VAAL;
  - скачайте комп'ютерну програму VAAL;
  - встановіть за допомогою комп'ютерної програми VAAL фоносемантичну оцінку свого прізвища, і'мя, по-батькові та трьох-п'яти похідних від нього;
  - встановіть за допомогою комп'ютерної програми VAAL фоносемантичну оцінку трьох брендів (російського, українського, англійського\німецького)
2. Вигадайте дві назви неіснуючих тварин, одна з яких має позитивну фоносемантичну оцінку, інша – негативну.
3. Опрацюйте комп'ютерні програми “COOL EDIT”, “SOUND FORGE”, “PHONEXI” та інші, що пов'язані з автоматичним розпізнаванням мовлення. Підготуйте повідомлення про ці програми.

Питання до екзаменаційних білетів

Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства.
Поняття фонетики. Предмет фонетики.
Історія вивчення фонетики.
Аспекти фонетичних досліджень.
Місце фонетики в системі мовознавства та серед нелінгвістичних наук.
Анатомо-фізіологічний аспект фонетики.
Артикуляційний апарат людини.

Артикуляційна характеристика голосних і приголосних звуків.
Артикуляційна база.
Фонетичні процеси. Чергування звуків.
Поняття фонетичного закону.
Основні фонетичні процеси.
Позиційні зміни: редуція (кількісна, якісна), оглушення дзвінких приголосних.
Комбінаторні зміни: акомодация, асиміляція (повна, неповна, прогресивна, регресивна, контактна, дистанційна), дисиміляція (прогресивна, регресивна, контактна, дистанційна), гаплогія, дієреза, епентеза, метатеза, субституція.
Артикуляційні зміни у мовленнєвому потоці. Живі та історичні процеси.
Членування мовленнєвого потоку.
Сегментні та суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку.
Сегментні одиниці мовленнєвого потоку. Фраза. Синтагма (мовленнєвий такт).
Явища проклізи й енклізи.
Склад та його типи.
Суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку.
Інтонація: складові інтонації, основні інтонаційні моделі.
Наголос: типи наголосу; характеристики словесного наголосу.
Перцептивний аспект фонетики. Роль апарату артикуляції людини в утворенні звукової хвилі.
Рівні сприйняття звуків.
Перцептивна фонетика, її загальні завдання.
Основні методи дослідження сприйняття.
Функціональний аспект фонетики. Фонологія. Функції фонем.
Диференційні ознаки фонем.
Поняття транскрипції. Загальні принципи транскрибування.
Різновиди транскрипції: фонетична, фонематична, практична.
Система транслітерації.
Додаткові транскрипційні знаки.
Комп'ютерні транскриптори.
Прикладні аспекти фонетики. Фоніка як прикладний аспект фонетики.
Завдання фоніки. Загальні особливості фонетичного оформлення мов.
Милозвучність мовлення як основна вимога фоніки. Какофонія.
Звукопис. Стилiстичні функції звукопису в художньому мовленні: звуконаслідування, поняття ономапої, звукообразних слів, функції звукопису, поняття звукообразу.
Фоносемантика. Поняття фоносемантики. Завдання фоносемантики.
Методика О. Журавльова.
Система ВААЛ.
Автоматичне розпізнавання суцільного мовлення. Системи розпізнавання/розуміння мовлення.
Система SPEECHLIS, HWIM.

Практичне використання систем розпізнавання мовлення. Перспективи автоматичного розуміння мовлення.

Сучасні комп'ютерні звукоаналізуючі програми. "DIATON", "COOL EDIT", "SOUND FORGE", "PHONEXT", "VAAL".

Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів

№ п/п	Тема	Вид роботи
1.	Загальна та прикладна фонетика як розділи мовознавства	1. 1. Складіть схему розділів фонетики. 2. 2. Знайдіть та запишіть прізвища мовознавців (вітчизняних та зарубіжних), які досліджують питання загальної та прикладної фонетики.
2.	Анатомо-фізіологічний аспект фонетики. Голосні звуки	Подайте у вигляді таблиці класифікацію голосних звуків у різних мовах. Література: Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Академія, 2002. – С. 111-113.
3.	Анатомо-фізіологічний аспект фонетики. Приголосні звуки	Подайте у вигляді таблиці класифікацію приголосних звуків у різних мовах. Література: Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Академія, 2002. – С. 118.
4.	Членування мовленнєвого потоку. Склад	Порівняйте складоподіл в українській та російській мовах. Знайдіть спільне та відмінне.
5.	Суперсегментні одиниці мовленнєвого потоку	Накресліть моделі інтонаційних типів за класифікацією О. Бризгунової. Література: Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гордина М.В. Основы общей фонетики. – СПб : Мысль, 1991. – С.245.
6.	Акустичний аспект фонетики	Складіть схематичний конспект на тему «Основні методи дослідження сприйняття».
7.	Різновиди транскрипції	Порівняйте транскрипції: а) фонетичну, фонологічну; б) практичну і транслітерацію.
8.	Функціональний аспект	Подайте у вигляді порівняльної таблиці

	фонетики. Фонологія	систему фонем української та російської мов.
9.	Прикладні аспекти фонетики. Фоніка	Складіть схему «Засоби фоніки».
10.	Звукопис	Складіть конспект на тему: «Стилістичні функції звукопису в художньому мовленні». Література: И.Б. Голуб Стилистика современного русского языка: Учебное пособие для вузов по спец. «Журналистика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1986. – С. 293 – 301.
11.	Фоносемантика як прикладний аспект фонетики	Опрацюйте систему ВААЛ, користуючись сайтом http://www.vaal.ru .
12.	Автоматичне розпізнавання суцільного мовлення	Опрацюйте комп'ютерні програми: а) «COOL EDIT»; б) «SOUND FORGE»; в) «PHONEXI».

Інші матеріали

Список рекомендованої літератури із дисципліни «Прикладне мовознавство (Загальна та прикладна фонетика)»

1. Бондарко Л.В., Основы общей фонетики / Л.В. Бондарко, А.Б. Вербицкая. – СПб : Мысль, 1991. – 253 с.
2. Воронин С.В. Основы фоносемантики / С.В. Воронин. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1982. – 244 с.
3. Голуб И.Б. Фоника / И.Б. Голуб // Стилистика современного русского языка: Учебное пособие для вузов по специальности «Журналистика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 1986. – С. 259–327.
4. Дорошенко С.І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей університетів і пед. інститутів / С.І. Дорошенко, П.С. Дудик. – К.: Вища школа, 1974. – 296 с.
5. Дорожная С.С. Тень содержания в звуке: Введение в русскую фоносемантику: Учебное пособие / С.С. Дорожная. – Пермь : Перемена, 2003. – 190 с.
6. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навчальний посібник / С.І. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
7. Зиндер Л.Р. Общая фонетика: Учебное пособие / Л.Р. Зиндер. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Высшая школа, 1979. – 312 с.
8. Качуровський І. Фоніка: Підручник / І. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 168 с.

9. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ю.О. Карпенко. – К.: Академія, 2006. – 336 с.
10. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 368 с.
11. Норман Б.Ю. Лингвистические задачи: Учебное пособие / Б.Ю. Норман. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 272 с.
12. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 543 с.
14. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: Посібник / Н.І. Тоцька. – К. : Вища школа, 1981. – 183 с.

Глосарій

із дисципліни «Загальна та прикладна фонетика»

А

Акання – збіг у ненаголошеному складі [а] і [о] в одному звуці. Практично це означає, що наголошеному [о] в ненаголошеному складі відповідає [а] або звук, близький до [а], що властиво російській літературній мові й південно-російським говорам і є порушенням норм літературної вимови української мови.

Акатафазія – форма порушення мовлення, яка полягає в нездатності організувати зміст висловлювання відповідно до граматичних правил певної мови.

Активні мовні органи – рухомі (здатні робити самостійні рухи) органи мовленнєвого апарату, що відіграють важливу роль у звукоутворенні: губи, язик (включаючи всієї його частини: кінчик, передню, середню і задню частину спинки і корінь), м'яке піднебіння з маленьким язичком (увулою). До них також відносяться стінки глотки і голосові зв'язки.

Акустичний – той, що належить слуховому сприйняттю (Акустичний бік звуків мовлення).

Акцент – 1. Те ж, що наголос (Ставити акцент на першому складі). 2. Своєрідна вимова, властива мовцеві не на своїй рідній мові, що полягає в мимовільній заміні звуків чужої мови звуками мови рідної (Говорити з акцентом).

Акцентуаційний – той, що належить наголосу.

Акцентувати – ставити наголос, а також знак наголосу в слові, вимовляти слово з підкресленим наголосом.

Акцентологія – розділ мовознавства, що вивчає типи, природу і функціонування наголосу.

Акцентуація – 1. Виділення за допомогою наголосу окремих елементів у слові

або фразі. 2. Система пов'язаних із наголосом явищ мови. Система наголосів у тій або іншій мові або в групі споріднених мов. 3. Позначення наголосів у писаному тексті.

Акцентологічні варіанти слова – видозміни, що розрізняються тільки наголосом (Баржа-Баржа).

Алалія – загальна назва для афазії та анартрії.

Алексія – порушення психофізіологічних процесів, що забезпечують диференціацію букв та буквосполучень та встановлення закономірного зв'язку письмового та звукового аспектів мовлення, яке призводить до втрати здібності читати.

Алегро – швидкий темп мовлення.

Альвеоли – горбки біля корнів верхніх зубів. Корені зубів сидять у луночках, які утворюють на піднебінні опуклий нерівний валик.

Альвеоло-палатальний (піднебінно-альвеолярний) – той, що належить до межі між альвеолами та піднебінням (при класифікації звуків мовлення за пасивним органом).

Альвеолярний (надзубний, супрадентальний) – той, що твориться притисканням кінчика язика до альвеол.

Анартрія – форма порушення мовлення, що проявляється у втраті здібності артикулювати звуки.

Антикаданс – збільшення енергії вимови для зберігання єдності інтонації при розриві мовленнєвого ланцюга (Наприклад, затримка під час диктанту).

Антикаденція – частина інтонаційного контуру речення, що відповідає протазису.

Антропофоніка – те ж, що фізіологія звуків мовлення.

Антропофонічний (анатомо-механічний) – той, що належить до фізіології звуків мовлення.

Апарат дихання (дихальний апарат) складається з легень, бронхів і трахеї (дихального горла).

Апарат фонації складається з органів, що забезпечують утворення голосу та його повноцінне звучання (гортань, голосові зв'язки, носова та надглоткові резонансні порожнини).

Апекс – кінчик язика.

Артикулятори – органи мовленнєвого апарату, що утворюють звуки з індивідуальним забарвленням, на що впливають, наприклад, зміни розміру і форми порожнини рота та інші чинники.

Артикуляційна база (артикуляторна база, артикуляторні навички) – доведений до автоматизму механізм вимови як окремих звуків, так і цілих їх комплексів відповідно до особливостей мови. Артикуляційна база може бути внормована і внормована.

Артикуляційний діапазон – сукупність усіх артикуляцій, властивих для даної артикуляційної системи.

Артикуляційний комплекс – сукупність рухів органів мовленнєвого апарату, необхідних для вимови конкретного звуку або сукупності звуків.

Артикуляційні органи (мовні органи, органи мовлення) – органи, що беруть

участь у творенні звуків мовлення: різні частини організму людини, здатні функціонувати під час вимови звуків мовлення (Губи, язик, піднебіння, гортань, надгортанник, носова порожнина та ін.).

Артикуляційний тип – спосіб артикуляції.

Артикуляція - робота органів мовлення (язика, губ, м'якого піднебіння, голосових зв'язок, нижньої щелепи) у процесі мовотворення. Утворенню кожного звука відповідають певні положення органів мовлення і їхні рухи. Правильна артикуляція звуків становить особливість внормованої артикуляційної бази.

Артикуляція голосних звуків (вокалів) – робота органів мовлення при відкритому голосовому каналі. У артикуляції голосних найбільше значення має язик: змінює свою форму, положення у ротовій порожнині, створює відповідний об'єм і форму резонатора. За напруженням язика більш напружені [i], [y], [и], менш напружені [a], [o], [e].

Артикуляція приголосних звуків (консонантів) – робота органів мовлення, внаслідок якої виникає шум.

Афазія – форма порушення мови, що виражається в утраті зв'язків (асоціацій) між вираженням та змістом мовних одиниць.

Афемія – форма порушення мовлення, що полягає в утраті здібності артикулювати звуки мовлення при зберіганні відповідних розумових уявлень.

Б

Баттологія – повтор, подібний до заїкання, як вид артикуляції.

Білінгвізм – практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах. Те ж, що двомовність.

Білабіальні (губно-губні) **приголосні** – ті, що створюються зближенням або змиканням губів: [б],[п].

Білабодентальні (губно-губні) **приголосні** – ті, що створюються при зближенні нижньої губи до верхньої губи та верхніх зубів.

Бемольний – один з тонових (тональних) ознак звуків мовлення, характеризуючий ті звуки, у яких форманти спектру зсунуті вниз внаслідок скорочення переднього отвору мовленнєвого резонатора й збільшення тertia в області губ (лабіалізація).

Білатеральний (двосторонній) – боковий приголосний, при вимові якого повітря проходить з двох боків язика, який змикається з піднебінною фіранкою ([л]).

В

Вершина – найбільш напружена, найточніше сприймана фаза артикуляції (Найбільш звучний елемент слога-голосний).

Вибух – миттєве розмикання під напором струменя повітря повної перешкоди, утвореної змиканням активного й пасивного органів мовлення.

Вибухові (миттєві, експлозивні, змично-вибухові) **приголосні** – проривні приголосні, при вимові яких змичка розривається: [п], [п'], [б], [б'], [т], [т'], [д],

[д'], [к], [к'], [г], [г'].

Вібранти (дрижачі) приголосні – приголосні звуки, при утворенні яких змичка послідовно й періодично розмикається й знову замикається, а активні органи мовлення тремтять (вібрують): [р].

Витримка – друга фаза артикуляції звуку, коли органи мовлення встановлені саме для даної артикуляції; пор.: приступ, відступ.

Видихальний наголос – те ж, що силовий наголос.

Висота голосу – тональні можливості голосу. Вона залежить від частоти коливання голосових зв'язок. Ця властивість голосу відіграє суттєву роль у виробленні техніки мовлення під час читання текстів, оскільки кожен текст має свою висоту звучання, що слід обов'язково враховувати при підготовці до читання.

Висота тону (звуку) – якість звуку, зумовлена чистотою коливання голосових зв'язок за одиницю часу. Одиницею висоти є герц (Гц), який дорівнює одному коливанню в секунду. Чим більша кількість коливань за одиницю часу, тим вищий звук; чим менше коливань доводиться на одиницю часу, тим нижче звук. Вуху людини сприймає звуки в діапазоні від 16 до 20 000 Гц.

Висхідний – 1. Той, що характеризується наростанням напруги органів мовлення до кінця витримки; володіючий найбільшою інтенсивністю наприкінці (Висхідні звуки, висхідний склад) 2. Той, що характеризується зміною мелодійної кривої у бік підвищення (Висхідний тон, висхідна інтонація, висхідний наголос). 3. Той, що характеризується поступовим наростанням експресивно-емоційної якості (Висхідна градація).

Витримка – друга фаза, або центральна частина артикуляції звуку, в період якої органи мовлення встановлені саме для цієї артикуляції звуку, тобто проміжок між екскурсією (наступом) та рекурсією (відступом).

Внутрішнє мовлення – особлива система думання, при якій у мозку використовуються сигнали, відмінні від сигналів зовнішнього мовлення. Розрізняють два типи внутрішнього мовлення: Беззвучне вимовляння (органи мовлення рухаються, але звук відсутній); Зредуковане, максимально скорочене фрагментарне мовлення (мовлення майже без слів). У процесі думання внутрішнє мовлення відрізняється від зовнішнього мовлення стислістю, уривчастістю, значним змістовим навантаженням окремих слів; для нього характерне використання невербальних засобів – образів, схем. За допомогою внутрішнього мовлення мовець ставить і розв'язує у свідомості різні пізнавальні завдання. Воно є своєрідною підготовкою до зовнішнього мовлення, матеріально закріплює думку.

Вокалізм – система голосних звуків мови, їхні властивості й відносини.

Вузечка – під'язикова зв'язка.

Г

Глухий – який позбавлений голосового тону, що утворюється органами мовлення без участі голосу – голосові зв'язки не натягнені й не дрижать, а струмінь видихуваного повітря, проходячи через них, утворює тільки немuzичний шум.

Глухі приголосні – приголосні звуки, утворювані за допомогою одного шуму, без участі голосу: [к], [к'], [п], [п'], [с], [с'], [т], [т'], [ф] [ф'], [х].

Головний (основний) наголос – власне наголос, тобто наголос, що виконує свою безпосередню функцію виділення одного з складів у складі слова.

Голос – звуковий потік, зумовлений дрижанням голосових зв'язок (у гортані) унаслідок проходження струменя видихуваного повітря, дієвий компонент звукового мовлення, результат складної фізіологічної і психічної діяльності людського організму; стимулюється інтелектом мовця, його емоціями, волею. Голос має індивідуальні особливості, які залежать також від мовленнєвого апарату - складного органу людської мови.

Голосні звуки – звуки мови, що утворюються при вільному проходженні видихуваного повітря через ротову порожнину. В гортані внаслідок ритмічного коливання напружених зв'язок утворюється голос певного тону. Якість голосного звука створюють додаткові тони, які визначаються об'єктом і формою резонатора (резонатором при утворенні звуків мови служать порожнина рота, порожнина носа і порожнина глотки). Ці додаткові тони, або обертони, накладаються на основний тон, що утворюється в гортані. Сукупність основного і додаткового тонів і становить конкретний голосний звук, у якому майже зовсім немає шумів. З акустичного боку голосні звуки відрізняються один від одного тембром. В основу класифікації голосних по їх артикуляції кладеться:

1) ступінь піднесення язика. Голосні верхнього підняття: [і], [и], [у]; середнього підняття: [е], [о]; низького підняття [а];

2) місце підйому язика (рух язика по горизонталі). Голосні переднього ряду: [і], [и], [е]; заднього ряду: [у], [о], [а];

3) участь або неучасть губ. Голосні лабіалізовані (огублені): [о], [у]; нелабіалізовані (неогублені): [а], [е], [и], [і].

Голосова щілина – вільний простір, що утворюється між голосовими зв'язками під час руху пірамідальних хрящів, до яких крипляться голосові зв'язки, унаслідок скорочення відповідних м'язів.

Голосові зв'язки – один з найважливіших органів мовленнєвого апарату людини, два невеликі пучки м'язів, прикріплених до хрящів гортані і розташованих поперек неї (в напрямі від кадика і назад) майже горизонтально. Голосові зв'язки еластичні, можуть скорочуватися і розтягуватися, розсуватися на різну ширину, бути розслабленими і напруженими.

Голосовий тон – те ж, що голос.

Гортань – важливий орган мовленнєвого апарату. Верхня частина дихального горла, що складається з кількох рухомих хрящів, до трьох з них (щитовидного і двох пірамідальних) прикріплені голосові зв'язки. Головна функція гортані-утворення голосу.

Губно-зубні (лабіо-дентальні) приголосні – приголосні, утворювані зближенням нижньої губи з верхніми зубами: [ф].

Губні (лабіальні) приголосні - приголосні, утворювані повним або неповним зближенням нижньої губи з верхньою губою або верхніми зубами: [п], [п'], [б], [б'], [ф] [ф']; [в], [в'], [м] [м'].

Д

Дзвінки приголосні – приголосні, утворювані шумом у супроводі голосу: [б], [б'], [в], [в'], [г], [г'], [д], [д'], [ж], [ж'], [з].

Діалект – різновид певної мови, який є засобом спілкування людей, тісно пов'язаних територіально, соціально або професійно (територіальний діалект, професійний діалект).

Діалектизми – 1. Діалектні слова, що вживаються в мові художньої літератури з певною стилістичною метою (для відтворення місцевого колориту, для індивідуалізації мови персонажів тощо). 2. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості, властиві окремим діалектам (і відсутні в літературній мові).

Діапазон – межа людського голосу від найнижчих до на вищих тонів звучання.

Дикція – чітка, виразна вимова звуків, звукокомплексів, складів, слів. Дикція передбачає артикуляційну точність, внормованість артикуляційної бази, добре активізує процес спілкування, дає змогу зосередитися на змісті, уникнути двозначного розуміння. Дикційна нормативність – важливий компонент культури мови.

Дихальна (видихальна) група – відрізок мовлення між двома фізіологічними паузами, група слів, що вимовляється як одне фонетичне ціле, без паузи для видиху.

Жест – рух тіла чи рух, який супроводжує людську мову або замінює її.

З

Задньопіднебінні приголосні – приголосні, утворювані підняттям задньої частини спинки язика до заднього (м'якого) піднебіння або до задньої частини твердого піднебіння. Задньопіднебінні змичні [к], [г], задньопіднебінний щілинний [х].

Задньоязикові приголосні – приголосні, при утворенні яких активним органом є задня частина спинки язика: [к], [г], [х].

Звук мови – членороздільний елемент мовлення, утворюваний мовними органами. При фонетичному розчленовуванні мовлення звук — це частина складу, найкоротша, далі неподільна звукова одиниця, вимовлена за одну артикуляцію.

Звуковий діапазон – сукупність усіх звуків, що можуть бути артикульовані.

Звучність (дзвінкість) – властивість голосу, який звучить гучно й чітко. Цьому сприяє робота резонаторів і мовленнєвого апарату. Така властивість буває потрібною у процесі читання емоційно напруженого тексту, де не стільки потрібна сила голосу, скільки його гучне звучання. Володіти звучністю голосу можна навчитися, це удосконалисть інтонаційне багатство при читанні.

Зів – широкий отвір, через який середня – ротова – частина глотки повідомляється з порожниною рота.

Зімкнений – приголосний, при вимові якого змикаються артикулюючи мовні органи під час проходження струменя видихуваного повітря: [б], [п], [д], [т], [г], [к].

Зовнішнє мовлення – мовлення у власному змісті, тобто що має звукове

вираження (порівн.: внутрішнє мовлення).

Е

Екскурсія (наступ) – перша з трьох фаз артикуляції окремого звука, коли активні органи мовленнєвого апарату переходять у позицію, потрібну для утворення звука, і розпочинають його творення.

Експірація – видихання повітря (рух повітряного потоку) при творенні звука.

Експлозія – остання, третя фаза (вибух) артикуляції зімкнених приголосних [б] [п] [д] [т] [к] [г].

Енкліза – акцентуаційне прилягання ненаголошеного слова до попереднього наголошеного й утворення з ним єдиної акцентуаційної одиниці (*над вечір, прочитав би*).

Енклітика – ненаголошене слово, що стоїть після слова, що має наголос, й утворює з ним одне фонетичне ціле, об'єднане спільним наголосом, тобто слово, яке підпало енклізі (*за ніч, з дому*).

Енклітичний – той, що не має власного наголосу (енклітична форма, енклітичне слово).

Емфатичний наголос – виділення важливої за значенням частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) з метою передачі емоційного стану мовця. Найчастіше виявляється своєрідною мелодикою, подовженням наголошеного (іноді ненаголошеного) звука (*Розу-у-умний же ти! Рятуйте-е!* Може подовжуватися й приголосний (*Ех ти, гер-рой!*)).

І

Інспірація (вдих) – введення повітря в легені чи в апарат дихання при вимові слова чи висловлювання єдиним видихувальним поштовхом.

Інспіраторний (вдихальний) – той, що вимовляється з інспірацією.

Інтенсивність мовлення – сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливання голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання, підсиленням чи послабленням видиху (густоти потоку видихової енергії).

Інтерференція – вплив в умовах двомовності вимови звуків однієї мови на вимову звуків іншої мови. В умовах українсько-російської двомовності артикуляційні бази мовців найчастіше є ненормативними: ті, хто говорить російською мовою, вживають українські звуки; хто говорить українською – російські звуки.

Інтимізація мовлення – вербальні, а в усному мовленні й невербальні засоби, які передають настрій мовця, його ставлення до сказаного, допомагають впливати на співрозмовника, викликати певні емоції у читачів, слухачів. В одиницях усіх мовних рівнів (лексичного, фразеологічного, фонетичного, граматичного) закладено великі можливості інтимізації мовлення. В усному мовленні велику роль відіграють ритмоінтонаційні особливості, тональність, регістри, відповідно підібраний колорит (Наприклад, колорит урочистості, офіційності, епічно-розповідний, елегійно-урочистий, довірливий, благальний, лірично-інтимний, ласкавий, жартівливий, докірливий,

зневажливий, колорит відчаю, злоби, каяття, горя, глузування тощо). Академік Л. Булаховський стверджував, що українська мова є найвиразнішою серед слов'янських мов щодо наявних у її системі засобів інтимізації мови.

Інтонація – ритміко-мелодійний бік мови, що служить в реченні засобом виразу синтаксичних значень і емоційно-експресивного забарвлення.

Складовими елементами інтонації є:

- 1) мелодика (підвищення і пониження тону голосу у фразі. Наприклад, в розповідному реченні тон під кінець знижується, а у питальному – підвищується);
- 2) ритм мовлення (чергування наголошених і ненаголошених складів, довгих і коротких складів (пор., наприклад, поетичне мовлення і прозаїчне);
- 3) темп мовлення (швидкість протікання мовлення в часі (темپ бесіди, диктування, скоромовки);
- 4) паузи (перерви в звучанні мовлення);
- 5) тембр мовлення (звукове забарвлення мовлення, що передає емоційно-експресивні відтінки (тембр веселий, похмурий, ігровий);
- 6) інтенсивність мовлення - сила вимови окремих слів в мовленні, яка пов'язана з посиленням або ослабленням видихання (мовлення розмовне і ораторське, в невеликому приміщенні і перед великою аудиторією);
- 7) синтагматичний (фразовий) і логічний наголос – наголоси, які виділяють слова, важливі в смисловому відношенні.

Інтонування – інтонаційне оформлення висловлювання.

К

Консонантизм – система приголосних звуків мови, їх властивості і відносини.

Критерії мовної норми – засади, згідно з якими оцінюємо правильність чи помилковість уживаних форм, висловів, словосполучень, синтаксичних конструкцій, образних засобів у писемному й усному мовленні. Прийняті критерії дають змогу відрізнити бажані явища у мові від звичайних помилок. Правильність чи помилковість уживання мовних одиниць оцінюємо з огляду на їх: 1) функціональну здатність; 2) відповідність до системи; 3) відповідність до суспільних потреб і звичок. У практиці такі критерії відповідно скоординовані. Зокрема функціональною є тільки така мовна одиниця, яка утворена за відповідною моделлю, а отже, - згідно із системою. У суспільний обіг входить тільки такий мовний засіб, який є функціональним і відповідає мовній системі. Не завжди на основі цих трьох головних критеріїв можна вичерпно оцінити нормативність мовного явища. Тоді доцільно брати до уваги особливі критерії, серед яких вирізняють:

- 1) суспільний, коли правильність форми чи вислову оцінюють на основі норм, що є загальнообов'язковими і подані у нормативних словниках, правописі, у посібниках та довідниках. Це один з найпевніших критеріїв;
- 2) формально-логічний, користування ним передбачає логічну інтерпретацію факту. Аргументом є логічна правильність будови мовної одиниці. Наприклад, "мати терпіння" означає мати життєві неприємності, нещастя; цей вислів нелогічно вживають у значенні

"бути терпеливим". Логічний критерій застосовуємо, розрізняючи значення слів музикальний (музикальний слух, народ) і музичний (музична школа, освіта), державний (бюджет, переворот) і державницький (патріотизм, змагання), сільська (місцевість) і селянський (двір). Однак не завжди цей критерій достатній, бо, крім логічного чинника, діють інші, часто сильніші від нього, наприклад історичні погляди, поширеність певної форми чи вислову тощо;

3) естетичний допомагає оцінювати правильність чи помилковість мовного факту з погляду естетичного. Беруть, зокрема, до уваги ступінь згармонізованості форми тексту зі змістом. Ще Арістотель застерігав, що про поважні речі не годиться писати легковажно, вживати жаргонізми, провінціалізми. Однак естетична оцінка часто суб'єктивна, а тому контроверсійна, отже, естетичний критерій не завжди достатній;

4) критерій культурного авторитету дає оцінку з огляду на поширення і частоту вживання певного мовного факту в середовищі авторитетних осіб. Відповідно до цього критерію правильною визнають таку мовну одиницю, яка виникла і яку вживають у середовищі авторитетних представників.

Культура мовлення – у широкому значенні вислів "культура мовлення" пов'язують з любов'ю, прив'язаністю до рідної мови, почуттям поваги до державної мови та її багатовікової традиції, з турботою про її повноцінне функціонування, а також з діяльністю суспільства та індивідуума, спрямованою на якнайкраще пізнання, збагачення, вдосконалення та розвиток мови. Це також почуття відповідальності за свої мовленнєві дії. У вужчому розумінні зміст поняття мовної культури охоплює: 1) ступінь ознайомлення суспільства з мовними нормами, вміння свідомо використовувати нормативні форми й вислови, критично ставитися до порушення норм, здатність висловлювати думку ясно, стисло, зрозуміло; 2) діяльність, яка має на меті піднесення рівня знань про мову, Ух пропаганду і закріплення мовних норм; 3) лексико-фразеологічну, граматичну, орфоепічну та орфографічну нормативність, тобто уживання слів, їх форм, звуків, звукових комплексів, синтаксичних конструкцій відповідно до усталених норм, а також усунення мовних помилок, невиправданих запозичень, невдалих неологізмів, чужорідних елементів, вульгаризмів та ін.; 4) естетику мови, тобто здатність відчувати її красу, вишуканість, культурологічну довершеність. Важливими складниками мовної культури є: а) комунікативна правильність мови, тобто здатність формулювати думку лаконічно, чітко, однозначно; б) граматична правильність, тобто відповідність мовної форми до загальноприйнятих норм; в) естетика вислову, тобто вироблене чуття краси мови.

Л

Лабіалізація – артикуляція звуків, при якій губи витягуються вперед і заокруглюються, від чого змінюється обсяг і форма ротової порожнини як резонатора, що призводить до зміни якості звука.

Лабіалізований – який артикулюється з лабіалізацією. Лабіалізовані голосні звуки, що утворюються за участю губ, які заокруглюються й витягуються

вперед: [o], [y].

Лабіо-дентальний – губно-зубний: [ф].

Латеральний (боковий) приголосний – приголосний, при вимові якого кінчик язика впирається в альвеоли або верхні зуби, а струмінь видихуваного повітря проходить по обидва боки язика: [л], [л'].

Літературна вимова — зразкова вимова, нормалізована, це вимова освічених людей, позбавлена будь-яких історичних, діалектних, регіональних, будь-яких яскравих рис, що вказують на приналежність до вузько обмеженої соціальної групи. Норми літературної вимови є загальнообов'язковими.

Літературна мова – оброблена і зразкова форма мови етнічного колективу, найдосконаліший різновид загальнонародної мови, сформований на традиції писемної мови і вживаний на цілій мовній території і в основних сферах суспільного життя, а саме: в науці, літературі, мистецтві, у навчальних закладах, у державній адміністрації, армії, спорті та ін. Вона відзначається високим ступенем нормативності і має розгалужену систему функціональних стилів.

Логічний наголос – важливий складник інтонації. Це виділення у вимові одного із слів речення для посилення його смислового навантаження. Він використовується свідомо для виділення певного слова, яке адресант вважає найважливішим; логічний наголос впливає на сенс повідомлення (Наприклад, у реченні *Остан - талановитий журналіст* зміст та інтонація змінюються, якщо сильніше акцентувати слово *Остан*, чи *талановитий*, чи *журналіст*).

Логопедія — наука, що вивчає розлади мовлення (як усного, так і письмового) і розробляє методи їх корекції і профілактики.

М

Мелодика мовлення – 1. Основний компонент інтонації. Мелодика організовує фразу, розмежовуючи її на синтагми та ритмічні групи, одночасно пов'язуючи її частини, і розрізняє комунікативні типи висловлювання (запитання, спонукання, розповідь, оклик) і виділяє найважливіший уривок висловлювання; служить для вираження емоції, модальних відтінків, іронії підтексту. Радість, гнів, зневага презирство тощо у висловленні виявляються і засобами мелодики. При лінгвістичному аналізі мелодики враховують мелодичні діапазони, інтервали, ступінь підвищення і пониження тону. 2. Мелодія – модуляція висоти тону при вимові фрази, яка здійснюється різним ступенем натягнення голосових зв'язок.

Міміка – рухи м'язів обличчя, які виражають внутрішній душевний стан людини; один з важливих елементів акторського мистецтва.

Милозвучність (евфонія) – характерна риса українського усного мовлення. Добре, приємне з точки зору фонетичних і лексико-стилістичних норм певної мови, звучання окремих мовних елементів – звукосполучень, слів і словосполучень. Вимога: домагатися збалансованого вживання звуків – голосних/приголосних, дзвінких/глухих, м'яких/твердих; текст не повинен бути перевантажений словами, у яких є збіг важких для вимови чи неприємних для слуху звуків, а також словами, однаковими звукокомплексами (*Питання придбання устаткування і обладнання, ці цікаві новини*). Милозвучність

досягається використанням фонетичних варіантів мовних одиниць (*з-зі-із; о-об, над-наді*), паралельних морфологічних форм (*на тім боці - на тому боці, братові - брату*), чергуванням звуків, спрощенням у групах приголосних та ін. Милозвучність забезпечується також правильною дикцією, доброю вимовою, опирається на повнозвучну вимову голосних у слові, насиченістю дзвінкими приголосними, на характер наголошування (в українській мові – наголос напружено силовий). Отже, відповідна організація усного тексту, ритмомелодика забезпечують природну для української мови гармонійність і красу.

Мова – 1. Найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження і повідомлення думок, почуттів і воєвиявлень людини. 2. Будь-яка мовна система, що відтворює одну з функцій природної мови або функціонує як її заміник.

Мовлення – Процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу. Мова реалізує свою комунікативну та інші функції лише через мовлення, під яким розуміють як сам процес говоріння (мовленнєва діяльність), так і його результати (мовленнєві твори).

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування.

Мовні помилки – відхилення від чинної мовної норми, прийнятої у середовищі, що визнане як культурне, у середовищі, де плекають гарну літературну мову, дбають про функціонування естетично досконалих текстів. Причини мовних помилок: необізнаність із всеукраїнською мовною нормою, недостатнє піклування про нормативність власного мовлення, інертність, байдужість у ставленні до проблем культури рідної мови.

Мода у мові – це характерне для певного часу вживання деяких форм, висловів, зворотів; виявляється у лексиці, фразеології, словотворі, синтаксисі, у вимові звуків. Наприклад, стало модно вживати, часто без потреби, іншомовні слова (*арбітраж, бартер, дилер, діджей, імідж, консорціум, спонсор*), варваризми, складні слова з першою частиною *супер-, евро-* (*супервистава, супергерой, супергра, суперматч, суперцікавий, супернапій, євробіль, євроінтелектуали, євродискоотека, євроодяг, єврокухня, євромрія*). Виразно мода виявляється у надаванні імен новонародженим. У молодіжному середовищі часто вживають вислови: *поїв на халяву, купив класний відік, поїхав тачкою, ловити кайф, мене дістали, було кльово, тусовка, дерти лаха, гаплик, хавати, забембали, банячити, бухати*), жаргонізми, арготизми (*круті хлопці, поїхав дах, бути на шухері, робити накрутку, крутити ноги, не при кухні, дістати по фейсу*).

Активізуються засоби для творення молодіжного сленгу, характерним для якого є мовотворчість, зорієнтована на "легкий", гумористично-іронічний стиль: *зайдемо в КГБ* (кав'ярня, де є ковбаса і гарячі бутерброди), *запаковуйся!* (заходи у переповнений трамвай), *плаваю* (не засвоїв навчального матеріалу), *йду на форум науковців* (перескладати залік, екзамен).

Мовленнєвий апарат (мовний апарат, голосовий апарат) – сукупність органів мови, частин людського організму, які беруть участь в утворенні звуків мови. З погляду участі в звукоутворенні мовленнєвий апарат можна розділити на

дві частини: одна частина безпосередньо в звукоутворенні не бере участі, а тільки постачає необхідний для цієї мети «повітряний матеріал» (апарат дихання). Інша частина є «вимовною» (апарат фонації та апарат артикуляції).

Мовленнєве (кероване) дихання – це дихання під час мовлення, коли вдих трохи прискорюється, а видих значно сповільнюється. При цьому кількість видихуваного повітря може бути в три рази більше, ніж при фізіологічному диханні. Видихання, видихання і паузи під час мовлення відбувається завдяки втручанню волі мовця, і обумовлене змістом мовлення. Мовленнєве дихання відбувається через рот.

Мовний потік – звуковий потік, ланцюг звучань, що розчленовується слухачем і сприймається ним як організована послідовність слів, словосполучень, фраз.

Мовний такт – фонетична одиниця, ланка мовного потоку, частина фрази, обмежена короткими паузами й об'єднана одним словесним наголосом.

Модуляція – перехід від однієї тональності до іншої (в музиці); зміна тональності, а також зміна сили, висоти і тембру голосу. На думку Леонардо да Вінчі, модуляція – це найпрекрасніша з усіх чарівних рис красномовства. Це музика мовлення.

М'яке піднебіння (піднебінна фіранка) – орган мовленнєвого апарату, що складається з м'язів (тому воно рухливо і може підніматися і закривати вхід повітряному струменеві в носову порожнину, сприяючи утворенню звуків без носового резонансу, тобто неносових) і звисає в зів; воно закінчується виступом, що називається маленький язичок або увула.

М'якість приголосних – якість приголосних, обумовлена наявністю додаткової середньопіднебінної (йотової) артикуляції, яка з'єднується з основною артикуляцією приголосних, що різко підвищує характерний тон і шум.

Н

Наголос (акцент) – фонетичне явище, за допомогою якого виділяємо відповідний склад з-посеред інших складів у слові чи певний компонент у реченні. Характер наголосу, його місце, сила пов'язані з ритмом та мелодикою мовлення. Виділення частин слова, певного слова чи вислову відбувається за допомогою: зміцнення артикуляційної сили голосу, піднесення висоти тону, сповільненої вимови слова чи фрази та ін. Розрізняють словесний наголос, логічний наголос, емпатичний наголос, фразовий наголос, пісенний наголос, наголос словесної групи.

Надгортанні порожнини – органи, у яких утворюються звуки мови: порожнина глотки (фаринкс), порожнина рота і порожнина носа.

Невербальні (немовні) засоби спілкування – погляд, міміка, жести, різні сигнали (стук, дзвінок), у тактильному спілкуванні – дотик. У деяких ситуаціях засобом спілкування може бути також мовчання. Антропологи виявили до тисячі порухів людського тіла, значна частина яких має чітко виражене комунікативне призначення.

Нелабіалізований – голосний звук, при утворенні якого губи не беруть активної участі: [a], [e], [и], [i].

Ненаголошений голосний – голосний, що не несе на собі наголос і

характеризується у порівнянні з наголошеним голосним меншою напруженістю органів мовлення й меншою чіткістю артикуляції.

Ніздрі – отвори, через які відбувається вихід повітря у носову порожнину назовні.

Носова порожнина – порожнина, що утворюється лицьовими й іншими кістками черепа. Усередині вона через два отвори (хоани) зв'язується з носоглоткою. Рухливих органів у носовій порожнині немає.

Носові приголосні – приголосні звуки, при утворенні яких голосова щілина звужена, натягнуті голосові зв'язки коливаються повітряним струменем, значна частина якого після виходу з гортані проходить через ніс, оскільки піднебінна фіранка опущена: губний носовий [м], зубний носовий [н].

О

Оглушення приголосних – перехід дзвінкого шумного приголосного у співвідносний йому глухий у певних умовах або внаслідок загальної тенденції до скорочення участі голосу в процесі вимови приголосного. В українській мові дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слова вимовляються дзвінко, не оглушуються. Оглушується [з] лише в прийменниках та префіксах: [с хати], [с порога], [бесперечно], [росповідати]. Приглушується також дзвінкий [г] перед глухими: [н'іхт'і], [к'іхт'і], [лехко]. У російській мові дзвінкі шумні приголосні оглушуються в кінці слова: *букет роз* [рос], *середній род* [рот], *он прав* [праф], *колоситься рожь* [рош], *ваш сад* [сат], *он слаб* [слап], – і в середині слова перед глухим приголосним: *сладко* [слаткь], *шубка* [шупкь], *травка* [трафкь].

Одзвінчення – перехід глухого приголосного у відповідний дзвінкий у певних положеннях або в результаті загальної тенденції до послаблення артикуляції приголосних. Наприклад, одзвінчуються приголосні [т], [с], [ч] перед дзвінкими, переходячи відповідно в [д], [з], [дж]: *молотити* – *моло[д']ба*, *боротися* – *боро[д']ба*, *просьба* – *про[з']ба*, *осьде* – *о[з']де*, *волочити* – *воло[дж]ба*.

Органи мовлення – органи людини, що беруть участь в утворенні звуків. Сюди входять мовленнєві центри мозку; системи, які координують дії всіх органів; голосові органи, резонатори; органи сприйняття мови – усної і писемної. Органи мовлення поділяють на три групи: 1) артикуляційні, що формують специфічні ознаки окремих звуків (язик, губи, зуби, альвеоли, тверде і м'яке піднебіння, нижня щелепа); фонаційні, що забезпечують утворення голосу та його повноцінне звучання (трахея, гортань, голосові зв'язки, а також носова та надглоткові резонансні порожнини); респіраторні (дихальні), що утворюють повітряний струмінь (легені, дихальне горло).

Орфоепія – 1. Система загальноприйнятих правил, що визначають єдино правильну, літературну вимову. 2. Розділ мовознавства, який вивчає і встановлює нормативну літературну вимову.

Орфоепічні варіанти слова – різні вимови слів, що не одержують відбиття на письмі.

Орфоепічні норми – це єдині для всіх фонетичні закони літературної мови. Вони історично склалися на основі вимови полтавсько-київських говорів.

П

Палаталізація – додатковий до основної артикуляції підйом середньої частини язика до твердого піднебіння, що різко підвищує характерний тон і шум (так зване пом'якшення приголосних).

Палаталізовані – (м'які і пом'якшені) приголосні звуки, при творенні яких основна артикуляція, з'єднується з додатковою: супроводиться додатковим піднесенням середньої частини язика до твердого піднебіння: [з'], [с'], [ц'] та ін.

Палатальний звук – звук, утворюваний підняттям спинки язика до твердого піднебіння. В українській мові палатальним є звук [j], для якого середньоязикова артикуляція є основною.

Партитура тексту - підготовлений за допомогою загальноприйнятих знаків запис тексту, призначений для виголошення. Відзначають словесні наголоси, сильні логічні наголоси, піднесення й спади мелодії, паузи, подають зауваження про темп мовлення, продумано визначаючи загальний інтонаційний малюнок (див. Додаток III).

Пасивні мовні органи – нерухомі органи мовленнєвого апарату, що відіграють важливу роль у звукоутворенні: тверде піднебіння, альвеоли і зуби. До них також відноситься також і носова порожнина.

Пауза - перерва у мовному потоці, в артикуляції органів мовлення. У мовленні пауза пов'язана з мовно-комунікативними причинами: закінчення процесу мовлення або певного мовленнєвого відтинка (синтаксична пауза), потребою часу для обдумування, добирання належного слова, фрази (пауза хезитації), для увиразнення, виділення наступного тексту (емфатична пауза), перерва у мовленні з психологічних причин (емотивна (психологічна) пауза). Пауза може бути зумовлена і фізіологічною причиною - потребою зробити вдих (так звана люфт-пауза). За тривалістю здебільшого виділяють три види пауз: короткі, середні й довгі (при докладнішому аналізі - також найкоротші і найдовші).

Піднебіння – верхня границя ротової порожнини: тверде і м'яке піднебіння.

Підняття – ступінь піднесення спинки язика до піднебіння при творенні голосних звуків, що зумовлює якість звуків і тому є однією з основ їх класифікації. За ступенем піднесення, тобто залежно від руху язика по вертикалі щодо піднебіння, розрізняються голосні високого ([і] [и] [у]), середнього ([е] [о]) і низького ([а]) підняття.

Побічний наголос – більш слабкий наголос, що зустрічається поряд з основним у багатоскладових словах, утворених із двох і більше основ (Кинокартина, перекотиполе).

Політ голосу – здатність забезпечувати хороше сприймання в будь-якому кінці приміщення.

Приголосні – звуки мови, основою яких є шуми (з більшою чи меншою домішкою музикального тону), які виникають внаслідок проходження видихуваного струменя повітря через перепону, що утворюється в певному місці мовленнєвого апарату.

Прокліза – акцентуаційна залежність попереднього ненаголошеного слова від наступного наголошеного, яке служить для нього акцентуаційною опорою: *не знатиме, по діброві*.

Проклітика – ненаголошене слово, що стоїть перед словом, що має наголос, і примикаюче до цього слова відносно наголосу і утворююче з ним одне фонетичне ціле, об'єднане спільним наголосом. Проклітиками виступають службові слова, а також часом і короткі повнозначні слова – займенники, числівники тощо. *На столі, піді мною, наш син, три дні, ти бував, але він* (проклітики *на, під, наш, три, ти, але*).

Просодичні елементи - ритміко-інтонаційні елементи мовлення (мелодика, відносна сила вимови слів та їх частин, співвідношення відрізків мовлення за довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення тощо), які організують мовлення, протиставляючи одні частини мовного потоку іншим.

Порожнина глотки – порівняно вузький прохід у вигляді трубки, с діаметром 3 см. і глибиною 2 см., розташованої над гортанню, з одного боку, та перед порожниною рота та порожниною носа, з іншого. У глотці виділяють три частини: нижню, або гортанню, середню, або ротову, верхню, або носоглотку.

Р

Регістри – це певна кількість звуків послідовної висоти, які відтворюються при одному положенні частин голосового апарата і які мають однаковий характер звучання. За ознаками висоти і тембру звучання голос умовно поділяють на три основні реєстри - низький, середній, високий. Ноти нижнього (грудного) реєстру формує грудний резонатор (трахея і бронхи), а верхнього (головного) - головний (гортань, носоглотка, ротова і носова порожнина). Ноти середнього - обидва резонатори разом.

Редукція – послаблення артикуляції звука, що призводить до зменшення сили, довготи чи зміни тембру звучання. Процесу редукції піддаються головним чином ненаголошені голосні звуки. **Редукція кількісна** — зменшення довготи і сили звучання без зміни тембру звука. Наголошений голосний завжди має відносно більшу довготу порівняно з ненаголошеним. У російській мові найбільше скорочується довгота голосних у другому-третьому перед-наголошеному складі і в першому складі, що йде за наголошеним. **Редукція якісна** — втрата чіткої артикуляції, тих чи інших ознак тембру. Так, у російській мові лабіалізований голосний *о* перед наголошеним складом втрачає лабіалізацію ([з'ялатой] — *золотой*).

Резонатори мовленнєвого апарату - гортань, ніс, порожнина рота та інші камери, що розширюють і збагачують звук.

Рекурсія – третя (остання) фаза артикуляції звука, коли органи мовленнєвого апарату після витримки повертаються в нейтральне положення; відступ.

Ритм - рівномірне чергування у часі подібних явищ, впорядкований рух, один з елементів інтонації. Ритм набуває естетичного значення у художньому мовленні. Він може формуватися за рахунок довгих та коротких складів, їх кількості, принципу наголошеності та ненаголошеності, за рахунок наголосів у

вірші. Прозове мовлення пов'язане з ритмічною основою - вдиханням та видиханням, а також з паузами, які членують мовленнєвий потік на окремі одиниці (такти). Мовні ритми - переривчасті й мінливі - залежать від послідовного чергування у мовленнєвому потоці голосних і приголосних, наголошених і ненаголошених, сильних і слабких складів. Ритм мовлення може бути розміреним, плавним або рвучким, гарячковим, нерівномірним.

Ритмомелодика – членування мовлення відповідно до певних інтонаційних та ритмічних моделей.

Ротова порожнина – порожнина, що утворюється піднебінням, нижньою щелепою, зубами, щоками й губами. Різноманітна мускулатура ротової порожнини дозволяє робити складні рухи губ: піднімати й опускати верхню й нижню губи, висувати губи вперед, округляти їх, розтягувати завширшки, змінювати ступінь натягу губ, піднімати й опускати кути рота. Мускули щік, скорочуючись, притискають губи до зубів. Ротова порожнина для звукоутворення є найістотнішим з усіх резонаторів.

Ротовий – який (про звук мови) утворюється з піднятим м'яким піднебінням і притиснутим до задньої стінки язичком, так що повітря іде через рот і виключає носовий резонатор. *Ротова артикуляція. Ротові голосні. Ротові приголосні.*

Ряд – положення язика при творенні голосних звуків за рухом в горизонтальному напрямі. **Ряд задній** — місце піднесення, коли основна маса язика зосереджена у його задній частині і піднімається до заднього піднебіння, а великий резонатор утворюється в передній частині. До голосних заднього ряду належать [а], [о], [у]. **Ряд передній** — місце піднесення, коли основна маса язика зосереджується в його середній і передній частинах і більше чи менше піднімається до твердого піднебіння, а в задній частині ротової порожнини виникає великий простір, що служить резонатором. При такому положенні язика творяться голосні [і], [и], [є] в українській мові. **Ряд середній** — місце піднесення, коли середня частина язика (тобто та частина, що не бере участі у вимові передніх і задніх звуків) піднімається до твердого піднебіння. До середнього ряду належить голосний російської мови [ы]. В українській мові голосних середнього ряду немає.

С

Сила голосу – результат мускульного напруження голосотворчого апарату. Сила голосу регулюється довільно. Вона залежить в основному від напруження мовленнєвого апарату і від сили видиху повітря.

Сила звука - акустична ознака звука, що залежить від амплітуди коливання пружного тіла; чим більша амплітуда, тим сильніший звук.

Синтагма – 1. Відрізок усного мовлення чи написаного тексту, що виділяється в межах речення як певна позиційно цілісна (не роздіювана іншими елементами) смислова і рнтіомелодична єдність. Синтагма може охоплювати одне або декілька слів у реченні: *Серед широких та розлогих степів (на вільнім просторі,) вирощував Івась свою молоду силу. (Панас Миршій.)* Синтагма може збігатись чи не збігатись із словосполученням, але

між ними існують суттєві відмінності: синтагма виділяється в реченні, є результатом його змістового та інтонаційного членування й існує лише в реченні, а словосполучення не лише виділяється в реченні, а поряд із словом готовим «будівельним матеріалом» для речення. Синтагматичне членування здійснюється інтонаційними засобами. І серед них найголовнішими є наголос і мелодика, за допомогою яких синтагми організуються, а тим самим і відмежовуються одна від одної. Членування одного й того ж речення на синтагми може бути різним залежно від контексту, ситуації мовлення, експресивного забарвлення висловлення, різного змісту речення. Цій рухомості синтагматичного членування, що є об'єктом розгляду стилістичного синтаксису, протистоїть стійка будова словосполучень.

2. Сполучення двох або кількох мовних одиниць (слів, слотоворчих елементів, фонем) у слові чи в контексті, члени якого співвідносяться здебільшого як означуваний і означаючий. У цьому значенні термін синтагма в сучасному мовознавстві вживається рідко, хоч від слова синтагма саме в такому значенні утворено вживаний термін синтагматика.

Склад - найменша одиниця членування мовлення, що характеризується максимальною артикуляційною і акустичною єдністю звуків, які розташовуються в порядку зростання м'язової напруженості й акустичної інтенсивності, має єдину вершину звучності (вона представлена переважно голосним звуком). Розрізняють склади відкриті (закінчуються на голосний; лі-си) й закриті (закінчується на приголосний: під-пис), прикриті (які починаються на приголосний: сон) й неприкриті (які починаються на голосний: ось).

Скоромовка - поетичний жанр, побудований на дотепній грі спеціально скомпонованих важковимовних слів, звуків; зумовлений потребами етнопедагогіки. Цей жанр ефективно використовують для тренування артикуляції, вироблення відповідного темпу, ритму. Живлена джерелами дитячого фольклору, позначена тонким інструментуванням, скоромовка часто виконує естетичну функцію, спонукає до слотоворчості: Надворі погода розмокрого-дилася.

Словесний наголос – виділення одного із складів у межах слова або словосполучення за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові, – м'язової напруженості мовленнєвого апарату, збільшення сили видиху, зростання тривалості тощо. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називається **наголошеним**. Кожне самостійне слово має один наголос, хоч багатоскладові слова можуть мати на інших складах дещо ослаблений наголос. Тому розрізняють наголос **головний** і **побічний**. В українській мові наголос вільний, різномісний, він може падати на будь-який склад слова, наприклад: *коса, хата, уродіни*.

Суржик - своєрідний різновид народної мови, який витворився на основі змішування елементів двох контактуючих між собою мов, в Україні найчастіше - української та російської. Він поширений здебільшого серед малоосвічених верств населення, які не дбають про підвищення рівня своєї мовленнєвої культури. Основний чинник, який зумовлює його витворення й поширення, - це недостатня увага державно-політичних структур до питань

самого життя національної мови. Така політика переважно заздалегідь спланована і спрямована на звуження сфер функціонування літературної мови та асиміляцію її носіїв.

Т

Такт - основна одиниця ритмічно-інтонаційного членування речення, що вимовляється одним безперервним вимовним потоком і виділяється паузами.

Тверде піднебіння – орган мовленнєвого апарату, який починається від альвеол і закінчується на рівні останніх зубів. Воно має кісткову основу і є частиною верхньої щелепи.

Тембр – 1. Характерне забарвлення звука, яке створюється кількісним і якісним складом додаткових тонів (обертонів), що накладаються на основний тон. 2. Специфічне звукове забарвлення, характерне для кожного голосу (чи Інструмента): сопрано, тенор, баритон, бас. Постійне забарвлення голосу людини зумовлене індивідуальними особливостями її мовного апарату (розміром і формою гортані, ротової і носової порожнини, що служать резонаторами при творенні звуків).

Тембр голосу впливає на сприймання інформації. Деренчливий чи писклявий голос втомлює слухача, а голос приємного тембру привертає увагу. Уміння володіти тембром може вносити додаткові відтінки до інформації: одна річ, коли щось буде сказано ніжним, оксамитовим тембром, а інша, коли щось вимовляється гугнявим голосом.

Темп - часова характеристика усного мовлення. Це поняття охоплює: 1) швидкість мовлення загалом, 2) час звучання окремих слів, 3) інтервали і довжину пауз. Темп буває повільний, уповільнений, середній, пришвидшений, швидкий, однак не повинен бути механічним, випадковим. Він є семантично важливим елементом мовлення, засобом розрізнення важливої / неважливої інформації. Темп мовлення може уповільнюватися та пришвидшуватися навіть у межах одного речення. Темп мовлення залежить від чинників об'єктивних (особа співрозмовника, зміст інформації, мовленнєва ситуація) та суб'єктивних (рівень володіння мовою, фізичний та психічний стан мовця, його темперамент); у чоловіків темп мовлення переважно повільніший, ніж у жінок. Неоднакового темпу вимагають різні стилі й жанри мовлення. Темп визначається кількістю одиниць мовлення (складів, слів) за секунду чи хвилину. Вважають: якщо швидкість мовлення менша, ніж 100 слів за одну хвилину, то мовлення надто повільне. Також не варто виходити за межі 150 слів за хвилину. У публічних виступах рекомендують вимовляти не більше 130 слів на хвилину.

Темпоритм - органічна взаємодія темпу мовлення з ритмом. Темпоритм у мовленні - один з найвпливовіших засобів вияву внутрішньої енергії думки, сили почуття, вольової насаги. Зміст і сила переживань - основа темпоритму поведінки людини в різних ситуаціях. Внутрішній ритм плину біологічних і психологічних процесів організму і зовнішній темпоритм фізичної дії та темпоритм мови органічно скоординовані (хоч такий зв'язок зовнішньо може бути й контрастним). У темпоритмі фізичних дій, поведінки та мовлення виявляються органічні властивості вищої нервової системи, її природного

темпераменту. Звучний голос, упевнена манера поведінки, енергійне мовлення притаманні переважно сангвінікові; люди холеричного темпераменту частіше відзначаються різким тембром голосу, збудженим тоном, доволі строкатим темпоритмом. Мова флегматика переважно уповільнена, голос м'який, добродушний. Меланхолійний темперамент виявляє себе у приглушеному звучанні голосу, млявості інтонації, тривалості пауз.

Техніка мовлення – комплекс теоретично-практичних основ вимови (досконале володіння мовленнєвим апаратом, уміння правильно користуватися у будь-яких умовах мовою і мовленням). Це сукупність навичок і прийомів у мовній діяльності: особливості вимови та інтонації; це вміння реалізувати мову в конкретній мовленнєвій ситуації так, щоб вона справляла на слухача евристичне (інтелектуальне), емоційно-естетичне, спонукаючи враження. Техніка мовлення складається з елементів: дихання – фізіологічної основи мовлення; голос – головний інструмент читця; дикція (вимова) – чітке вимовляння звуків, слів, виразів; орфоепія – правильна літературна вимова.

Тон – висота звука, його якість, яка визначається частотою ритмічних коливань напружених голосових зв'язок: чим більше припадає коливань на одиницю часу, тим вищий звук. Тон (голосного) основний – голосовий тон, що є акустичною основою голосного звука і забезпечує його виразне звучання.

У

Увула - орган мовленнєвого апарату, маленький язичок, що являє собою виступ, яким закінчується м'яке піднебіння.

Усне мовлення - найважливіша форма існування мови як засобу комунікації. Воно має багатогранну структурну і комунікативну специфіку. У ряді сфер мовної діяльності функціонує тільки усне мовлення, це - територіальні діалекти, розмовна літературна мова, фольклор, жаргони, сленги тощо. Існують різні види усного мовлення з огляду на літературну внормованість. Сьогодні велика кількість носіїв української мови володіє мовленням "високої" літературної внормованості; це люди, у яких унормована артикуляційна база, відчутна "українськість" у вживанні лексики, синтаксичних конструкцій, у мелодиці. Можна виділити усне літературне мовлення "середньої" внормованості (у мовленні трапляються відхилення від мовностилістичних норм (наприклад: скільки зараз годин? у значенні котра година? пісні Білозіра, замість нормативного пісні Білозора). Нашою реальністю є мовлення із елементами суржику (мало толку, замість української конструкції мало сенсу (глузду), семдесят гривень, запрошуються всі бажаючі та ін.). Розрізняють **діалогічне** (полілогічне) і **монологічне усне мовлення**, у межах яких є свої жанрово-стильові різновиди. Можна говорити про усне літературне мовлення публічне й побутове. Усне літературне мовлення свою специфіку виявляє у мовленні людей різних професій, різного віку, має свої особливості в різних регіонах тощо. З технізацією ввійшла у наше життя особлива форма усного мовлення - радіомовлення та телемовлення. Є підстави виділити усне мовлення, у якому вербальні, візуальні та акустичні складники виступають у

єдності, і усне дистантне невізуальне звукове мовлення (телефонні розмови, радіомовлення). У живому мовленні усі компоненти техніки мови -дихання, голосоутворення, артикуляція, резонування голосу – органічно пов'язані між собою.

Основні особливості усного мовлення:

- усне мовлення первинне; коріння українського національного усного мовлення у глибині віків;
- для усного мовлення мусить бути реальна життєва ситуація; звукове мовлення сприймається на слух як цілісний відрізок мовленнєвого потоку, де є своя гра темпоритмів, темброві забарвлення, модуляції голосу;
- усне мовлення діє на слухача не лише змістом, а й усією манерою виступу, отже, воно має два канали інформації: текст, ви словлювання та "мову тіла" - жести, міміку, погляд, інтонацію; цей другий канал надзвичайно важливий",
- для усного мовлення загалом характерна непередготовленість, спонтанність; людина звичайно думає не про те, як вона говорить, а про те, що скаже; гнучкість думки при цьому більша, ніж коли людина пише;
- в усному мовленні користуємося багатьма готовими формулами; буває забагато слів, вони без потреби повторюються, нерідко є зайвими.

Ф

Фонація – утворення й вимова звуків людської мови.

Фонаційне (мовне) дихання - дихання під час мовлення, коли до фізіологічної функції (вводити в організм кисень і забирати вуглекислий газ) приєднується голосова - відбувається голосо-утворення. Фонаційне дихання: людина свідомо регулює процес дихання; вдих короткий, швидкий, а видих повільний; елементами дихального процесу є: вдих - видих йде разом з говорінням - вдих... Час видиху довший, ніж час вдиху.

Фізіологічне / природне дихання – це дихання у спокої. Воно відбувається автоматично, поза мовленням, тому не потребує свідомої уваги. Видих дорівнює за тривалістю вдихові. І вдих і видих є плавними: зразу після вдиху відбувається пасивне й мимовільне видихання, а після нього – невеличка пауза і знову вдих.

Фізіологія звуків мовлення (антропофоніка) – розділ фонетики, що вивчає звуки мовлення з погляду їх творення (як результат роботи відповідних органів мовлення).

Фраза – 1. Основна одиниця мовлення, фонетично-синтаксична єдність, що має певну синтаксичну структуру, змістову закінченість, інтонаційну оформленість і відділяється від таких же одиниць паузами. 2. Найменша самостійна одиниця спілкування, що становить смислову і граматичну одиницю мови. У такому значенні термін «фраза» збігається з терміном «речення».

Фразовий наголос - наголос, за допомогою якого виділяються найважливіші за комунікативною метою комплекси. Фразовий наголос здебільшого падає на останнє слово синтагми. Його називають також синтагматичним наголосом.

Х

Хоани – два отвори, через які носова порожнина усередині зв'язується з носоглоткою.

Ч

Чистота мови полягає в тому, щоб 1) вживати нормативні слова, їх форми, словосполучення, дотримуватися норм правильної літературної вимови (орфоепічних норм); 2) без потреби не вживати іноземних слів та висловів; 3) уникати варваризмів, які засмічують мову; 4) позбуватися діалектизмів, які доцільно вживати тільки у відповідних типах літературних творів і в певних життєвих ситуаціях (можна вживати діалектизми, які є назвами специфічних для певного регіону реалій); 5) не вживати жаргонних слів та висловів.

Чуття мови - інтуїтивні реакції, психічна здатність носія мови відчувати правильність чи неправильність висловів, граматичним форм, синтаксичних конструкцій, звукового ладу, які він обирає. Розвивають і формують цю рису людини в сім'ї, у дошкільних закладах, у середній та вищій школі, а також шляхом самоосвіти та самовдосконалення.

Чистота голосу – це відсутність у нього таких вад, як придих (аспірація), хрипота, сиплість, гугнявість.

Ш

Шиплячі звуки – шумні щілинні передньоязикові приголосні [ж], [ш] і африкати [ч], [дж], при вимові яких виникає специфічний шум. Одержали назву за акустичним враженням, яке вони викликають.

Шум – акустичний ефект неритмічних коливань активних органів мовного апарату, а також тертя виштовханого повітря об краї щілини, утвореної зближенням органів мовного апарату, чи вибуху при їх зімкненні в ротовій порожнині. У дзвінких приголосних [б], [г], [д], [ж], [з], [дз], [дж] шум переважає над голосом, у сонорних приголосних [л], [м], [н], [р], [в], [j] голос переважає над шумом.

Шумні приголосні – приголосні звуки, при творенні яких шум становить усю їх звукову якість, як у глухих приголосних, або має перевагу над голосом, у поєднанні з яким становить єдиний звук. За наявності чи відсутності голосу шумні приголосні поділяються на глухі, в яких голосу немає, і дзвінкі, в яких шум має перевагу над голосом. До шумних належать усі приголосні звуки, крім сонорних, бо в сонорних голос має перевагу над шумом.

Щілинні приголосні (фрикативні, спіранти) – приголосні звуки, які утворюються тертям виштовханого з легенів повітря об стінки щілини, утвореної зближенням артикулюючих органів, мовленнєвого апарату: [в], [ф], [з], [з'], [с], [с'], [ж], [ш], [j], [х], [г] [л] [л'].

Я

Язик – м'язове утворення, що є як би стовщенням дна ротової порожнини, з якою він зв'язаний у передній частині так званою вуздечкою. У язика розрізняють тіло /спинку/ (частину, звернену до піднебіння) і корень (задню

частину язика, з'єднану з надгортанником). Через різноманіття артикуляцій язик умовно можна розділити на три частини: передню, середню і задню. У передній частині, крім того, розрізняють край і кінчик. Ця градація є умовною. Ніяких анатомічних границь між ними немає.

Язикові приголосні – приголосні звуки, при творенні яких основним активним органом є язик. Розрізняються три групи язикових приголосних: передньоязикові, середньоязикові і задньоязикові.